

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12. (ч. 12-86)

ГРУДЕНЬ, 1954

Річник I. (VII)

ЗМІСТ XII-тої КНИЖКИ

— — —: ВЕЛИКА ВТРАТА	4
Проф. Дем'ян Горняткович: МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ	5
З. Карбович: ІДЕЇ, ЛЮДИ, БОРОТЬБА	20
В. Василенко: ЗНАЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ В ЖИТТІ НАЦІЇ	25
Жосеф Фолліє (пер. д-р Р. Кичун): СОЦІОЛОГІЯ СВОБОДИ	33
М. Трихрест: МОСКВА В КИРЕЇ ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ Й ПОНЕВОЛЕНІ НАРОДИ	49
Князь Токаржевський-Карашевич: ВЕЛИКА РІЧНИЦЯ	53
Проф. В. Щербаківський: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА А. КОШИЦЯ	61
Д-р В. Янів: ДЕ ГОДИННИКИ КУРАНТИ ГРАЮТЬ	68
С. Ф. Хмель: УКРАЇНСЬКА ПАРТИЗАНКА	75
Є. Маланюк: ДО ПОРТРЕТУ МАЗЕПИ	82
Проф. Ватсон Кіркконел (пер. Т. Д. Волохатюк): УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ В КАНАДІ	83
Олександр Дамаскин: ДОРОГИ, НЕ КРИЮСЬ	86
У. Левич: У СВЯТОІВАНІВСЬКУ НІЧ	87
Діма: ШКЛЯНІ ДВЕРІ	92
Олександр Дамаскин: ВИКЛИК	94
Д-р Дмитро Бучинський: СТУДЕНТСЬКА ЕПОПЕЯ	95
Олександр Перез Люгін (пер. д-р Д. Бучинський): ДУРО	96
Л. П.: »ТАРАС ВУЛЬБА«	100
Д-р О. Соколевич: СОВЕТСЬКИЙ ІМПЕРІЯЛІЗМ	102
К-а: ТВОРЧА ПОРАЗКА АНАТОЛЯ ШИЯНА	110
У. К.: НОВА ЗБІРКА ДЛЯ ДІТЕЙ	111
Л. Димчук: З ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЕМІГРАЦІЇ	112
Л. Димчук: ХРОНІКА МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ В УССР	112

Передрук дозволений тільки за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Fockham Library & Book Supply
17 Accacia Str., Glenroy, W. 9.,
Victoria

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4

КАНАДА:

W. Nemyliwskyj
949, Dunbas Str., W.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

T. Boc
Harfenstrasse 20 1/6
(13a) Erlangen

ПАРАГВАЙ:

A. Kushchynskyj
Encarnacion,
Cosilla de Correo, 60

США:

Very Rev. P. Falko
1645, South 16th Str.,
Milwaukee 4, Wis., U.S.A.

Дітройт і околиця:

S. Krupka
4519 Cicotte, Detroit 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij
721 E, 6th Str.,
New-York City, N.Y.

Огайо і околиця:

T. Wasylyk
1015, University Rd.,
Cleveland-13, Ohio

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon
Paris (9)

ТУНІС:

Roman Kaspryk
Berrage de Ben-Metir
Boite Postale 15, Ain Draham

ШВЕЦІЯ:

Ovs. J. Kostiv
c/o Johansson
Tors, gt. 49, III., Stockholm

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шил.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

ДІЛИМОСЯ З УКРАЇНСЬКИМ ГРОМАДЯНСТВОМ
СУМНОЮ ВІСТКОЮ: 18 ЛИСТОПАДА 1954 р. В
ЛОНДОНІ ПОМЕР НА 69 РОЦІ ЖИТТЯ

**КНЯЗЬ ІВАН-СТЕПАН-МАРІАН
ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ**

ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ: КОМАНДОР
МАЛТІЙСЬКОГО ОРДЕНУ, Д-р ФІЛОСОФІЇ І ПОЛІ-
ТИЧНИХ НАУК, КОЛ. РАДНИК УКРАЇНСЬКОГО
ПОСОЛЬСТВА У ВІДНІ, ПОСОЛ УНР У ТУРЕЧЧИНІ,
КОЛ. МІНІСТЕР ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УНР, ЧЛЕН
ЦК АБН, ГОЛОВА ДЕЛЕГАТУРИ АБН НА ВЕЛИКУ
БРИТАНІЮ, ВИЗНАЧНИЙ ГРОМАДСЬКИЙ І ПОЛІ-
ТИЧНИЙ ДІЯЧ, АВТОР БАГАТЬОХ ПРАЦЬ НА
РІЗНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ.

Похорон відбувся в Лондоні 27 листопада на кладовищі
Gunnersbury, Acton, London, W. 3

В. Й. П.

Велика втрата

Осінній день 18 листопада 1954 р. приніс нам велику втрату і глибокий смуток: У Лондоні на 69 році життя помер один з найкращих українських патріотів — бл. п. князь Іван-Степан-Маріян Токаржевський-Карашевич.

Нащадок старого литовсько-руського роду, син соняшного Поділля, образ якого зберігав у своєму серці аж до самої смерті. А Україну довелося Йому покинути ще під час наших Визвольних Змагань, виїжджаючи закордон на дипломатичну службу Батьківщині. На службі української держави в якості радника українського посольства у Відні, посла при останньому отоманському султанові в Туреччині, заступника міністра закордонних справ і міністра УНР в Тарнові — пройшов Він свій шлях чесно і гідно, як справжній великий український патріот.

Московсько-большевицька окупація України змусила Його залишитися до кінця життя на чужині. Важке життя політичного емігранта приймав мужньо, разом з Його жінкою, найближчою і найвірнішою Його співробітницею — сл. п. княгинею Токаржевською-Карашевич з Лотоцьких. Як людина великих дипломатичних здібностей і виїмкової ерудиції, Він завжди зберігав принципи української суверенної політики. До ворогів України був безкомпромісовий і тому не мали до нього доступу жодні політичні спекулянти, які нераз, обіцяючи Йому різні життєві «блага», хотіли притягнути Його до себе. Жив скромно, бідно, але величю і несплямлено, як справжній український аристократ крові і духу.

Довший час перебував у Франції, а відтак в Італії. Всюди старався своєю політичною, громадською і публіцистичною (багатьма мовами) працею принести якнайбільшу користь українській визвольній справі.

Переїздом до Великої Британії завершив свій великий життєвий шлях. Тут, на початку 1950 р., померла Його жінка, з якою Він і після її смерті ніколи духово не розлучався.

Останні роки свого життя віддав майже вповні проблемам визволення поневолених Московою народів, а зокрема українського. Був членом Центрального Комітету АБН і Головою Делегатури АБН на Велику Британію. Одночасно був дуже близьким симпатиком революційної ОУН. Це були Його ідеї, якими Він жив і з якими зійшов у могилу.

Його характерність, чесність, скромність, жертовність, ідейність, глибокий безкомпромісовий патріотизм — стали виразником Його світогляду: глибокорелігійний, повний пієтизму й пошани до наших національних традицій, зокрема до лицарського героїзму наших предків, близький ідейно і політично до українського націоналізму, — Він серед сучасників блисків маєстатичною величчю.

Князь Токаржевський-Карашевич був постійним співробітником «Визвольного Шляху», як один з найближчих радників Редакції, чим поклав неоцінені заслуги для нашого журналу. Крім своїх глибоких філософічно-історичних і науково-популярних статей, писав також на політичні теми (І. Остикович), що були одночасно становищем нашого журналу до міжнародної і внутрішньоукраїнської ситуації.

З глибоким болем і смутком переживаємо Його смерть. З вдячністю згадуємо Його невтомну, повну енергії і ентузіазму працю для української визвольної справи, для нашого журналу і віддаємо Йому наш останній салют. Цими скромними словами прощаємо Тебе, Дорогий Князю, у Вічність. Спи спокійно, бо своєю невтомною і жертвенною працею, своїм достойним і трудолюбним життям Ти лишив в українському народі вічну пам'ять про Тебе!

Проф. Дам'ян Горняткевич

Митрополит Андрей Шептицький

Десять років минає, як перестало битися щире серце Великого Митрополита, переповнене найгарячішою любов'ю до Бога й України.

Митрополит Шептицький прийшов до нас із волі Всевишнього, як справжній післанець Божий, щоб виповнити свою велику місію в переломових часах. За свою незрівняну працю для своїх вірних він переплатив двічі тюрмою: був царським і польським в'язнем, аж став врешті й жертвою безпощадного червоного окупанта. Був небезпечний для ворогів України, тому здобув собі найвищу пошану й любов зі сторони тих, для яких жив, всевіддано працював і терпів.

Його прихід до нас, його величезні заслуги на релігійному, суспільному й культурному полі є доказом особливої опіки Бога над нами. Відколи Андрей Шептицький вступив на владичий престіл у Станиславові, а відтак на митрополичий у Львові до дня його смерті, наша Галицька Волость перебула аж п'ять ворожих інвазій. Ми майже не знали миру! Це доба елементарних політичних нещасть. І якщо у цих важких часах ми не мали б сильної духової опори, могли потрапити легко у зневіру, нас огорнула б повна апатія. Та Провидіння дало нам його. Який глибокий зміст скривається в його післаництві! Прийшов до нас не з наших кругів, а зі спольщеної шляхти, щоб засвідчити, що ця верхівка до нас належить. Прийшов, щоб відновити традиції Варлаама, Льва й Атаназіїв, своїх великих попередників.

Андрій Шептицький народився 29 липня 1865 року у Прилбичах, яворівського повіту, з батьків графа Івана й Софії: Фредрів. Рід Шептицьких — колись український, — як багатьох наших родин згодом спольонізувався, але вже в XVIII ст. стали вертатися до віри батьків самі визначніші одиниці: Варлаам, два Атаназії, Лев і Мартин, наші чільні перемиські й львівські єпископи. В низці родинних портретів, які висіли в прилбичському дворі найбільшу увагу звертали на себе ті поважні постаті у фіолетних мантіях. Маленькому Романові (таке було перше хрестне ім'я нашого Митрополита) нераз розказував його батько про їхні заслуги й про їх походження. В душі дитини розвивалися дивні почуття. Не манив її блиск панського життя, і щось тягнуло до старенької місцевої церкви, дуже близьке для неї було життя українських селян, їх доля і недоля. У дивно вразливій душі розбуджувався голос, який ніяка сила не могла придавити. Сам він писав про себе:

»Я мушу ствердити факт, що заки навчився я читати й писати, коли не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був, відай, дуже малим хлопчиком коли в нашій церкві в Прилбичах, стоячи перед іконостасом відчував цю якусь незрозумілу емоцію, що нині називаю арти

стичною емоцією. Гератичні постаті в іконостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і св. Його Матері та якась містична темрява, в якій світилися тільки свічки й їх відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що піднісися до неба зі звуками пісні, все це разом складалося на якесь таке глибоке враження, яке ледви чи колись у житті пам'ятаю. А глибоке це враження було якраз тому, що поза зовнішніми проявами відчувало серце якусь таємну глибину, що наче промінчик спливав на душу з-поза світу наче з неба».

А для свого найближчого оточення маленький Роман видавався талановитим, рухливим і веселим хлопчиною; нелегко було його збагнути. Від своєї мами він перейняв любов до всего прекрасного, від неї теж навчився дорожити всім, що святе й добре. Побожна мати виховувала своїх п'ятьох синів у зразковому християнському дусі й не раз нагадувала їм, що воліла б бачити їх радше неживими, ніж опоганених важким гріхом. Про перше св. Причастя, яке прийняв Роман, вона ось як писала до своєї приятельки, гр. Островської:

«Вже другий мій хлопець прийняв св. Причастя. Гарно й справді святочно. Серце мені росте, коли подумаю, що вже двох Господь дозволив мені припровадити до Своєї трапези, а поскільки розум і серце може збагнути, зовсім у Його ласці чистих, щирих, скріплених духом. На кожному кроці, при кожній розвазі, навіть у кожній розмові бачу квіти й овочі цих святих ласк. І якщо можна уявити собі янгола в повному блиску непорочності й святости, який приступає до стола свого Господа, то це хлоп'я, Роман, яке Бог запалив особливішою любов'ю до Себе, а мені — коли я якнайсильніше дякувала, так серце краялося, наче я мала би його вирвати зі своїх грудей і тепер, пишучи, чомусь слізози стають мені в очах. Бо чую, що цю дитину Бог хоче мати Своєю, а стільки ще земських прив'язань є в моїй душі».

Після гімназійної матури, яку склав із відзначенням у Кракові в 1883 р., Роман зголосився до військової служби при австрійському війську, але мусів цю службу перервати по причині запалення суглобів, що перейшло згодом у хронічний стан. Міжтим заявив родичам, що має намір змінити обряд і вступити до монастиря ОО. Василіян. Очевидно ця заява сина була для них прикрою несподіванкою. Бо хоч вони належали до української традиції, то все таки їхній світогляд був інший, спертий на польській історії і культурі. Батько не вірив у тривкість постанови сина, радив йому студіювати право, бо думав, що Роман, коли увійде в широкий світ, змінить згодом свій намір. Син піддався волі батька, але був певний, що витримає у своїй постанові. Записався на правничий факультет зразу в Кракові, опісля продовжував студії у Братиславі, де виступав уже як свідомий українець. Він розказував часто своїм товаришам, а навіть декому з професорів про незавидну долю українського населення в Галичині й говорив, що саме це спонукує його змінити обряд. Залюбки слухав теж теологічних викладів, головню з ділянки апологетики, літургіїки й історії Церкви. Врешті правничі студії він покінчив докторатом дня 19. травня 1888 р. Щойно тоді батько уступив і погодився з волею Романа почати чернече життя.

Матрополит (X) з цією родиною після вступлення до монастиря.
 Він був з цим родом (матри). Матрополит (X) з цим родом (матри).
 Матрополит (X) з цим родом (матри). Матрополит (X) з цим родом (матри).

Вже дев'ятого дня після промови він покинув родинний дім щоб вступити до монастиря. Ще перед своїм від'їздом написав він на прощання прегарну молитву, яка кінчилася такими словами: »Не нам, Господи, не нам, але Твоєму імені дай хвалу в нас і через нас, як даєш хвалу Своему імені в Законах і через Закон. Твоїм Законом зроби родину мою, покликаючи в кожному її поколінню кількох її членів до служби Твоїх престолів. Дай їй духа любови, яку приказуєш синам Василя; духа ісповідництва, яким відзначалися сини Венедикта; духа убожества, яким був Тобі милий Франціск; духа апостольства, якого Ти дав Домінікові; духа карности й послуху, яким служать Тобі сини Ігнатія; духа милосердя, якого приклад Ти дав нам у Вінкентіюму. Прийми Господи й вислухай молитву приношену Тобі через Твоїх Святих, яких опіку разом з іменем одержав кожний із нас. Амінь«.

Ця молитва доказує перш усього глибоке розуміння Романа у всіх тонкостях монашого життя, а відтак виявляє гаряче бажання, щоб також дальші члени роду Шептицьких пішли його слідами. І Бог вислухав його, бо вже рідний брат Климентій вступив на шлях, обраний Романом.

Хвилину розпрощання зі сином графиня Софія описала в таких зворушливих словах: »Дивно святочний був виїзд, в неділю (28. 5. 1888) в год. 4.30 ми клякнули всі перед мощами, які він (Роман) привіз із Риму й наче у вівтаріку примістив побіч мого ліжка. Я відмовила голосно »Под Твою милость« і »Царю Небесний«, потім не чула вже людського голосу, аж у брамі перехрестилася. Ніхто нічого не говорив. Люди чекали на подвір'ї: він кожному подав руку, кожний її поцілував. Ясь (батько) довго не міг рішитися — чи їхати, накінець Господь Бог дав, що він рішився. Роман, такий сяючий радістю, як пам'ятаю його два чи три рази в дитячих роках, коли діставав давно бажані дарунки. В год. 11-тій ми приїхали на місце... Вже пополудні відпровадив нас, обнялися ми, повозка рвнула, а він вибіг на сходи й такий щасливий, усміхнений, ще кивав головою і махав рукою. Поворот був дуже важкий, хоч вірте мені, що ясный... Думаю, що Ісус Христос був радий, бо кожний із нас по своєму — як міг, — зложив свою жертву. Ясева жертва була хіба найчистіша. Все повторює, що треба дякувати Богові, бо ми не варті такої дитини, а цілим серцем його дає«.

Вже 1 липня 1888 р. відбувся акт облечин Романа-Андрея. І тут знову наведу опис гр. Софії, бо лише рідна мати могла як слід зрозуміти сина й цілою душею взяти участь у цьому святі. »Дві милі фіякерською будою (до Добромилля), під вітер, дощ, з моєю простудою і зі всім тим, що мала я в серці, як дуже гнітучим це все мусіло бути. Свято облечин почалося в 9-тій годині. Я мала час ще приступити до св. Причастя. Романа бачила я тільки коротку хвилину. Він поклався з розложеними навхрест руками перед головним престолом і почалися молитви. Священик обтяв йому по жмутку волосся навхрест, на вершку голови, над чолом і по боках, відмовляв молитви й надав йому ім'я Андрей. Тоді підійшов о. ігумен і передав йому рясу та законний пояс. Роман пішов до захристі і вернувся вже переодягнений. Молився деякий час, відтак — коли ми всі відійшли від престо-

ла, — відійшов і він, а опісля я побачила його вже в дальматиці з кадильницею в руці, як виходив до співаної Служби Божої. Сама не знаю й висловити цього не можу, що я відчувала. Знаю, що сльози заливали мені лице, я дякувала Господеві, а ця моя дитина видавалася мені наче янгол, із тим обличчям уже без вусів, що виглядав на 16-літнього юнака, а такий поважний, такий одушевлений. Коли я бачила його відтак під час освячення Найсвятіших Тайн, як ішов із кадильницею і клуби диму цілу його постать у білій дальматиці неначе відгородили від мене муром, я відчула більше ніж колинебудь перед тим, що то було не моє, не є моїм і що тільки віддала Богові, що Боже... Тепер про нього самого: завжди той самий щодо веселості, свѣжості думки й слова та його дорогого сміху. Змарнів і вдійсності й через зголення вусів та через рясу. Але хіба останнім знам'ям, яким Бог хотів його відзначити, що хоче його мати в цій рясі є те, що хто його в ній бачить — то думає, що він оставав дотепер під тягарем важкого смутку, який пригнічував його й тепер несподівано розвіявся зовсім. Наче сталевий меч довго пригнаний, так він випростувався в цій рясі й набрав чогось такого молодечого, чогось жовнярського в рухах, що коли б я бачила його здалека, в сумерку, або як служить до Служби Божої, то по рухах не пізнала б його. Молодь дуже його полюбила, вважає його своїм патріархом. Пополудні ми виїхали звідти й так покінчився той день, винятково гарний, а такий чомусь важкий через сльоту, мою недугу, брак сили й волі. Про брата Андрея написала я, що сама знала. Брат Андрей! Чи справді, як Ясь каже, мого Ромухи вже нема!«...

В чернечій келії Андрей продовжував дальше свої студії, закінчив теологію і філософію (з докторатами), опанував усі європейські мови (крім клясичних аж до єврейської включно). Відтак розвинув продовж шести років незвичайно живу педагогічну й місіонарську діяльність. Своїми визначними прикметами, широким знанням і працею він звернув на себе увагу всіх, тож коли влітку 1899 р. дотогочасний станиславівський єпископ Куїловський був покликаний на митрополичий престіл у Львові, папа Лев XIII іменував о. Андрея Шептицького єпископом у Станиславові. Мітру він прийняв лише на виразний наказ Риму, бо завжди боронився перед почестями. Це й сам виразно зазначив у першому своєму пастирському листі до підчиненого духовенства: «Коли я мав стати станиславівським єпископом, довго боронився я й зробив усе що міг, щоби від цього уряду усунутися й щойно ясно висловлена воля Святішого Отця, котрому я, як монах, винен послух більше, ніж хтонебудь другий, склонила мене до прийняття цього тягару». А далі він заявив у тому самому посланні: «Від тепер маю бути не лише Вашим братом, але Вашим опікуном, Вашим батьком і присвятити Вам усе, а коли буде треба й життя за Вас віддати». Ця його заява мала рішальне значення в цілому дальшому його житті, він ніколи не йшов на ніякий компроміс навіть у найтяжчих ситуаціях і все віддав на службу Бога й України.

Мабуть не від речі буде згадати, що вже в день своєї інтронізації в Станиславові єпископ Андрей звернувся до представника польської шляхти, коломийського маршала кн. Пузини, із

такими словами: «Князю, ти наш, бо й в тобі пливе українська кров».

Єпископ Андрей Шептицький недовго залишився на владичому престолі в Станиславові, бо тільки рік і три місяці. Після смерті митрополита Куїловського в травні 1900 р. найповажнішим кандидатом на його наступника був тільки кир Андрей. Дня 31 жовтня 1900 р. проголошено іменування нового митрополита у Львові Андрея Шептицького. В переїзді з Риму, куди він виїздив із паломниками на ювілейну прощу, наш номінат затримався на короткий час у Інсбруці. Саме там жив тоді Адольф Добрянський, відомий громадський діяч, який провадив організаційну роботу на Закарпатській Україні та повстанську боротьбу проти мадярів у 1848 р. Митрополит постановив відвідати його й коли старець побачив такого гостя в своїй хаті, розплакався зі зворушення, підняв руки й сказав: «Днесь одпускаєши Владико, бо я бачу своїми очима, що починає вертатися до своєї Церкви й народу наше боярство, яке відцуралося нас».

Дня 17 січня 1901 р. Митрополит Андрей розпрощався зі своїми вірними в Станиславові й тої ж днини він мав вступити на митрополичий престіл у Львові. Вранці він відправив Службу Божу в станиславівській катедрі. Тамошня простора церква була вщерть виповнена вірними, при чому в Богослуженні взяла участь вся інтелігенція. Під час проповіді Митрополит не міг запанувати над своїми почуваннями — зі зворушення заплакав. Приявні відповіли на сльози — слізки. Плачем вони виявили свій щирий жаль за улюбленим, дорогим пастирем та просили Бога про благословення і обильність ласк для нього на його новому, відповідальному становищі. Ось що писав о. Іван Рудович про в'їзд Митрополита до Львова:

»У Львові день 17 січня був великим святом. З цілої Галичини з'їхалися всі владики трьох обрядів. Тисячі народу, сотки священиків навіть із далеких закутин галицької України зібралися того дня на Свято-Юрській горі, щоб його привітати. Всі львівські церкви, доми наших установ і власників українців прикрашено національними прапорами, всі церковні братства з процесіями зібралися вранці біля Свято-Юрського храму й установилися в два ряди від церкви аж до площі. Катедральний храм, просторі подвір'я й Свято-Юрський майдан зайняв народ. Митрополита капітула, представники перемиської й станиславівської єпархій, духовенства та світських кіл, ректорат Духовної Семінарії й питомці чекали на Митрополита в прикрашеній ждальні на головному дворці. В годині півпершої в полудне загомоніли дзвони у всіх львівських церквах. Це заїхав поїзд, що привіз Митрополита. Він висів із вагону, а питомці привітали його піснею: «Слава во вишних Богу», опісля крилошани ввели його до ждальні. Завідуючий єпархією, капітульний вікарій о. Андрій Білецький виголосив промову. Він висловив радість цілої митрополії, що саме цей князь нашої Церкви вступає на архієпископський престіл. Його устами складають Владичі привіт усі вірні й духовенство цілої архієпархії, впевнив його, що всі

Кир Андрей після вступлення на Митрополичий престіл у Львові

круги нашого громадянства зустрічають його з любов'ю та що в цілій митрополії несеться сьогодні щира молитва, щоб Митрополит на своєму місці розвинув спасенну апостольську діяльність на многи літа. Митрополит подякував за привітання, привітав від себе представників духовенства й вірних та зазначив, що тільки любов до свого народу спонукала його прийняти на себе важкий уряд. Він має тільки одно бажання — добро Церкви й українського народу».

На новому становищі наш Митрополит розгорнув наскрізь виняткову релігійну й громадську діяльність. Не було ні одної ділянки в нашому культурно-національному житті, до якої він не приклав би своїх рук, або бодай не допоміг мудрою порадою. На релігійному полі множилися церковні фундації, він працював над розвитком і звеличанням нашого греко-католицького обряду, над поглибленням релігійності в найширших колах своїх вірних і писав зразкові пастирські листи (відомі є його послання до гуцулів, писані їхнім говором). Але перш усього викликавав загальну любов і пошану своїм непохитним становищем під час усіх ворожих наступів проти поваги нашої Церкви й в обороні прав своєї нації. Також на громадському полі він поклав незрівняні заслуги як опікун шкільної молоді, українських мистців, давав велику матеріальну допомогу Українському Педагогічному Товариству, оснував Народну Лічницю, Український Національний Музей, а врешті брав активну участь у змаганнях за український університет у Львові.

З вибухом війни в 1914 р. Митрополит виголосив у Львові в Успенській церкві зразкову проповідь, підкреслюючи нашу безспірну приналежність до католицької Церкви й взиваючи всіх вірних, щоб витривали на тому становищі. За цю проповідь, а ще більше за цілу його дотогочасну діяльність на релігійно-національному полі, москалі ув'язнили його й заслали на Схід, зразу до Нижнього Новгороду, а відтак до Курська, Суздаля й врешті до Ярославля. Москалі виявили повну свою нетерпимість, якщо навіть не ненависть до Митрополита Андрея як представника греко-кат. Церкви й не звертали ніякої уваги ні на його становище, ні на форми, обов'язуючі в культурному світі. Сумним доказом такої поведінки є факт, що курський православний єпископ Тихон не тільки, що не хотів прийняти в себе Митрополита Андрея на авдієнції, але ще й казав йому — наче на глум, — виходити з церкви на заклик «Єлици оглашенніи изидите»... Щоправда не всі москалі поводитися аж так нікчемно, деякі навіть заступалися за ним, головню ті, що у Львові оглядали наш Національний Музей (як, напр., кн. Долгоруков, Третьякова, а згодом відомий письменник Вол. Короленко), вони говорили: «ето великій человек, что создал такое бессмертное дело». Дехто з них уживав навіть заходів на звільнення нашого князя Церкви з тюрми, але їхня добра воля не приносила бажаних наслідків. Дедалі царський уряд (головно за поштовхом міністра Сазонова) казав вивозити наших священиків і свідоміших селян — не згадуючи вже про інтелігенцію, — на Сибір, а парохії обсаджувати православними. Але й це нове насильство не принісло сподіваних наслідків, широкі маси українсь-

кого громадянства в Галичині оставали даліше вірні своїй Церкві й своему Архипастиреві. Після двохлітнього перебування в курскій в'язниці вивезено нашого Митрополита до Суздаля, передуючи його під особисту контролю місцевому єпископові Павлов безоглядної людини, для якої чужі були якінебудь ніжніші душевні пориви. Заслання кир Андрея до Суздаля викликало вжрішучий протест з боку впливових представників російського громадянства, а підняв його Володимир Короленко. Він надрукував статті в двох журналах: «Русских Ведомостях» і «Русски Записках», де з обуренням виступив проти в'язнення Митрополита в Суздалі, бо там приміщувано колись лише релігійні сектантів і висловив здивування, чому відновлено цю тюрму після цілковитого її закриття. Свої статті Короленко закінчив заввагою, що поведінка з Митрополитом є соромом для російського уряду й для православної Церкви. У зв'язку зі статтям Короленка йшли численні інтерпеляції в петроградській Думі культурніші одиниці домогалися звільнення Митрополита Андрея. Оця акція принесла врешті сподівані наслідки: царського в'язня вислали на кращих умовах до Ярославля, де заскочила його революція. Звільнений з тюрми Князь нашої Церкви поїхав до Києва, де бачив почин українського державного життя, а відтак вступив ще до Петербурга й там відбув собор, на якому була обговорювана справа устрою греко-кат. Церкви України й Росії. Дальший шлях провадив через Швецію Швайцарію до Відня. Митрополит забажав відвідати подорож: щоб й галицьких воєнних виселенців, щоб наглядно переконатися про їхні потреби та допомогти їм повернутися до рідного краю. Головним таким табором був Гмінд, де загальна кількість населення з різних повітів Галичини й Волині доходила до 30.000 осіб, з чого померла майже — половина!.. Катря Гриневичева описала приїзд до Гмінду Митрополита Андрея такими словами:

»Годі описати радість населення табору. Все, що жило, одягло на цей великий ранок свою святочну одіж, що її побожно зберігано в скринях. Впродовж головної вулиці, що вела до церкви, стояли тисячі людей. Коли Митрополит з'явився в браму табору в оточенні єпископів Австрії і високого урядництва Відня, одягнений у владичі ризи, — лан людей упав на коліна знявся плач. Боже, який плач! Словами-пестоцями, які зналиш українська жінка вітано його, ціловано приділ ряс та що Митрополит із трудом посувався вперед. »Татунцю рідний Рятівнику дорогий! Голубе наш сивенький!« — лунало в слі йому. А Митрополит ішов просто до церкви, за ним достойники й барвіста хвиля народу«.

Поворот Митрополита до краю переіменився в справжній триюмфальний похід, це була заслужена нагорода для Архієрея за його трілітню неволю. Процесії, квіти, зворушливі промови, а перш усього сльози радості були виявом прив'язання й любови вірних для свого найдорожчого Владики. І так повернувся Митрополит знову на свій престіл.

Чекали його даліші роки важкої праці й великих жертв для українського народу. Тим більше, що він не обмежува

своїє справді апостольської діяльності до самого вужчого терену галицької України, а виїздив — коли тільки заходила потреба, — у широкий світ. Таку місійну подорож він відбув у 1922 р. до південної Америки. Та це не була його перша виправа за океан, бо вже раніше, ще в 1910 р. він виїхав до північної Америки й Канади для налагодження тамошніх нездорових церковних відносин. Для ілюстрації варто навести два фрагменти зі спогадів сучасників цих подорожей, бо вони кидають відповідне світло перш усього на самого Митрополита. Ось як описав один із них про приїзд кир Андрея до Нью-Йорку в 1910 р. і про його зустріч з українськими емігрантами в тамошній парохіяльній церкві:

»Церква наповнилася вірними, при престолі станув Митрополит з еп. Сотером Ортинським, а по боках священики — до молебня. Після відправи Митрополит сів на престолі, а еп. Сотер вийшов на проповідальницю. »Він приїхав« — говорив еп. Сотер, вказуючи на достойного гостя, — »від наших батьків, яких ви залишили і привіз вам від них найсердешніше поздоровлення. Він приїхав із рідного краю і порох на своїх ногах привіз вам, — порох рідної землі. Він приїхав до вас як батько. Приступіть до нього й спитайте, як вам тут жити на чужині? Чого триматися? Нехай Він вам скаже! А це, що скаже, того й держіться...« — Слова про рідний край і про батьків так розжалобили людей, що в церкві зчинився такий плач, немов на похороні, над могилою якоїсь дуже дорогої особи. але там плачуть одиниці, а тут плакав загаль. Здавалося, що тут не лише люди плачуть але й стіни церковні, побудовані лептами тих людей, заридали з туги за рідним краєм«.

Чергова його подорож до Бразилії мала чисто місійний характер. Митрополит переносив тоді прямо надлюдські труди, що тим більше подивугідне, бо він сам був уже хворою людиною. Ось що писав про його побут у Бразилії о. П. Хомин: »День-у-день у дорозі, серед дощевих злив, з раннього ранку до пізньої ночі, без відпочинку, — так безпереривно повних три місяці. Були такі дні, що просто падав від втоми, а не виявив ніколи свого змучення і нераз, приїхавши після такої жажливої подорожі пізно вночі до якоїсь колонії, — перемоклий — не йшов на спочинок, а вступав до церкви на молебен, а відтак проповідував і сповідав до пізньої ночі. На другий день вранці він перший сидів у сповідальниці. Він усім давав приклад, як має виглядати добрий душпастир взагалі, а добрий місіонар у південній Америці зокрема. І ця його апостольська праця не могла не залишитися без впливу на оточення. На нього дивилися з подивом і німим захопленням усі: наші священики й народ, чуже духовенство і бразилійці. Чужинці були прямо одушевлені появою і виступами Митрополита. І так, як усі народи Бразилії мали тільки слова найвищого признання для Митрополита, всі виходили йому назустріч, де лише появився, вітали його промовами, відвідували, так з другої сторони одні лише поляки поставилися неприхильно до нього. Ні один польський священик, ні одна польська церква не вітали Митрополита. Його

побут у південній Америці причинився дуже до духової обнови наших поселенців, до скріплення національної свідомости та до об'єднання сороктисячного відламку великого українського народу.

А коли прийшов 1923 р. і приніс нам сумну постанову Ради Амбасадорів дотично державної приналежності галицької України, Митрополит Андрей без вагання виїхав до Парижу, щоб там скласти протест проти того акту і за цей крок мусів заплатити новим арештуванням, тим разом з боку поляків. Поляки в той час перейшли на терені варшавського сойму від політичних заяв і всіляких обіцянок під нашою адресою до інтриг, арештувань і погроз і такими засобами хотіли розв'язати українське питання у своїй державі. Не щадили вони при тій нагоді й самого Митрополита, бо ніколи не могли йому забути його походження. Коли польський уряд започаткував акцію «ревіндикації» українських уніятських і православних церков, один варшавський часопис вислав навіть свого представника до нашого Митрополита Андрея зі спокусливими пропозиціями, які цей Владика очевидно відкинув, чим здобув собі велике призначення як з боку православних, так і греко-католиків. Під час погромів українського населення в 1930 р., які поляки називали наче на глум «пацифікацією», наш Князь церкви виїхав до Варшави, щоб там запротестувати проти нелюдського трактування українців. Пілсудський явно відмовився прийняти його на аудієнції, а Мосціцький казав йому чекати «paru dнів», лише міністер закордонних справ А. Залеський переговорював із Митрополитом, але поза конвенційними фразами, не допоміг абсолютно нічого. Така поведінка чоловічих представників польського уряду обурила навіть західньо-європейську пресу. Та вершком напастей на нашого Митрополита був нечуваний виступ у польському соймі посла Войцеховського. Одначе здоровий відрух цілого українського громадянства був такий сильний, що це мусіло бути належною сатисфакцією для Митрополита за всі напасти поляків.

Другим тріумфом після повороту Митрополита з неволі в 1917 р. було величаве свято «Українська Молодь Христові» в 1933 р. Сто тисяч народу передесфілювало тоді у карних лавах перед улюбленим Князем Церкви, сто тисяч перейшло у зразковому поході. Навіть нагінка поляків, щоб перешкодити в улаштуванні свята була безсильна супроти загального зриву. Митрополит сидів прикований уже важкою недугою до свого крісла, дивився на тих людей із вірою в серці, яку він так дбайливо плекав через своє життя. Тепер збирав плоди своєї праці. Дивився й лише найближчі, які стояли біля нього, бачили слюзи в його очах.

Митрополит опікувався здавна всіми, що потребували його помочі. Не забував він ніколи про нікого, рівно близькі його серцю були священники, чи ідейні громадяни, опікувався він теж недужими, сиротами, а навіть в'язнями. Ще як станиця-лавівський єпископ відвідував він під час свого побуту в Чернівцях не тільки всіх визначних громадян, але зайшов також у низи — до тюрми й там ніс слова потіхи й розради. А в ос-

таннях п'ятьох роках перед вибухом минулої війни, він вислав двічі в рік одного священика до всіх польських тюрем, де каралися наші політичні в'язні, щоб він давав їм усім моральну і матеріальну поміч. Дальшим доказом шляхетности Митрополита є його пастирський лист із 2. VIII. 1938 р. у зв'язку з нищенням православних церков на Холмщині, цей лист польська прокуратура skonфіскувала. Наш Митрополит писав тоді:

»Потрапляючи події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшся й Полісся і завізвати Вас до молитви за них та до діл покути, щоб вивести з неба Боже милосердя. Біля сто церков розібрано й розвалено, много замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослуження і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорогоцінні пам'ятки церковної архітектури. Часто нищили й знаряддя релігійного культу. Людей змушували іноді насильством приймати католицьку віру у латинському обряді. Священиків, удержуваних лептами бідного народу, що з доручення своєї Духовної Влади виконували душпастирські обов'язки, виселяли, та діймаючи карали грошовими гривнями або в'язницею. Неповинних людей нераз бито та видалявано із їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехизму і проповідувати у матірній мові. Православна Церква вкрита жалобою... Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях... Ми навіть не зверталися за поміччю до наших братів латинського обряду, вони могли нам цієї помочі відмовити... Ми болюче мусимо відчувати всі терпіння наших братів, а антихристиянські поступки мусимо нап'ятнувати. Нищення церков у місцевостях, де церква потрібна народові, заборона відправи церковних Богослужень і карання за молитву — мусимо вважати за факти релігійного переслідування... Сьогодні може ще католицька опінія незорієнтована, сьогодні ще багато католиків не здає собі справи з того, що сталося. Але те, що сталося, є і залишиться грізним мементом для католицької Польщі. Для переслідуваних так, як і для нас є потіхом, що Бог справедливий дивиться з неба на наші терпіння. Доля народів у Божих руках. Бог зможе із терпінь бідного народу випроводити тривале добро для нього, славу та перемогу для св. Вселенської Церкви».

Він став не тільки для нас самих першим представником українського народу, також чужинці вважали його головним нашим провідником. Коли справа Карпатської України рознеслася гомоном по світі, тоді до Митрополита зверталися найчільніші журналісти за інформаціями про нас. Відоме було інтерв'ю одного паризького публіциста з кир Андреем у 1938 р., під час якого французький гість зібрав якнайкращі відомості про нас. При цій нагоді він висловлювався якнайбільш ентузіастично про самого Митрополита.

Митрополит Андрей інтересувався дуже живо всіми ділянками нашого релігійного й культурного життя, все таки най-

ближче для нього було мистецтво. В його особі ми мали такого виняткового знавця — головно малярства — що в тому ділі він перевищував неодолю спеціаліста. Він опікувався здавна нашими мистцями, допомагав їм матеріально й морально. Вицвіто його старань у цьому напрямі був безумовно Петро Ів. Холодний, цей мистець створив за свого перебування у Львові високої вартости зразки українського малярства, якими можемо похвалитися перед цілою Європою. Кир Андрей оснував при Богословській Академії у Львові катедру мистецтвознавства, а для учнів школи Олексі Новаківського сам викладав історію мистецтва. Можна уявити собі, які це були виклади!

Останні роки його життя були винятково тяжкі. Дві большевицькі й одна німецька інвазії були останніми, стихійними нещастями, які кир Андрееві довелося пережити на старості його літ. Але цей велетень не заломився духово ні на хвилину а на паки — використовував кожну нагоду, щоб успішно провадити свою велику місію. Вже за першого большевицького наїзду 1939-41 рр. він не тільки, що боровся всіми легальними засобами за права й повагу української католицької Церкви, але ще намагався у цих крайно несприятливих умовах помагати нашим братам з-над Дніпра, яким судилося служити в большевицькій армії. Митрополит дозволив нашим священикам сповідати православних, та водночас звертав увагу цим душпастирям, щоб сповідь була корисна для пенітента, щоб зближувала його до з'єдинення, до розуміння вселенськості Церкви. До наших церков приходило тоді чимраз більше придніпрянців, а між ними були навіть урядовці страшного НКВД. Вони часті сповідалися, просили христити своїх дітей, навіть приймаючи св. Причастя, інші легалізували свої подружжя. Чимало з-поміж них розказували, як їх ошукували і в яких злиднях довелося їм жити, скільки їх відчувало голод релігії й Церкви.

Митрополит не переривав ні на хвилину контакту з підциніченим собі духовенством, а через нього і зі своїми вірними. Про друк пастирських листів не могло бути вже й мови, відбивано їх у 20 примірниках на цикльостилі, а коли й цикльостиль енкаведисти skonфіскували при одній ревізії в митрополичій канцелярії, кир Андрей скликавав до себе до сотні священиків і їм диктував чергові послання, які вони записували й були зобов'язані передавати їх з рук до рук. Не забув він і про дітей та виготовити навіть для них окремий пастирський лист (у грудні 1939 р.), якому писав: »Дорогі Діти, переписіть це моє письмо й нагадайте собі його час до часу. Пригадайте перш усього ці правди іншим дітям, які я Вам тут подав. Цим письмом, Дорогі Діти, хотів би з Вами попрощатися, бо не знаю, чи Господь дозволить мені ще працювати для Вас і молитися за Вас«. А коли зі шкідливо усунуто навчання релігії, Митрополит закликав перед большевицькою владою рішучий протест проти цього акту моральної насильства. Він запротестував теж проти заборони допущення священиків до хворих і вмираючих по лікарнях. Він писав, що »в советських шпиталях поведуться з умираючими гірше, ніж в європейських в'язницях зі засудженими на смерть, яким звичайно сповняють останню волю«.

За 22 місяці першої большевицької окупації 40 греко-католицьких священників заарештовано і заслано. Приблизне число депортованих або вбитих у львівській архидієцезії набагато перевищило цифру 250.000. І тоді Митрополит візав своє духовенство, що «бажаючи сповняти душпастирські обов'язки у відношенні до наших вірних, яких виселено на схід, хочу звернутися до уряду ССРСР, щоб дозволив мені й десятком священникам на душпастирську працю серед цих засланців. Прошу отців зголоситися до мене, хто хотів би взяти участь у моїй душпастирській виправі. — Розписую конкурс на парохії у Києві, Одесі, Вінниці, Харкові й Полтаві. Вимагана постійна готовість на всі жертви, необхідні й корисні для справи з'єднання наших вірних, нез'єднаних православних, далі неохрещених і безбожників. Умовини утримання й праці серед таких обставин: «Бо ж ми, що живемо, завжди є готові на смерть для Христа, щоб і життя Христа об'явилося в нашому тілі. Аж досі ми голодні й спрагли, голі й побиті, вигнані й страждені. Нас проклинають — а ми благословимо, нас переслідують — а ми терпеливо зносимо». (Цитат із листа до Коринтян, 1-4, 11-13). Митрополит серйозно думав виконати свою постанову; при допомозі довірених людей він навіть звернувся письмом до Папи, щоб він «зволив апостольським і батьківським благословенням призначити мене й вислати мене на мученичу смерть за віру й єдність Церкви. Церква на тому нічого не втратить, а може тільки скористати. Як духовний пастир того бідного народу, що так багато терпить, чи ж не маю права вмерти за його спасення?»

Дня 1 листопада 1944 р. Митрополит помер на своїй стійці Львові, по всякій імовірності мученичою смертю. Помер у роковини нашого великого Зриву. Влучно відмітив один із наших журналістів, що Бог покликав його до себе в день нашого визволення, який має залишитися для нас днем радості, а не жалоби. Тому пам'ять нашого незабутнього кир Андрея ми обходимо даліше 13 грудня в день його ім'янин так, наче б він був даліше живий між нами.

Ще в 1947 р. наші ОО. Студити в Німеччині виступили з ініціативою почати акцію в напрямі беатифікування Митрополита Андрея. Замітне, що також англійські католицькі кола підняли таку саму ініціативу. Нещодавно був опублікований (у журналі «Ми й світ») цей зазив англійців до вірних західної Європи за підтримання беатифікаційної акції, в якому то зазиві кир Андрей є названий «генієм добра» й «Божою дитиною». І перед нами відкриваються два важливі завдання — причинитися гарячими молитвами до беатифікації Митрополита а друге — виконати його заповіт: плекати далі ці духові wartości, які він розвивав у нас і передати їх у спадщині тим, що прийдуть по нас. Черговим нашим завданням є створити наче живий пам'ятник для Митрополита і його брата Климентія (що помер теж як большевицький в'язень у дорозі на заслання), а цим пам'ятником повинна бути велика монографія про велику релігійну й культурну місію обох нащадків роду Шептицьких.

В перші роковини смерті Митрополита написав о. д-р Васил Лаба прегарну статтю про кир Андрея, яку закінчив наступними словами: »Навіть смерть підходила до Митрополита з якоюсь неспіливістю. Вона — той косар, що на нікого не зважає, ні на црря, ні на мужика, ні на поета й наспіло невтомно косить, більш разів заверталася від порога митрополичої палати з якоюсь передумовою, з пошаною перед високою вартістю життя Митрополита — людини, гідної дальшого, довшого життя. Відомо, щ Митрополит яких п'ять разів приймав останні св. Тайни. Був готовий на Божу дорогу. Один раз так дуже важилося його життя, що часописи вже склали були жалібне число в чорних обвідках, повідомляючи про його смерть. Вкінці смерть омилілася простягнути свою руку тоді, коли Митрополита виснажила майже двадцятирічна недуга. Простягнула руку по життю Митрополита, коли йому йшло на вісімдесятий рік віку, коли вже сумерк падав на його ясні очі, коли впав тяжкий сумерк на цілу його Батьківщину. В перші роковини смерті нашого невіджалуваного Великого Владики служимо йому поминальну службу. І не знаємо, чи нам за нього молитися, чи радше молитися до нього, нині вже нашого заступника перед престолом Всевишнього. Не вільно нам встрявати у Божий суд, та важко здержатися від нашого людського суду, на якому Боговгоді жертвенне, багатострадалне життя нашого Владики знайшло свою належну нагороду перед найвищим Суддею. У наші сьогоднішні молитви вкладаємо почування вдячності для Господа Бога, що дав нам Великого Владику й для Великого Владика, що дав нам так багато духових скарбів. І в роковини смерті долучуємо обітницю, що збережемо вдячну пам'ять про неабутнього кир Андрея, як зберегли легенду про його св. Іменний. На сторінках нашої історії буде сяяти навіки золотими буквами записане ім'я Митрополита Андрея, що за його апостольським трудом для Рідної Землі засіяло стільки Божої благодати

Література:

Чверть століття на Митрополичому престолі. »Богословія« 1-2 (19) Львів, 1926.

Царський Вязень, 1914-1917. Львів, 1918.

Д-р Степан Баран. — Митрополит Андрей Шептицький. — Мюнх 1947.

Митрополитові кир Андрееві Шептицькому в перші роковини смерті — Адміністрація греко-кат. Церкви в Німеччині й Австрії. Мюнх 1945.

Петро Ісаїв — Митрополит Андрей Шептицький. — Мюнхен-Міттельвальд 1946. »Християнський Шлях«.

Ярослав Нагурський — Митрополит Шептицький у літах 1939-11 »Життя і Слово«, Інсбрук, 1948.

Михайло Хом'як — Боротьба української католицької Церкви проти комунізму. — »Логос«. Ватерфорд (Канада), 1950-1951.

3. Карбович

Ідеї, люди, боротьба

(Стаття перша)

Часто доводиться чути завваги, що за кордоном немає і не може бути революційно-визвольної акції, що кадри революційної організації є такими «з'їдачами еміграційного хліба», як і кожний опортуніст чи прихильник інтервенції, як єдиного шляху «визволення». За кордоном, мовляв, «немає революції» а тим самим немає і жодних різниць поміж революціонерами і опортуністами, поміж націоналістами і їхніми противниками. Одначе це далеко не так. Призабувають наївні, що наш ворог є ворогом усього людства, тереном його дії — є терен усього світу, методи його дії вимагають революційної протидії, а не сальонових дискусій і пустих балачок. І саме низку цих проблем хочемо вяснити в наших статтях.

Кадри — основний чинник революційної дії та вимога ідейної чіткості

Провідний кадр — це головна сила кожної революції. Від його якостей, моралі, політичної виробленості і віри в свою ідею залежить успіх чи невдача революційної дії. Недотягненням було те, що ми, хоч багато присвячували цьому питанню уваги, все ж таки замало займалися вирощуванням кадрів. Апріорний погляд, що наші кадри вже виховані, що вже засвоїли собі всі підставові якості революціонера і далі вдосконалюватимуть самі себе, — не цілком правильний. Присвячуючи головну увагу дії нашої Організації на Рідних Землях, ми не доглянули, що відсутність тут наявного критерія провірної, автоматичної селекції революційного кадру, безперервної проби його якості, готовості й ідейності — вможливила перебування в наших рядах деякої кількості духово-постарілого, зледащілого й безвартісного елементу.

Під цим кутом великим позитивом, який уможливив нам вдержати в наших рядах гро революційного елементу, було акцентування нами масових акцій, пов'язаних не лише з популярними сьогодні на Заході антикомуністичними тенденціями, але також з нашою революційною боротьбою проти всякого російського імперіялізму, а тим самим і проти тих проросійських згубних тенденцій, які ще досі мають вирішальний вплив у політиці деяких західних кіл. Отже, ми йшли і йдемо проти течії. Наші акції проти репатріяції, де члени Організації захищали в таборах насильно репатрійованих, ризкуючи власним життям, наші масові демонстрації на вулицях столиць і великих міст майже в цілому світі в ситуації приязні західних потуг з ССРСР, коли війсь-

кова поліція (напр., у Мюнхені) розганяла танками демонстрантів, а передусім обов'язок і постійна перспектива для кожного члена Організації включитися в безпосередню визвольну боротьбу на Рідних Землях, як теж фізичні зударі з комуністами за кордоном (Канада, США), в яких пробоевим елементом були наші члени й симпатики — пригадували нашим кадрам їх властиву роллю борців за визволення українського народу з-під московсько-большевицьких гнобителів, роллю майбутніх співкерівників революції, а не каварняних політиків чи невдоволених ребелянтів. Незатертий і промінюючий на всю Організацію за кордоном вплив залишали ці друзі, що відходили в Україну деякі з них уже поклали свої голови в геройській боротьбі з ворогом за визволення українського народу. Це постійно пригадує кожному націоналістові про його основну мету, про його обов'язки, від яких йому не вільно ухилитися. Більше того, кожному справжньому націоналіст-революціонер бачить у цьому своє головне призначення. Бо не на еміграції, а на Рідних Землях відбуватиметься вирішальний бій за УССД. Тому головним завданням наших кадрів є включитися в безпосередню визвольно-революційну боротьбу в Україні. Вони також свідомі того, що жертвнича визвольна акція за кордоном має метою створити єдиний солідарний фронт усіх українців у цілому світі в боротьбі проти московсько-большевицьких окупантів, здобути на Заході приятелів і прихильників нашої визвольної боротьби на Батьківщині та створити відповідні передумови для остаточної перемоги нашого революційно-визвольного зриву. Наш актив є тут на те щоб — як авангардна сила на еміграції — поривав за собою широкі круги у всесторонній дії на антиросійському і антикомуністичному та інших загрозливих для нас ворожих відтинках. Він має мобілізувати українську еміграцію на властивий фронт проти ворога та має бути прикладом для інших політичних груп організацій у ставленні української суверенної політики.

Автор цих рядків низкою статей у «В. Ш.» та «Шляху Перемоги», як і словом на святі 25-тиліття ОУН в Манчестері з особливим підкресленням звертав саме увагу на властивий фронт проти ворога, щоб другорядні внутрішньо-українські справи не заступали головної мети: боротьби з ворогом. А то доходить до того, що українці починають себе взаємно більше поборювати, ніж ворога. Такий стан є застрашаним явищем і тому апелюємо до всіх завернути з цього фальшивого, корисного тільки для ворога шляху.

Немалою хвилюючою є неясність щодо інтерпретації суті нашої Організації, тобто партії чи організації — отже, захисника інтересів частини нації чи цілості? Ця двоєдушність є також причиною декомпозиції в доборі людей. Інші є завдання партії, а інші революційно-визвольної організації. Українська революція — це національно-визвольна війна проти російської імперії. Вона має повернути знову традиції України і на них творити й упорядковувати українське життя в усіх його ділянках. Ми маємо завалити сучасне, тобто чуже, а повернути наше старе, тобто традиційне, українське. Отже маємо відродити Україну Володи

мирового тризуба, Україну Шевченка, зробити наявною підпільну Україну наших днів. Україну, знам'ям якої є хресто-меч. А наші соціальні традиції не можуть достосовуватися до заведених силою комуністсько-російських порядків, чи радянського «виховання», а до соціально-національного почуття українського народу, збереженого й виплеканого на традиціях наших батьків і пращів. Наші кадри завжди мусять про це пам'ятати.

Для організації, яка стає захисником цілої нації, мусить бути аксіомою те, що консолідувати народні маси в боротьбі чи акції проти ворога можна лише дією, а не механічною методою консолідації партій. Напр., двадцять добрих, політично вишколених революціонерів-пропагандистів, організаторів чи бойовиків є більшим досягненням, ніж сотні міжпартійних засідань, що звичайно є змарнованим часом. Сила Української Революції не лежить у механічному пов'язанні різнородних елементів, а в кадрах революційної Організації, яка має органічне пов'язання з народними масами. Здобування прихильності серед тих елементів, які тільки декларативно стоять на позиціях суверенності української визвольної політики, не має тривалої вартості чи більшого значення для нашої визвольної революції. Бо в практичній дії ті елементи, пристосовуючись до певних умов чи кон'юнктури, зречуться своїх декларативних позицій. Фальшивою також є орієнтація на практичну утилітарність наших поодиноких визвольних гасел, тобто не можна узалежнюватися від того, чи моментально є тактично й корисно видвигати їх, чи ні. Ми стали великим революційно-визвольним табором, що прийняв у рамки своїх організаційних клітин різнородні елементи та імпульсанти вийшов на поверхню цілоти українського життя, але з одночасною великою загрозою: небезпекою, що його ядро розплинеться в гетерогенності. Ми заакцентували забагато кількість, а призабули якість. Байдужість до вічних правд, до світоглядних проблем в ідейно розхитаних людей, заслаба чуйність на особисту мораль привели до розпряження деякого з кадрів і зникли мобілізуючих семафорів. І так у той час, коли ворог ставить свої недискусійні, чіткі й ясні догми, як лезо меча, в нас почали хитатися незмінні правди й до голосу приходив релятивізм. Ми сказали, що боремося за свободу одиниці, але свобода — це тільки рамки для здійснення квалітативно визначених вартостей, для здійснення певних ідей. Отже, є свобода від чогось і є свобода для чогось! Свобода не є самоціллю, а лише передумовою, яка вможливила діяти добре або зле. Зокрема глибоке розуміння свободи дає християнська концепція: вільна воля людини — вибирати і завжди наново змагатися за добро. Проголосивши свободу людини, ми не уточнили, для чого треба людині свободи і не визначували, в яких межах повинна людина користуватися свободою, щоб вона могла творити добро, а уникати зла.

Християнська концепція свободи не була належно в нас розвинута. Відсування набік основних проблем життя, в тому релігійної, саме в час, коли безбожництво нищить суттєві вартості людини, було б утечею з одного відтинку боротьби. Погляди, що

наука мала б доказати, чи правда на боці християнського ідеалізму чи матеріалізму, є неправильний. Бо це не так питання науки, як питання віри, без якої життя людини, є життям без змісту. Таку віру мусить мати кожна людина, кожний нарід. Комуністичній вірі замало протиставлювано чітку і ясну нашу віру. Тому одного дня дехто станув на роздоріжжі, як Геракл на розпутті, не знаючи, кудюю йти. В той же самий час, як для прихильників комунізму стоїть ясний і чіткий семафор, для багатьох некомуністів стоїть стрілка: невідоме. Тенденції зробити з нашого визвольного руху, зокрема з ОУН, лише техніків революції, збиранину людей різнородних програмово-світоглядових поглядів, почавши від визнавців християнізму аж до його противників, від прихильників приватної власности до прихильників колгоспної системи, — треба протиставити незмінну сутність нашої Організації, тобто ствердження, що ми є суспільно-політичний і світоглядовий рух, як це правильно уточнює П. Полтава в «Елементах революційности українського націоналізму». Без ідеологічно-світоглядової підбудови стратимо суть, а через те і молодь, бо без цього вона занидіє, позбавлена віри у вищі абсолютні правди.

В попередніх числах «В. Ш.» ми доказували цитатами з крайових матеріалів, що крайові позиції не перечать поглядам, висловлюваним у цій статті. Воюючи Україна, її визвольно-революційні кадри стоять на християнських і національних позиціях волі людини і соціальної справедливости. Треба відрізнити тактично-стратегічні прийоми революційних кадрів в Україні від суттєвих правд, які вони визнають. Напр., у листівках до росіян українське підпілля не буде закликати до боротьби проти росіян, але в листівках до українців — це основна справа боротьби. І наші позиції за кордоном повністю відповідають ідейно-політичній настанові кадрів в Україні, які ніколи не стануть на позиції діалектичного матеріалізму та не підуть на службу ерфуртського обманця і його переємників з півночі. Україна була і є антимарксистська, антикомуністична, хоч би як хто хотів інакше її представляти.

Суть деякої декомпозиції в кадрах Організації була не у відсутності т. зв. демократизації, бо в основних справах Організації завжди рішала більшість, якої істотним моментом є якість Кризою революційних рухів найчастіше є проникання їх чужородними ідеями і людьми, що мають нераз інші, неревольюційні концепції, а також брак у них революційних характерів. Людей міряється величиною ними виконуваних завдань, їх спроможністю подолати прийняті на себе обов'язки революції.

Наша Організація є організацією підпільною і провадить боротьбу з ворогом — московсько-большевицькими гнобителями їх п'ятими колонами — не тільки на Рідних Землях, а всюди там, де діє ворог, тобто на теренах усього світу, а тому мусити зберігати риси організації мілітарно-політичної з революційною дисципліною, бо вона знаходиться не лише в політичній, але і збройно-політичній боротьбі. Наші завдання супроти Краю вимагають таких самих якостей кадрів, якими відзначаються кад

ри на Рідних Землях: ідейність, характерність, очайдушність, сміливість. Кадри українського підпілля на Рідних Землях мають бути для нас прикладом моралі людської і моралі бійця, який не знає можливості скласти зброю перед ворогом чи здатися в полон. Вони дають нам приклад людини і приклад вояка підпілля України. Тут у кожному відношенні ми маємо шукати ідеал нашого члена, ідеал націоналіста.

Як національно-визвольний рух ми відкликаємося не лише до політичних, але й моральних вартостей, яких прикладом мають бути наші кадри. Характер борця — це суттєва вимога. Ми виростили на суворих засадах і їх треба привертати й скріпляти всюди там, де вони зникають. Почерез наші кадри це духове оновлення мусить відбутися в цілої нашої політичної еміграції, бо інакше пануватиме байдужість, хаос і сварки. Якщо віра зникає і дух руїни огортає людей, тоді не можуть нас «спасати» жодні паперові «устрої» чи «конституції». Силу людям дають великі дороговкази, візії і змагання за них, а не персональні спори, анархічні поступування, дрібні міжпартійні торги. Великі характери показуються у хвилинах великої проби. Фразами не можна вилонити й виростити революційних кадрів, але акцією. Наш визвольно-революційний рух кріпшав і зростав не лише завдяки теорії, а передусім завдяки нашим діям, акціям в ім'я недискусійних ідей. Нераз виглядає так, що наче б нема великої різниці в паперових програмах такої чи іншої партії, але вся різниця, а навіть прірва між ними показується шойно в дії, де крім декларацій іде риск, жертвність і рішучість у боротьбі за свої ідеї. Наприклад, ОУН-солідаристів була пішла на співпрацю з німецькими окупантами, а революційна ОУН — пішла на боротьбу з ними, хоч на папері мали вони не дуже то відмінні програми. Одначе, ОУН-солідаристів зігнорувала фразу про безкомпромісову революційну боротьбу, відклавши її реалізацію на пізніше, бо, мовляв, не можна проти обох окупантів рівночасно воювати, а революційна ОУН зайняла безкомпромісову революційну поставу до обох окупантів, хоч прийшлося їй провадити боротьбу на два фронти. Отже, тільки наші дії розмежовують нас від різних псевдонаціоналістів; вони очищують зерно від полови. Очевидно, вони мають не тільки морально-виховний аспект, але зокрема політичний, як шлях до практичного здійснення нашого визволення.

Для таких великих і важких завдань треба відповідних людей, треба кадрів, удуховлених визвольними ідеями. Ідеї, люди, боротьба — це три нерозривні елементи революційно-визвольного процесу.

«ОУН на закордонних теренах у своїй політичній роботі й поставі зберігає свій питомий характер частини революційно-визвольної організації, відповідно до завдань і ролі ОУН на Українських Землях».

(З постанов IV-тої Конференції 34 ОУН)

В. Василенко

Значення ідеології в житті нації

Український національно-визвольний рух постійно зазнає різних боків ворожих нападів. Це зрозуміле і не є таким загрозливим для самого руху, бо саме під постійними ворожими ударами український національно-визвольний рух кріпився на силі зростає і розвивався. Стихийна воля українського народу до самоствердження себе як нація в українській державі, виявилася 25 років тому у створенні Організації Українських Націоналістів. Ідейно-політичну й ідеологічну силу українського націоналізму не захитав розквітлий пацифізм після першої світової війни; керму ОУН тримав у руках, багатий досвідом недавніх визвольних змагань, сл. п. полк. Є. Коновалець. Знав ворог силу революційної організації, якою є ОУН, знав він також добре історичну правду про ролі провідних постатей в історії, зокрема про ролі провідника в революційній організації, що організує і керує визвольною боротьбою українського народу. Підступне вбивство Москвою Голови Проводу ОУН, сл. п. полк. Є. Коновальця, завдало ОУН тяжку рану, біль якої відчуваємо і досі. Але, якщо Москва розраховувала на те, що вбивши підступно Голову Проводу ОУН, цим і ліквідує саму ОУН, то цю цю вона глибоко помилилась.

Після поразки наших визвольних змагань большевики всю силу своєї пропаганди зосередили на так званому ідеологічному фронті в науці, історії, літературі, малярстві, архітектурі, театрі. Навіть у практичній господарській і пляновій діяльності точилася жорстока боротьба двох протиставлених собі ідеологій: з одного боку в наступі була панівна московсько-пролетарська ідеологія, що спиралась на військово-терористичну силу ЧК-ГПУ, а з другого боку — була властива українська, чи як її большевики звали «петлюрівська», або «буржуазно-націоналістична» ідеологія, яка спиралась на силу спротиву українського духу, на силу правди і історичної української правди. Сьогодні ця боротьба ведеться не тільки на ідеологічному фронті, з часу створення УПА — створився і збройний фронт боротьби.

»Жахливим спрощуванням вважаємо погляди на те, що визвольно-революційна боротьба на Землях обмежується тільки до індивідуального і групового терору. Сьогоднішня боротьба на Землях ведеться організовано в усіх площинах життя народу: політичній, економічній і культурній, ведеться за збережен

ня національно-духовних і фізичних сил українського народу, за всебічну духовно-психологічну, ідейно-політичну і технічну підготовку народу до здобуття власної незалежної держави. Бойові дії це тільки один із засобів цієї широкої боротьби». — Такий стан на українських землях стверджує Провід ОУН у своєму роз'ясненню в деяких ідеологічних, програмових і політичних питаннях.

Отже, в той час, коли в Україні поряд зі збройною боротьбою, що її веде УПА проти московсько-комуністичних гнобителів, в інших формах ведеться не менш суворі боротьба за ідею української суверенної держави в площині ідеологічній і духовно-психологічній, якраз тепер, у цей найбільш критичний час, коли московський молот придавив всю Східню Європу, коли під його тиском знаходиться половина земного г'юбу, коли в боротьбі з московським комунізмом український нарід має спільників серед інших поневолених народів, знайшлися серед української політичної еміграції люди, чи може навіть партія людей, які заперечують взагалі для українців, а зокрема для членів ОУН, потребу будь-якої ідеології, і всією своєю силою атакують за це ОУН.

Свою дію ці люди намагаються обґрунтувати становищем краюї ОУН, яка, нібито, не зв'язує себе з жодною ідеологією. Насправді, в роз'ясненні Проводу Організації Українських Націоналістів на Українських Землях в деяких ідеологічних, програмових і політичних питаннях, у точці 8 читаємо: «Ми проти прив'язування нас до будь-яких доктрин і теорій. Наші ідеї і політичні концепції випливають не з доктрин, а з реальних потреб і вимог українського народу, вони базуються на розвиткових тенденціях сучасного світу». А далі: «Те, що ці ідеї і концепції визнає український нарід, те, що вони дають безпосередні реальні успіхи в сьогоднішній боротьбі, те, що вони знаходять живий відгомін серед інших народів — найкраще доказує життєздатність і правильність цих ідей і концепцій».

Сучасний світ перенасичений різними доктринами і ідеями, скремі європейські держави налічують до півсотні різних політичних партій та груп. Кожна з них має свою ідею, свою концепцію, свою доктрину. Провід ОУН на Рідних Землях не прив'язує себе ні до одної з тих доктрин і теорій, але це не значить, що він взагалі проти доктрин і теорій. Провід ОУН на Рідних Землях є за такі доктрини і теорії, які служать реальним потребам і вимогам українського народу, тобто за такі, які скріплюють визвольну боротьбу, а не послаблюють її. За такі доктрини і теорії, які не осамітнювали б визвольної боротьби українського народу, а щоб сприяли збільшенню його спільників і прихильників у боротьбі за визволення. А це значить, що вони, тобто ці доктрини і теорії, відповідають, чи правильніше, базуються на розвиткових тенденціях сучасного світу.

Яку ж гірку іронію викликає в читача сучасний «Український Самостійник», і «Сучасна Україна» своїми статтями, направленими проти ідеології взагалі, а ідеології ОУН зокрема. Автори статей «Краєві позиції і християнізм», «Епігони Макі-явеллі» (див. «Український Самостійник», чч. 20-21 і ч. 22 за

1954 р.), або «Жерці ідеологізму» (див. «Сучасна Україна» ч. 14-91, 1954 р.) нагадують з байки Крилова «Пустинник і медведь», услужливого ведмедя. Прочитавши такі статті мимохідь прийдете до переконання, що українці, як нація, не мають, або не повинні мати, подібно як інші нації, певного виробленого світогляду, а значить і ідеології, як похідної світогляду. Будь-яка нація, коли вона втрачає світогляд, а тим самим і ідеологію, перестає бути нацією в духово-психологічному значенні, бо злам світоглядово-ідеологічний потягне за собою злам нації, як фізичної субстанції.

Український нарід як нація має свій світогляд і свою ідеологію. В абсолютній своїй більшості він має християнський світогляд, подібно як і інші християни світу і його ідеологія глибоко пройнята християнізмом. Був би найбільший блуд, коли б допустили думку, що нарід під большевицьким пануванням став антихристиянським, атеїстичним, або, чого доброго, ще й марксісько-матеріалістичним. Таким припущенням ми нанесли б непростиму кривду й образу українському народові. Навпаки — український нарід світоглядово і духово-психологічно в минулому й сучасному творив і творить інтегральну частину європейського християнського світу. Не випадково навіть комуніст-чекіст Хвильовий відчув, що «психологічна Європа» для нього є ближча, рідніша, ніж «передова з передових» московська пролетарська духовість. А хто посмілився б заперечувати християнський характер європейської філософії, мистецтва, науки і її плодів, які загальною називаємо цивілізацією? Таблиці з написами «Доміне дірідже нос віртуе індустріє» знайдемо в більшості промислових підприємств Європи.

Правда, ця Європа видала також і матеріалістів-атеїстів, але їх вплив і місце в загальному комплексі західньо-європейських ідей був і є зникаюче малий. Найповнішим і найскравішим виразником, що заперечував західньо-європейський соціально-економічний уклад життя був минулого століття К. Маркс. Заперечуючи в основі соціально економічні відносини, що встановились в Європі, К. Маркс уважав, що ті відносини (капіталістичні) є гальмом і обручами для продукційних сил. Розв'язкою цих суперечностей Маркс уважав соціальну революцію, яку мала б здійснити новопостала соціальна кляса, так званий пролетаріат. У брошурі «Комуністичний маніфест», яка є есенцією того всього, що зветься марксизмом, К. Маркс «науково й історично» доводить історичну конечність пролетарської революції і диктатури пролетаріату. Те, що К. Маркс мав вплив на деяку частину європейської зденаціоналізованої інтелігенції, яка вірила в пророцтво Маркса, заперечувати не можна, але те, що марксизм, як лженауку заперечило саме життя, є історично dokonаним фактом.

Коли сьогодні існує загроза так званого «світового комунізму» для вільного світу, то конкретно це є загроза московського комунізму, який підміновує через свої п'яті колони Західню Європу і заокеанські країни.

Московський комуно-большевизм

Усією своєю суттю марксизм був ворожою і чужою лженаукою для західнього світу, тому його послідовники в Західній

Європі не знаходили грунту і опертя ні в одному суспільно-виробничому прощарку європейського т. зв. капіталістичного суспільства. Натомість «наука» Маркса знайшла дуже пригожий ідеологічний ґрунт на російських теренах, зокрема в масі московського сільського і міського населення та його інтелігенції.

Не дивлячись на ворожість К. Маркса до царського російського імперіялізму, яку він виявив у статті «Російська традиційна політика», це не завадило росіянам, після «пролетарської революції», зробити самого Маркса своїм богом, а марксизм ідеологічною зброєю свого імперіялізму. Треба ствердити, що російська інтелігенція була загально полонена марксизмом. Досить пригадати, що такий «стовп» російської інтелігенції, як Л. Толстой також піддався «чарам» Маркса, а це могло бути тільки через ідейну спорідненість. Маркову теорію про класову природу історії людства, він уважав за абсолютно правильну, яку рано чи пізніше прийме історична наука. Не розходився Л. Толстой з К. Марксом і в інших соціально-економічних питаннях, зокрема в питанні приватної власності.

В своїх нотатках відносно земельної власності від 13. 8. 1865 року, Л. Толстой писав: «Російська революція не буде проти царя і деспотизму, але проти земельної власності». Пророча сила Толстого якраз і полягала в тому, що він до найбільших глибин знав душу свого народу і був її виразником, у ньому, як у дзеркалі відбивалось те, що зветься «російська душа», однаково анархічна, починаючи від мужика, а графом чи княземкінчаючи, для якої політично-державний устрій Заходу є чужий, незрозумілий, і, на її думку, «трухлявий» та «загниваючий».

У своїй ненависті до західно-європейського укладу життя, до його політично-державного устрою, хоч незалежно, але до одного висновку прийшли і Маркс і Толстой.

Перегляньмо російську літературу та історію і ми побачимо, що змістом життя молодих князів, барчуків, було «вино, карти і жінки». Такий самий спосіб життя вів у молодих роках і сам Л. Толстой, це видно з його автобіографічного твору «Воскресіння». Для оцінки російської буржуазії варто навести характеристику, яку дав Стефан Грагам, що довгий час подорожував по Росії, досліджуючи життя різних станів росіян. Про російську буржуазію він писав:

«Російський боржуа є цього сорту; що бажає знати ціну всього. Про речі, які є від ціни незалежні він нічого не знає, або, коли він і знає, він глумиться над ними і ненавидить їх. Говорить йому про релігію, і докажіть, що ви вірите в містерію Христа; говоріть йому про життя і докажіть, що ви вірите в любов і щастя; говоріть йому про жінок, і докажіть, що ви розумієте щобудь відносно їх ансексуалі (неженственості); говоріть йому за працю, і докажіть, що хоч ви є бідні, ви не маєте розглядати з причини грошей, що буржуа є незручним... Замість опери — грамофон; замість театру — кінематограф; замість національної літератури — дешевий переклад; замість національного життя — жалюгідна імітація модерного англійського життя... Можна думати, що та комерсализація трохи шкодить Росії секуляризувати її життя; і так після всього буржуазне населення Англії, Франції і Німеччини не є таке зіпсоване, як і не є на шляху деякого покращання. Але то була б помилка, коли б

одного разу російська нація стала цілком викривлена (perverted), це було б найбільш віроломним, найбільш підлим, найбільш небезпечним в Європі. Для такого викривлення Росії все є можливе; її дійсно любий принцип — це запозичення. Вона думає за Ніцше, що «все є дозволено» і через те «все» всі її засоби мерзотні, все розпусне... Егоїстична, як тільки можливо бути, нахабна, тупа, гидка, невірна в шлюбі, замурзана, брудна, нездібна, очевидно, зрозуміти добре і правдиве в своїх сусідів і в життя, така є російська буржуазія».

Треба признати, що в описі і характеристиці російської буржуазії С. Грагам не згущував фарб, а дав цілком правдивий і об'єктивний образ, як тільки може дати спостережливий англієць. Подібно до російської аристократії і буржуазії такі самі нахили і смаки має і російський пролетаріят і весь свій спосіб життя уподібнює до них.

Ось як виглядають шахтарі та їх життя за описом С. Грагама: «Шахтарі не мають культури, не мають почуття смаку, навіть не мають смаку земельної власності так, що коли по скінченному терміну праці він одержить сотню чи тисячу фунтів, скоріш його турбує те, як їх розтратити. Його ідеалом щастя має бути «водка», і все блаженство, яке можна за гроші досягти лежить у цьому. М'яс є селом золотих копалень, з двадцятип'яти тисяч населення. Воно мало дві церкви, чотири електричних театри, п'ятнадцять крамниць «водки», два десятки пивниць, і багато притонів з грою в карти, купівлею і продажом жінок та грамофонними мелодіями. Це розташовано в прегарній долині між височинами, які видно здалека і це є одне з найкращих поселень північної Росії, але дивлячись зсередини, це є правдиве пекло».

Такою була передреволюційна Росія, такою її бачив чесний, непідкуплений чужинець і в цій власне Росії він передбачав велику загрозу для Європи і для всього людства.

Російська революція, яку С. Граган передбачав і означив терміном «викривлення» відбулась, і ось, як здається, брудні її хвили заллють Європу і перекояться через Ля-Манш.

Загальну картину характеристики росіян можна ще збільшити додатком характеристики хоч одного з їх царів. Лишаючи царів-деспотів, якими були напр., Іван Лютий чи Петро I-й, взяти хоч би такого найбільш ліберального, найбільш прогресивного царя-«всвободителя» Олександра II-го. В цьому випадку беремо цю коротку характеристику Олександра II-го з книги Еміля Людвага «Бісмарк»: «В сорок років життя — з дивним виразом лица. Він був фанатичний, брутальний і безсоромний стіни його приватного мешкання були обвішані розпусними картинами, які стали відомі світові тільки власне в наші дні... Часом було його амбіцією грати ліберала, а іншим разом грати мстивого гнобителя. Він був надзвичайний гунтер (мисливець) хоч не був солдатом, в дійсності — був боягузом».

І так, коли ми візьмемо сьогодні теорію і практику московського большевизму-комунізму та порівняємо її з практикою російських царів, побачимо, що суттю, якісно, духово-психологічно в Росії нічого не змінилось. Чим же це можна пояснити, як не категорією спільної всім москалям, починаючи від царів

переходячи до князів, графів, буржуазії, інтелігенції, пролетаріату і мужика включно, московської питомо-національної ідеології. Пригляньмось до особистої приватної поведінки тих, що творять національну московську совість, тобто найбільш геніальних московських письменників — Достоевського і Л. Толстого. Вона нічим не різнилась від тих шахтарів-золотокопачів, яких описав С. Граам.

Не дивлячись на різницю їх станів, не дивлячись на різницю їх освіти, ми все таки бачимо, що вони духово-психологічно є певною суцільністю, і ця власне московська духово-психологічна суцільність не переривається російською революцією, а проходить через неї, як її головний стрижінь, який сьогодні творить головну ідеологічну силу московського націонал-комунізму.

Коли за панування царів появлялись такі, як Чаадаєв, що мав сміливість і відвагу заявити: «Ми не дали нічого світові і нічого не навчилися від нього. Тисячу років російської історії — це порожня сторінка, котра не записала ні одного вартісного заповіту», то російська інтелігенція протиставила твердженням Чаадаєва питомо російські «вартості», а саме — сільську общину-комуна. Сільська комуна і артіль, як питома московська соціальна форма, проклямувались російською націоналістичною інтелігенцією, як вища соціальна форма, яку мала б для свого рятунку прийняти і західна Європа.

Колишні слов'янофіли, які усією силою зберігали Московію від «шкідливих впливів» європейської цивілізації, російською революцією трансформувалися в сучасний комуно-большевізм. Хом'якова, Достоевського та Солов'єва доповнено такими ненависниками європейської християнської цивілізації, як Маркс та Енгельс. Властиво ними московський комуно-большевізм прикривається, як шильдом світового комунізму.

У свій час Маркс і Енгельс вважали, що вони є ідеологами нової народжуючоїся робітничої класи, і не догадувались, що вони своїм ученням підводили ідейно-політичні основи традиційного, стихійно-плеканого суто-національного способу життя москвинів. Можливо, що коли б Маркс чи Енгельс побували в Московії і приглянулись до соціального укладу життя московської «деревні», змінили б свій погляд і посоромилися б підводити «наукову основу» вимріяного ними нового, більш «прогресивного» комуністичного суспільства.

Отже, коли взяти москалів як націю, ми бачимо, що всі її соціальні стани і класи в різний час однаково подібно сприймають світ і життя і однаково поводяться в ньому. Окрема людина, чи окрема нація сприймає світ так, як вона його розуміє, яке має поняття про нього, тобто згідно свого світогляду.

Людс. Фішер у книжці «Великий виклик», в розділі «Що Росією рухає» пише, що головною руйнівною силою сучасної большевицької Росії в її зовнішній політиці є «російський націоналізм, український націоналізм (?) і славізм». «Тепер російська нація має ведучу позицію в Советському Союзі». Далі автор зупиняється над фаворизуванням росіян Сталіним, наводячи слова останнього, які він говорив на адресу росіян під час обіду в Кремлі 24. 5. 45 р.

В розділі «Що трапилось з революцією» автор пише: «Большевицька революція — це була боротьба між Карлом Марксом

і Петром Великим, між комунізмом будучою і минулою Росією. Деякий час Маркс переважав. Тепер Петро І-ший переможець, а Маркс його полонений. У критичних питаннях Петро і Маркс погоджені: обидва стоять перед Сталіним. Дехто дивиться і бачить Маркса, інший дивиться і бачить Петра. Це конфузія» (стор. 201). Кілька сторінок далі автор пише: «Петро Великий затемнив Карла Маркса. Не маючи можливості дати советським людям достатньо харчів, одяжі і мешкання, не бажаючи дати їм будь-який голос в уряді, Сталін дав їм націоналізм і те, що бажали, релігію» (ст. 218). Треба признати, що автор, глибоко симпатизуючи російським більшовикам, напочатку деякий час вагався, але остаточно після того, коли, як він сам пише «Москва адоптувала націоналізм, що є одною з найбільших персональних трагедій в моєму житті», розчарувався в них. Дивно, що автор, перебуваючи довгий час у Росії, так був засліплений блиском російської революції, що навіть не помітив, хто кого адоптував.

Адже для слов'янофілів, тобто більшовиків середини 19-го століття, сільська комуна і артіль визнавались і проповідувались як основа нового соціального ладу не тільки для Росії, але і для Європи. Не хто інший, а слов'янофіли вважали принцип приватної власності джерелом усього зла на землі. А тому, що принцип приватної власності був основою європейського життя, то й звідтіля походить їх ненависть, і повна негачія всього, що було європейське.

В книжці «Три російські пророки» Н. Зеров пише: «Російська сільська комуна, община, що управлялася народнім парламентом, не була для Хом'якова пережитком минулого, але містила зерна нового й вищого соціального закону. Така «комуніті» була доброю школою морального тренінгу. Кожний член був залежним від інших, багатий і бідний належали до одного тіла, і їхня особиста поведінка, використання матеріяльних засобів до свого вжитку, їхні відносини до інших і до їхніх власних родин були контролювані публічною опінією, що мала виявлятися у сільських сходинах» (ст. 72).

Торкаючись вужчої форми, а саме артілі, автор пише: «Хом'яков повністю уважав, що індустріяльний розвиток його країни був ще примітивний. Більше того, він вірив, що зразкові правила в артілі будуть застосовані до більш розвинутого індустріального закону, і це спасе робочу класу від пролетаризації, їхньої жахливої долі в Західній Європі» (ст. 73). Хом'яков сам був релігійною людиною але глибоко був переконаний, що комуно-общини й артілі є згідно з правилами Божими. Він не міг адоптувати К. Маркса з двох причин: поперше, не мав можливості його простудіювати, бо Маркс багато молодший від нього, а подруге, якщо він і знав дещо про Маркса то не міг його адоптувати через його атеїзм. Наступники Хом'якова замінили в комуні і артілі «правило» Бога, «наукою» К. Маркса і цим власне російський комунізм набрав зовнішнього забарвлення, як світового комунізму.

До смішного дивно, що й сьогодні ми ще маємо таких наївних американців, які вірять у байки, що справді «бідний» російський народ став невинною жертвою «світового комунізму».

Англійський філософ Гавелюк Елліс у книжці «Новий дух» (вид. 1892 р.), в розділі «Толстой», розглядаючи російське релігійне життя, зокрема релігійні шукання Толстого стверджує: «В усіх тих сектах ми бачимо цупкість, з якою російський нарід держиться свого природного фактичного комунізму, общини і сексуальної свободи. Цей релігійний рух є лише іншим аспектом духу, що проявляє себе в нігілізмі і це є ширший, глибший і більш інтересний аспект» (ст. 181).

Отже сучасний московський комуно-большевизм ніяк не є якоюсь міжнародньою мафією, а є історичним завершенням вікової боротьби в російському суспільстві питоמו російської комуни-артілі з так званим «западничеством», виразником якого був Салтиков-Шедрін. У цій боротьбі переміг російський народ, перемогла російська сільська комуна, яка раніш була прапором слов'янофілів, а сьогодні під її прапорами російські комуно-большевики, спираючись на силу російського народу, вирушили на завоювання світу.

У свій час Салтиков-Шедрін звав московський большевизм хижацтвом. Він сам, будучи москалем, бачив головну рушійну силу московського життя, а нею, на його думку, є московське хижацтво.

В своєму нарисі «Хижаки» Салтиков пише: «Хоч кріпацтво в своїх наявних формах не існує з 19 лютого 1861 року, тим не менше воно до цих пір лишається єдиним живим місцем у нашому організмі. Воно живе в нашому темпераменті, в нашій образі думок, в наших звичаях, у нашій поведінці. Все, на що б ми не звернули наш зір, все із нього виходить і на нього спирається. Хижацтво — це наслідство, заповіджене нам кріпацтвом; це стихія, що рухає нами, перед якою ми плазуємо і «раболепствуємо», яку ми в кожную хвилину готові обожествити». Далі автор пише: «Ми всі пам'ятаємо, як сікли і катували, а вслід потім примушували цілувати руку ката. Це звалося «дякувати за науку». Той, хто дякував, був зобов'язаний мати вид бадьорий і бути «навипередки» готовий, бо в противному випадку, він ризикував запитанням: «Еге, брат! То ти, здається, незадоволений? Більш небезпечного від цього питання нічого не могло бути, бо з тої хвилини, як воно виникало, обвинувачений назавжди поступав у розряд нерозкаяних і неоправаних».

Наведена вище картина дореволюційної Московії майже нічим не різниться від сучасної пореволюційної большевицької Московії, а якщо і різниться то хіба тільки тим, що ролю пана сьогодні сповняє московський нарід, отой самий холоп, а в ролі холопа опинилися немосковські народи, а в першу чергу український нарід, якого сьогодні москалі звуть «меншим братом», подібно як звали московські пани своїх холопів. Те, що Салтиков звав хижацтвом, сьогодні зветься большевизмом, чи правильніш — комуно-большевизмом, який є питомиим московським лвищем, властивим самому московському народові. Це є той духово-ідеологічний стрижень, що творив внутрішню силу в минулому царської, а сьогодні комуно-большевицької імперії.

(Закінчення в наступ. числі)

Жозеф Фолліє

Соціологія свободи^{*)}

Соціологія свободи: користь з такого заголовка? Саме свобода, яку він дає. Але є й недомагання: видається мені важко актуалізувати цю мою свободу на те, щоб нею якнайкраще покористуватися. В такій заковиді приходить експерементувати «тягар свободи», за висловом одного письменника, в якого не було нічого зі соціолога, хоч знайомство з ним буде приємне й соціологам, бо ім'я йому Трістан Бернар¹⁾.

Якщо все ж таки над цим застановитися, то цей заголовок відкриває передо мною чимале поле студій. Саме його сформулювання примушує мене в кожному випадку порвати з деякими інтелектуальними звичками, які супроводять дискусії про свободу, покинути банальні дороги й биті шляхи, закинути метафізику, добру чи погану, не думати про мораль і право, щоб могли приступити до студії, яка методологічно повинна б бути першою, а саме до студії конкретних і історичних фактів, соціальних комплексів і детермінізмів. Цей заголовок примушує мене ходити по землі, по якій ходять і корови, а не плавати під небесами, або ж, щонайменше, брати за підставу для пізнішого пориву вгору «хлопський розум» і позитивний плян, вибраний правдивими соціологами.

Залишаючи образну мову, приходить мені розглянути вплив впливу соціальних умов на ідею й гру свободи чи свобод, проаналізувати концепції, які люди у висліді того випрацювали і ужиток, який вони з того роблять, у відношенні (функції) до соціальних даних (обставин), які діють на їхню думку й їхню поведінку.

* * *

Ця праця не обійдеться все ж таки без дрібки соціальної філософії, бодай наскільки це необхідне для пізнання свободи. Дефініції їй не брак, їх стільки, що вибір між ними важкуватий: почавши від простої «відсутності примусу», що залишається на сьогодні найбільш приступною і найбільш поширеною ідеєю, аж до концепцій більш точних і побудованих при допомозі метафізики, в яких підкреслюють творчу оригінальність свободи. Вже Боссює²⁾ нарікав на неприємні двозначності свободи, яку кожний уявляє собі згідно зі своїми уподобаннями. Безперерічливий Поль Ляфарг,

^{*)} Ця стаття в'яжеться з попередньою статтею на тему: «Християнізм і свобода» Густава Тібона, друкованою в ч. X. за жовтень 1954. Обидва Шановні автори є діяльними членами «Католицького Центру Французьких Інтелектуалів».

¹⁾ Бернар (Павло, званий Трістан) — французький повістяр і драматичний автор (1866-1947) знаний зі свого «еспрі».

²⁾ Боссює (Жак-Бенін) єпископ, письменник і проповідник, піддержував релігійну політику Людовика XIV, поборював квієтизм заступлений Фенельоном. Член Франц. Академії (жив 1627-1704).

зять Карла Маркса, приміщував її серед метафізичних протистутоток, яких повно на інтелектуальних тротуарах філософів і профанів. Пісенька французького Резистансу твердила, що »свобода нас слухає«. Це можливе, але, коли ставити їй запитання, вона відмовляється відповідати.

Де Грефф, психіатр з Лювену, найшов золоту вену, роблячи різницю між свободою інстинкту й свободою духа. Перша з них, **свобода інстинкту**, походить із життєвого пориву, який наказує звірині вирватися з рук ловця. Вона змагає якраз до відсутності зовнішніх примушень і дозволяє індивідуові робити те, що він хоче, чи точніше кажучи те, що йому подобається. Друга, **свобода духа**, старається передусім визволитися з наших внутрішніх примушень, зроджених інстинктами, пристрастями або привичками. Вона є в основі духовою владою, яка вможливує розумовий вибір, моральний поступ, вольове приступлення до означеної системи, зумовлює творчість, дає спроможність задовільно відповісти якомусь вибраному покликанню. Перша з цих свобод є вроджена й первісна, другу треба здобути й вона має надалі прикмети здобувати. Перша вимагає тільки руху, жесту, щоб її взяти у догідний момент. Друга вимагає зусилля й саможертви. Залишається за нами не перебільшувати непорушности правил цього підставового зрізничкування між ними двома, так як не можна відокремити в людині духа від інстинкту. Реалізація внутрішньої свободи зумовлюється деякою відсутністю зовнішніх примушень, інакше попадете в скрайність ідеалістичної ілюзії. Зовнішня свобода розприснеться, тобто стане також ілюзією, якщо не йтиме разом із внутрішньою свободою, котра визначає її форму і ціль.

Сказаного вистачає, щоб ризикувати **прагматичну** (практичну) **дефініцію**, недостаточну для метафізика, але корисну для соціолога: **свобода** — це свого роду психологічна авто-детермінація (самоозначення) особи, котра вимагає відрізнєння, а навіть деякого протиставлення особи відносно детермінізмів (визначень) соціального середовища. Шляхом свободи особа стверджується. Старий закон людської природи вимагає, щоб кожне визначення ставалося в якомусь протиставленні, навіть якщо це протиставлення має закінчитися об'єднанням, приступленням, злиттям з одню.

* * *

Свобода, на ділі, народжується тільки і виключно серед таких позицій і опозицій, у їхньому нутрі й їхнім шляхом. Подвійний і одночасний досвід співпраці й боротьби зі соціальним довкіллям, надає особі зрозуміння себе самої, своєї внутрішньої приналежности і зовнішніх спротивів, зрозуміння своєї свободної волі, своїх можливостей і неможливостей, свого власного покликання. Історично це зрозуміння не має рис безпосередніх (вроджених). Воно наростало поволі, завершувалося довго і працююто, заразом психологічно і соціологічно. Праці д-ра Г. Ц. Е. Захаріяса: »Протоісторія« і »Людська Особа«³⁾, показують кілька етапів цього наростання серед примітивів і серед старинних цивілізацій Азії.

³⁾ Dr. H. C. E. Zacharias: »Proto-History«, »Human Personality«, Herder, Saint-Louis, U.S.A.

Ці, що їх звемо, по правді чинеправді, примітивними, не знають зовсім смаку свободи ні навіть поняття про свободу якраз тому, що їхня особовість не відривається від однородного довкілля, довкілля надрядного і традиційного, котрим вповні володіє інстинкт самозбереження, що споює осібняка з чередою. За думкою дуже совісної завваги Дюркгайма, поділ соціальної праці дає можливість розвою свободи в міру того, як цей поділ відділяє і протиставляє поодинокі групи. Через конфронтацію себе зі собою, відповідно до становищ, котрі вона займає в різних товариствах, людина відкриває субстанцію своєї особовости мимо і завдяки проминаючим сукцесивно по собі зовнішнім видам соціальних випадкових станів. Пограниччя, лучба між групами є в постійному стані переміни чи гри, того годі оминати, і саме в ту гру людина виціплює свободу, яка бере за основу вимоги однієї групи проти вимоги других груп, міняючи сукцесивно основну групу.

Той, хто належить тільки до одного товариства, приналежить йому в повному значенні цього слова. Він є його невільником або краще сказати, його річчю. Таке саме і в випадку патріархальної родини, в якій особиста доля кожного була цупко вплетена в майбутнє цілої лінії роду, як і у випадку цілого цивільного товариства, як от Спарти, яка, за словами Плутарха, пособляла методично гомосексуальним нахилам на те, щоб обмежити вплив родини. У наших часах мас повторюється той самий досвід при помочі тотальної війни й тоталітарних режимів, де особисті свободи розпильовуються в містіфікації колективної псевдосвободи. Ганнаг Арендт вказує в своєму «Ессею про початок тоталітаризму»⁴⁾ на деякі глибокі причини цієї соціальної й культурної регресії.

* * *

Кожне правне розрізнення виходить на користь свободі. І так є в розрізненню між приватним, зовнішньою доменею особи, і публичним, до якого держава, репрезентуюча спільне добро, має право вгляду. Традиція римського права вияснила це розрізнення, але його не створила. Його сліди находимо в найдавніших збірниках законів, в кодексі Гаммурабі і в законах Ману⁵⁾. В своїх студіях над індійськими родами басейну Амазонки нотує маркіз де Баврен деякі групи, що роблять цю різницю, тоді, коли інші ніяк її не збагнули. Так як любов, як сором, так і розрізнення між публичним і приватним є, здається, в своїх початках ділом жінки, бо її тенденції спонукують її творити малі королівства, доступні її руці й її серцю. Вона супроводить формацію відмежованих, стабільних родин, вона є тінню дому. Вона зумовлює поступ особистої свободи.

Так само є з розрізненням між духовим і дочасним, між королівством Бога і Кесаря, з чого, завдяки християнізмові, користує світ. Слово «свобода» прибирає радикально іншого значення до

⁴⁾ Hannah Arendt: «Essay on the origine of totalitarianism».

⁵⁾ Гаммурабі — шостий князь першої династії Вавилону, правдивий основник вавилонської імперії. Його кодекс становить найстарший відомий збірник законів (19 вік до Христа), — «Книга законів Ману» — одна зі святих книг Індії, де з'ясована доктрина браманізму, де також є цінні дані про цивілізацію Аріїв.

і після Христа. Тепер значить: свобода внутрішня, свобода духа до якої тяготіло людство і до того часу, хоч і несвідомо.

* * *

На землі дух не значить нічого без тіла. Отже свобода зумовлюється матеріальними умовами. Вона може народитися і жити тільки враз із мінімумом добробуту і безпеки, потрібним для життя. Примітив, залежний від одного-одинокого товариства є рівночасно залежний також від своєї нужди, бо живе серед природимачухи. В цей спосіб і з тих самих причин пролетар, у технічному значенні слова, зовсім не є більше свободний, ніж примітивний тип людини. Свобода представляється йому як чиста можливість, як формальне право, близьке йому, але поза його сягання. Нужда вбиває свободу, або перешкоджує їй народитися. Бо практикування свободи вимагає можливості проектування, впливу на прийдешнє, анексію майбутнього, а нужда робить людину нездібною до цього всього тому, що змушує її жити з дня на день.

Брак безпеки дає такі самі наслідки. Він не дозволяє на проектування і концентрує дух на сучасній небезпеці. Немає свободи для того, хто блукає серед світу вповні непривітного й ворожого. Свобода появляється разом зі шматком хліба, вогнищем і зброєю, консолідується з резервами й інституціями, розживається серед оформленого товариства.

Все ж таки надмірне багатство, пересадне шукання матеріальної і моральної безпеки не йде на користь свободі. Хто має за багато багатств, стає невільником своїх скарбів: це відноситься так до суспільностей як і до осіб. Хто бажає тотальної безпеки, заковує себе в кайдани заповітів і приписів. Пересада багатства роздавляє свободу тягарем обильності. Пересада безпеки внерухомлює, наче повивач дитину. Між свободою і багатством, між свободою і безпекою встановлюються діяльогі. Вони обертаються в сварку тому, що те, що одна з них втрачає, друга набуває і навпаки.

Розуміється, що достаток і недостаток є поняттями релятивними, зглядними, на границях життєвого мінімуму, а він є пропорційний до часу і місця. Кожна цивілізація посідає оптимальну точку добробуту і безпеки, нище якої свобода терпить на недуги нестачі, поверх якої починаються недуги застою, спричиненого надміром і переситом.

* * *

Але свобода, сама зі себе, є абстракцією. Помилкою лібералізму є якраз змагання зробити з цієї абстракції суцільну і абсолютну цілість. В історії являється і конкретно маніфестується свобода різними видами свобод (вольностей), або тенденціями до різних свобод-вольностей. Вона прибирає видів екзистенціальних (існуючих) свобод. Вони аж ніяк не сміють служити заслоною для основного ідеалу свободи, для котрого є вони обмеженими і часовими приписами, ані абстрактний блиск свободи не сміє зменшувати потреби свобод, які здобуто впродовж історії. Жертвувати свободу для свобод, як учні Мораса⁶⁾, або свободи для Свободи, з великої літери,

⁶⁾ Шарль Морас — франц. політичний письменник, теоретик монархізму. Мав непорозуміння з Ватиканом і був засуджений по лібералізації. Помер погоджений з церквою і уласкавлений франц. урядом.

є тільки грою софістів, а не працею філософів, а вже аж ніяк не працею соціолога.

Екзистенціальні свободи, одні є особисті, другі колективні (спільнотні). В протиставленні до німців і англо-саксонців, француз, індивідуаліст і юрист, не культивує поняття спільнотних свобод. Однак поразка в останній війні й окупація примусила його відкрити і це поняття, коли жорстокий досвід навчив його, що без національної свободи, свободи індивідуальні є тільки пустим словом. Резистанс мав на цілі відзискати одночасно визволення національне і індивідуальне (кожного індивіда зокрема). І це саме надавало йому сили переконувати. Спільнотні свободи, що зумовляють і охороняють свободи індивідуальні, набирають свого значення тільки через цю саме свою функцію. В тому також було б пустою грою слів протиставити одні свободи другим. Розтопити свободи одиниць у свободі цілості — це прямий обман. Занедбати спільнотні свободи для кращого розцвіту особистих свобод, другий обман. В обох випадках досвід сказав своє слово.

Свободи особисті і спільнотні міняють своє значення, свою гієрархію і свої реалізації згідно з часом і місцем, відповідно до соціального довкілля, відповідно до національних традицій і культурної цілості.

* * *

Вимоги свободи, боротьби за свободу, існували від початків Європи, навіть перед християнізмом. Які саме були ці вимоги, про що саме йшлося в цій боротьбі, дуже трудно нам догадатися і зрозуміти.

У середньовіччі Гвельфи⁷⁾, «ля парте гвельфа», виписували на своїх прапорах девізу «Лібертас», яку сьогодні прийняла партія християнської демократії. Що саме означало це слово в Північній Італії XII-го і XIII-го віків? Які саме ідеї, які картини, які почування збуджувало те словечко?

Без усякого сумніву йшлося про комунальну (громадську) незалежність, яку символізував на полі бою медіолянський Іль Карроччо (Il Carroccio). Він домагався незалежності міста відносно зовнішніх потуг. Він протиставився зовнішній владі можновладців і імперій. Він стверджував, хоч і невиразно, порив італійськості, національної свідомості в стані невизначеному і зародковому (ембріональному), в обличчі германського імперіалізму, щось наче французька реакція, вже тоді національна громадян з Бувін⁸⁾, яку так ясно з'ясував Гарданг.

Сама вже неточність девізи «Лібертас» вміщувала в собі інші елементи, більш неясні, нерозбірливі, більше початкові (інхоективні): ріст авантюристської буржуазії (міщанства), нової класи, що домагалася можливостей експансії і старалася відкрити замкнені простори домініальних економій. Може також елемент певної релігійної свободи, незручно подуманої й ще незручніше зформульованої, нерозривної зрештою з ростом міщанства. Ба-

⁷⁾ Гвельфи і Гібеліни — дві потужні партії, що розділили Італію 13-го і 14-го віків на два табори: перші гуртували прихильників папів, другі прихильників німецької імперії. Їх криваві суперечки довели до французької інвазії в Італію в 1494 році.

⁸⁾ Бувін — громада Північної Франції, біля Ліль, Филип Август, підтриманий відділами французьких громад, переміг там цісара Оттона IV і його прихильників у 1214 році.

жали вони свободи відносно цезаро-папізму імператорів, але також відносно єпископів, забабраних у феодальному дочасному, проти яких гвельфівські громади підбурюють уми і шукають попертя в папів-реформаторів. Цей рух не зупиняється на цьому: навіть самий понтифікальний авторитет ставиться під розгляд не тільки Гібелінами, але навіть тими самими, що на нього покликуються. З цієї точки погляду еволюція поняття «патарія» є характеристична: з реформаторської й агресивної праводумності чи правовірності патарійці попадуть обов'язково в ересь. І пізніше Савонароля у Венеції...

«Лібertas», кличка переходить з покоління в покоління, раз шепотом, раз криком. Вона вибухає враз із французькою революцією. Сьогодні з трудом розуміємо Великих Предків, жірондистів чи якобінів⁹⁾. Їхня крикливість, їхня емпфаза, їхній роздмуханий примітивізм роззброюють нас, і коли ми віднаходимо на пожовклих листках, на яких писані їхні промови, вислови такі, як: «Свобода або смерть...», «Примусити народи стати вільними...», тяжко нам не всміхатися. Бо ж поняття, яке мали про свободу учні Руссо, що упростили і знизили думку вчителя, виглядає нам приналежне в основному до абстрактного, доктринального, метафізичного порядку. Свобода виступає у них під видом суцільної цілості, як найвища ціль, не як стиль життя, але як концепція життя. Вона не має нічого спільного зі свободами-вольностями, для яких вона є трансцендентною, як Бог є трансцендентний для сотворінь. Якщо треба, хай пропадуть свободи, щоб тільки жила **свобода**, добро аж так основне, що слід примусити людей заохотувати його, визволюючи їх з кайданів монархії і пересудів. Що значить смерть половини людського роду, якщо друга половина має стати вільною? Ніхто не підніс цих тез до пароксизму їхньої логіки краще, як зробив це в своїх писаннях, твердих, блискучих і холодних, як лезо гільйотини, Сен-Жюст, Ангел Смерти, що домішав до своєї думки глибокі політичні погляди, парадокси, трюїзми і дитинність.

За тим екраном метафізичної мряковини, за ідеологією і мітологією, що одурманювала Великих Предків аж до смерти, наводимо тріумфуюче міщанство, яке знає чого хоче, а хоче воно свобод-вольностей точно визначених. З хвилиною, коли зужуються ідеології і заспокоюється пристрасті, оті свободи залишаються, як **вислід Революції**: усунення економічних і фіскальних бар'єр, так довго, аж поки Франція не становитиме¹⁰⁾ один ринок, і аж поки доходи не будуть вільні від податку; знищення корпоративних перешкод аж до того, коли ринок і праця стануть залежні тільки від механічних законів продажу і попиту; можливість встановляти голосуванням доходи держави і контролювати їх ужиток; свобода для власника користуватися своїм добром, як він сам того хоче; свобода для того, в кого є гроші, заробляти їх більше і диспонувати ними згідно з його волею; право користуватися зовсім вільно тим, що міщух називає приватним життям, тобто життям особистим, родинним, економічним, релігійним, коротко кажучи: свободами каси, власного клячника в церкві, і алькови. Щоб досягнути це треба спровадити шляхетський стан аж до звичайного

⁹⁾ Французькі політичні партії в часі Великої Революції.

стану товариського зрізничкування, що зветься: понизити аристократію, — усунути або приспособити абсолютні монархії старого режиму, — що зветься: понизити тиранів, — знищити або наслідувати владу Церкви — що зветься: боротися з обскурантизмом і пересудом. Плутарх і його герої, такі дорогі Манон Ролан¹⁰), позичають своє ймення тій неясній операції, де реальні соціальні і політичні поступи стоять поруч звичайного: «посуньтеся куме, зробіть мені місце».

1848 року впливає свобода знову на поверхню і породжує всьоду потрохи зелені дерева¹¹). Але слово те є сповнене інтелектуальним змістом і сантиментальними гармонічними тонами. Враз із політичною появою робітничої класи, яка є свідомо своєї оригінальності, слово те усупільнюється. Ідея спільнотної свободи висить в повітрі. Лякордер¹²) висловлює це дуже вдатно в славному афоризмові: «І слабого й сильного, і багатого й бідного саме свобода придавлює і закон заковує». — Ця максима містить у собі сучасне поняття свободи в зародку.

* * *

Зодягнена в кольори часу, свобода, наче хамелеон, одягається теж у кольори середовищ і послідовно клас, чи соціальних категорій, які її приймають.

У Франції існують розуміння свободи робітничі, міщанські й селянські.

Селянська свобода є жорстока, родинна й власницька. Селянин суворо береже тайни й свободного диспонування свого приватного життя, передусім родинного життя, бо вважає, що воно нікого не обходить, що ніхто не має права вглядати в нього, ні сусід, ні парох, ні ще менше, представники Держави, а головню не податкові урядники. Він знає, що в селі все остаточно стає відоме і що про нього знають так само все, як він про других. Але йому йдеться про фікцію тайни, яка дозволяє йому забезпечитися перед зовнішніми недискреціями. Чи ж життя села, як цілості, не є свого роду приватним життям відносно до чужих і представників влади? Те, що в багатьох околицях чотирикутник господарства відчиняється до нутра, як колишній «домус» якого «патер фаміліас», або житло араба, це говорить само за себе так само, як феномен дисперсії, хуторів, що розсіває житла далеко одне від одного, поза живоплотами.

І так для селянина свобода й власність ідуть плече-в-плече. Стіни й межі, межові камені й власні вогнища захищають і споюють свободу. Для того, хто має союз із землею, стає вона zarazом захисником і кінцем свободи. Черпаючи силу з цього союзу і з влади, яку він йому дає, селянин закріплює за собою свободу жити по своїй вподобі. Селянин користується своєю свободою, щоб обробляти землю, збирати її плоди, закрутлювати свою посілість новими набутками. Отже земля стає ціллю, бо чим її більше, тим свободнішим стає її власник-селянин, бо-

¹⁰) Пані Манон Філіпон, замужня за Ролан де ля Плятієр, міністр внутрішніх справ в 1792 р., приятелем жірондистів. Вона вела в Парижі славний «сальон», де дискутували, головню жірондисти, над Плутархом і стоїцизмом. Згинула під гільйотиною.

¹¹) Алюзія до «дерева свободи», що його садили як символ за часів французької революції.

¹²) Французький домініканин (1802-1861) славетний проповідник.

дай він так думає. Набути більше землі, вживати її по своїй вподобі, така є для нього перша зі всіх свобод і така є умова всіх інших свобод.

Міщанське розуміння свободи наближується деякою мірою до розуміння селянського, бо містить у собі також замилювання до приватного життя. В міських оселях розуміння й можливість приватного життя починаються від середніх клас, від найнижчих клас урядовців і малих купців, від «павільону» (малої вілли) на передмісті або помешкання («апартаменту» у Франції, «фляту» в Англії) відосібненого від сусідів, де місце для кухні, їдальні, прийомної, для численних спалень є точно визначене. В цілому, міщанство так як і селянство шукає передусім за негативною свободою: такою, яка не дозволяла б, або перешкоджувала б другим, а передусім державі, контролювати їх або впливати на них.

Дальше, розуміння свободи розходиться, міняється відповідно до середовищ. Для міщанства, що займається «інтересами» (бізнесом), свободою є можливість вести підприємства, можливість ризику, навіть гри, газарду, а за тим зиску і можливість розпоряджування ним, чи то для розтрати, чи то для нових інвестицій. На своїй границі ця свобода утотожнюється з економічним лібералізмом. Для послідовних умів може вона сягати аж до полічного лібералізму, для інших служить вона заборолом.

Для інтелектуального міщанства, свобода є серією необмежених можливостей у користуванні умовими силами: все побачити, і все прочитати, над усім застановитися, все сказати, все написати, над усім експериментувати і всьому самому дізнати. Коли ця свобода розкладається задля браку здорового змислу, або через брак традиційного змислу міри, вона деградується на інтелектуальну анархію, а деколи й на анархію моральну: Жідова¹³⁾ свобода розпоряджати собою, повне викорінення псевдо-екзистенціалізму, одяг, танці й несвідома або перверсійна звірячість «Табу»¹⁴⁾, доводять до Телему¹⁵⁾ розкладеного міщанства.

Селянське чи міщанське розуміння свободи відноситься передусім до індивіда або до його безпосереднього продовження: родини, власності. Спільнотна свобода це сума свобод індивідуальних або родинних (чи може, краще сказати, свобод індивідів або родин).

Інакше справа мається **серед робітничої класи**, бодай у Франції, і то наших днів. Робітнича класа в своїй більшості не відкидає існуючих свобод, але вона змагає до майбутніх свобод, до промоції, поступу, який вона вважає своїм визволенням. Вона не зменшує ваги особистих свобод, але шукає спочатку спільнотної свободи, свободи робітничої класи, і ця свобода видається їй передумовою всіх інших свобод. Це визволення, як і ця спільнотна свобода, здобуваються, на їхню думку, тільки шляхом законодавства, через інтервенцію реформаторської або революційної держави. Всім ясно, що ті аспірації не позбавлені небезпеки.

¹³⁾ Андре Жід — французький письменник (1869-1951), лауреат Нобеля 1947, хоч пропагував аморальність, своїм таланом здобув багато прихильників.

¹⁴⁾ Відома «пивниця» — каварня-дансінг екзистенціалістів в Парижі.

¹⁵⁾ Рабле в своєму «Гаргантюа» видумав рід монастиря такої назви, де жінки й чоловіки культивували всі роди щастя.

Вони можуть статися дуже твердими і цупкими і тоді заіснувати би ризик, що найконечніші особисті свободи уступають місце спільнотній свободі, котра може бути нічим іншим, як містифікацією спільнот.

Слід усвідомити собі, що вони вкорінюються в само буття робітничої класи, в її спосіб думання й відчуження, що стає спільним для всіх через безперервне спільне перебування і під час праці і поза нею, та що цей щоденний досвід над неможливістю індивідуального поступу й індивідуального визволення вкорінюється і народжує мит спільнотного визволення. Селянин і міщанин щоденно й безнастанно досвідчують свої існуючі свободи. Пролетар, що становить величезну масу серед робітничої класи безнастанно досвідчує свою залежність у всьому. Що ж до свобод, якими він користується. — а в західній цивілізації їх для нього не брак, — то вони для нього залишаються або теоретичними, або, як це було під німецькою окупацією, він їх помічує цойно тоді, коли їх втратив, з тої простої причини, що вони більше негативні, чим позитивні. Він стверджує, що свободи міщанина й селянина існують наявно. Він їм зазидує, але має про них дуже неясне поняття. Він бажав би їх для себе, та в нього враження наче б неможливо було йому добути їх засобами виключно індивідуальними, він заганається отак на доріжку спільнотної свободи. Шляхи його свободи визначені визволенням пролетаріату.

Чи не було би тут на місці відзначити, що деякою мірою ця спільнотна концепція свободи збігається з концепцією свобод у екзотичних мас? Ті маси не мають ще навіть поняття про індивідуальну свободу. Свобода? А що з тим робити? — запитали б вони, якщо, допускаючи неможливе, можна б було її дати з дня на день. Вони передбачують у цю хвилину тільки спільнотну свободу, їхню еманципацію національну, чи расову. На думку Тойнбі, зовнішній пролетаріат лучиться з внутрішнім пролетаріатом західньої цивілізації. І ось це саме ставить декілька теоретичних і практичних проблем перед тими, — а ми до них зараховуємо себе — хто бажає служити всім свободам і всім свободам.

* * *

Ця заввага становить перехід від психології середовищ до психології народів. Ми поступаємо вперед дуже обережно в цьому нестійкому терені, бо виглядає нам дуже важко виминут при цьому, в сучасному стані нашої поінформованості, односторонніх завваг і неправильних узагальнень. Ми задоволимося пригляненням до тих народів, що їх, завдяки досвідові, найкраще знаємо, і занотуємо деякі риси їхнього характеру, на які звернули увагу майже всі обсерватори.

Англо-саксонська традиція має одною з постійних даних культури свободи, який висловлюється реалістичним піклуванням про свободу-вольності всілякого порядку, від економічного до релігійного, і на всіх щаблях, особистому, родинному і місцевому. Як це добре завважив Жорж Гі-Гран, між свободою і рівністю існує конфлікт. У цьому конфлікті англійці опитували були за св

бодою, допускаючи в ім'я свободи нерівності, котрі нелегко приймалися б націями Континентальної Європи, передусім Францією. Трав'яїстський досвід змінив цю поставу і вибрав рівність на місце свободи. На сьогодні трав'яїзм, — і один з його доктринерів, найвідважніший зі всіх, Гарольд Ляскі, невтомно те повторяє, — надалі старається дійти до максимум рівності при максимум свободи.

Це нелегке завдання знаходить деякі полегші в тому, що у відрізненні від латинського раціоналізму, логіка якого вагається rado між авторитатизмом і анархією, англійський емпіризм не протиставить індивідуальної свободи і соціального ладу. Він розуміє, що свобода призначена розвивається в соціальних рамках, які, охоронюючи її, визначають її і вказують на її межі. Свобода, в англійському емпіризмі, це передусім забезпечення законом осіб і родин — і так находимо тут правну традицію «габеас корпус». Лондонський полісмен, поважний і добродушний «бобі», свідомий рівночасно своєї гідності й прислуг, віддаваних публиці, шануючи форми навіть супроти маніфестантів, яких стримує, і проступників, яких арештує, свідчить на кожному роздоріжжі про живучість цієї традиції. Свобода для англійця — це теж можливість активно співпрацювати при побудові законів, які матимуть пристосування до нього самого, тобто можливість погодитися на них в повному значенні слова. І цією дорогою доходимо до традиції Великої Хартії, що сама лучиться зі звичаями нормандськими й саксонськими. В тому випадку виконування прав свободи вимагає правила гри прийнятого учасниками. І цьому «фер плей», англієць, спортсвець, amator крікету, боксу і перегонів, грач з природи, підпорядковується лояльно. Вкінці, для нього свобода, — це свобода сумління, можливість для кожного молитися до Бога на свій спосіб, або навіть зовсім не молитися. Англія посуває пошану цієї свободи до того, що легалізує, на великий скандал для латинів, те, що звуть «об'єкцією сумління», а що вона сама, зрештою, видумала враз із Квакерами і іншими неконформістичними групами. Тут віднаходимо нову лекцію старих релігійних спорів, що почалися від XV-го віку враз із Льюллардами.¹⁶⁾ «Діссиденти» всякої масти, «каплиці» всякої віри, остаточно виграли. Помимо встановлення англіканської церкви і хоч церемоніял коронації пригадує королеві, що він є оборонцем Віри, Англія є тільки накопиченням релігійних меншин. І звідси ота толерантність, яка для одиниць виглядає наче дійсна можливість вибору.

У цієї нації, в основному міщанської, якою є Англія, слід додати до повищих рис ще й дуже живий змісл приватного життя і свобод, — вольности які воно приносить. «Гом» — другі мови віддають дуже неточно повне чуттєве значення цього терміну, — залишає велику свободу для осіб, що входять у його склад і для доривочних гостей, але він теж вимагає багато свободи у стосунках із другими групами. «Май гом, май кассел» — вислів типічно англійський.

¹⁶⁾ Члени товариства еретиків, які посвячувалися піклуванню хворими в Голляндії.

Змисл місцевих свобод є не менше розвинутий. На обмеженій території, що становить Злучене Королівство, Шотляндія Валлія признають себе британськими, але не англійськими і підкреслюють це з упертою завзятістю, від якої французькі бретонці, навіть найскрайніші, і провансальці, навіть містральські є дуже далекі. »Local community« — обороняє від центральної влади свої прерогативи й привілеї. Поступове завоювання трав'їстами комунальної влади під знаком черепахи і Фабіус Кунктатора — риска типічно англійська. Так само типічно англійським є роман, для прикладу »Наполеон з Ноттінг Гілл« або фільм »Паспорт до Пімліку«. Цей феномен є багато глибший, як паризька вільна громада Монмартру, навіть із своїм громадським поліцаєм.

Зовсім не дивно, що Англія є в таких умовах обіцяною землею оригіналів, що вона вигодувала декілька персонажів скрайно дивовижних, навіть скрайно неприємних, яких взагалі знає історія: якщо обмежимося тільки до літератури, то ми назвали Свіфта, д-ра Джонстона, Бернарда Шоу, д-ра Джоса. Маєтьс. враження, що в такому місті, як Лондон, жодна ексцентричність не має сили здивувати публіку »жокне«-ів. Якщо містер Пікві у власній особі появився б між Пікаділлі й Черін-Крос, — викликав би щонайвище кілька усмішок.

Які б вони не були характерні, все таки немає так багатьох англійських оригіналів у порівнянні до маси середньої класи. Якщо вона їх толерує, то між іншим і тому, що не вважає її небезпечними. Об'яви особистої свободи злагіднюються під майже тоталітарним соціальним натиском, під тиском псевдо-тоталітаризму опінії. Англія може без великої небезпек залягалізувати інституцію »об'єкції сумління« тому, що в час війни прихильникам того руху потрібно справді надзвичайної незалежності духа й безприкладної моральної сили, щоб могли встоятися під вагою практично однодушною опінії. Цей безголовний натиск, що обмежує шкоду, походить з основного конформізму народу, котрого релігійне життя абсорбує, здається, в можливості не-конформізму. Середньому англійцеві не заліжить, як французові, на його власних поглядах з простих причини: в більшості випадків у нього їх нема. Тип середнього англійця не визначається у відношенні до якоїсь системи координат, але визначається він впливом причин, між якими соціальний детермінізм грає велику роль: спільні почуття, зроджені в »клубах« і в »пабах«, традиції шкіл, звичаї й звичаї, »снобізм«, що є дуже англійською диспозицією імітації вищих клас. Повна свобода, але в нутрі вузьких рамок, на які погоджуються тим більше відважно, що не відчувають їх, так як наша шкіра не відчуває старої, та вигідної одягу. Хтонебудь переступить рамці, того зараз же оточують невидимим, але успішним бар'єром: гумором. Якщо йдеться про якусь групу, тоді в такому випадку її оригінальність залягалізують і все зразу ж повертає до порядку та втрачає свою незвичність. Таке сталося, наприклад, із Квакерами, а пізніше зі соціалістами. Англо-саксонська свобода — це необмежена можливість злагіднена незформульованим і тоталітарним конформізмом.

який не походить від політичного організму, але від організму соціального.

Англо-саксонське розуміння свободи, перецеплене до Америки, зродило там подібні наслідки, але й зазнало глибоких змін, модифікацій. Серед товариства створеного «не-конформістами» всякої мости: паломниками з Майфлауер, Квакерами з Пенсильванії, католицькими колоністами з Півдня, — серед населення піонерів і «бордер-мен»-ів, безустанку в русі і в кризі, де людина визначається своїми особистими рисами більше, як своїм соціальним шаблоном, — було зовсім нормальне, щоб аспірації до особистої свободи були живіші, а головню голосніші, як в усталізованій і гієрархізованій метрополії. І тому, почавши від Батьків Американської Конституції, почавши головню від Джефферсона, слово «свобода» прибирає звучання спеціально милого для громадян вільної Америки. Сьогодні, в ідеальному уявленні, яке вони мають про себе, а частинно й у дійсності, З'єдинені Держави залишаються країною «свобідного підприємства», пристанню свободи в протиставленні до фашистських чи комуністичних диктатур. Психологія піонерів живе ще з ідеєю, яка вкорінена в американське сумління, що одна людина варта другої, і тому має право до свободи так само, як кожна інша.

Мимо деяких випадків нетолерантності, що, зрештою, разять публичну опінію, релігійна свобода залишається основним видом свободи. Вона проявляється небувалим числом сект і «капличок», з яких деякі починають бути предметом експорту.

Федеральна конституція США, муніципальна гордість великих і малих міст, доказують, що змісл місцевих свобод не затратився.

Але **соціальний тоталітаризм публичної опінії** зріс і набрав сили, скріпивав так сильно, що став тяжіти деякій частині американців. Болочий і гіркий фільм Чарлі Чапліна, що має якраз за наголовок «Публична опінія», треба додати до цілої літератури протесту, що відрізняє Америку від Англії. •Англійські оригінали або не протестують і задовольються тим, що вони є, як Честертон, заразом так дуже англійськими і так дуже оригінальними, — або протестують проти деяких рисів англійського товариства, але не всіх. З американської літератури піднімається протест, але він неясний, хоч і тяглий: меланхолія Натанієля Гавтгорна, якого шедевр «Дзе скарлет леттер» має за мету конфлікт особи й опінії, — протестаторський ліризм Торо чи Вайтмана, соціальні ревіндикації Джека Лондона чи Аптона Сінклера, жорстокий гумор Сінклера Левіса в «Баббіт», — смуток вмираючого Півдня у Фаулькнера, — паплення й харчання Міллера, того американського Селіна, що як Селін є порнографом, але водночас є не тільки порнографом. Лови на чарівниць, що їх веде в ім'я антикомунізму сенатор Мек-Карті і присуд на смерть Розенбергів, присуд в якому трибунал був тільки висловом опінії, — ілюструють цю диктатуру публичної опінії.

Виглядає, начебто початків цієї ситуації слід шукати в феномені мас, дуже розвинутому в США, але треба теж узяти до

уваги деякі дуже прикметні традиції: релігійну нетолерантність, так як нетолерантність політичну і соціальну деяких пуританських скупчень Нової Англії, спонтанну і популярну поліцію організації «Чуваючих», що в гамірних приграничних містах приміняють закон Лінча; вплив преси, яка одночасно моделює публичну опінію і пристосовується до неї, щоб її вдоволити.

* * *

Переїдїм від англо-саксонського до германського світу і перспективи повністю змінюються.

Слід виєлімінувати або покласти на їх властиве місце деякі поняття або хибні, або надто упрощені, що мають обіг у Франції про Німеччину. Середній француз надто легко уявляє свого найбільшого партнера й противника, мов механічний твір, автомат, послухний і пасивний з природи, спрагнений дисципліни і авторитету так, як «Жак Боном»¹⁷⁾ мав би бути спрагнений свободи. «Мікаель» є трохи більше скомплікований, як той паяц застиглий у вічному «на струнко». Поза тим, хоч Німеччина є одна, є також «Німеччини», — знаменитий германіст Міндер добре їх розрізняє, — не тільки географічні, але й соціологічні й духові.

Те, що німець являється з природи спільнотним, доказує наглядно успіх поняття «спільноти», що походить з німецької соціології, як і гітлерівська демагогія довкола «Фолькс-Гемайншафт». Те, що з спільнотного він стається часто, і то шляхом нормальної пересадки, «грегарний», «чередарний», це, здається нам, є фактом досвіду, який не минув уваги жодного обсерватора Німеччини, симпатизуючого або ні з Німеччиною, напр., Жак Рірієр, що як і другі потерпіли особисто від неї. Але те, чим німець являється в основі, — це друга справа. Не слід мішати німця з прусаком, колонізованим слов'янином, згерманізованим і злютеранізованим, витресуваним до послуху середниками невідлучності, рабства, військового дрілля, абсолютною монархією і культом цивільної влади, що є неминучою, хоч і непередбаченою консеквенцією лютеранської теології. При тому берлінець показується ще досить їдкий і неприборканий. Поодинокі частини Німеччини не піддалися спонтанно Прусії в нападі авторитативного масохізму, мимо їхньої волі до національної єдності. Як це стільки разів повторяв Ферстер, пруський авторитет накинувся поволі, дорогою сили і підступу, а теж тому, що являвся вкінці одним практичним засобом зреалізувати національну єдність, до якої німецька опінія тяготіла, не маючи змоги дійти до неї шляхом федерального руху.

«Чередарний» німець є з природи більш анархістом, ніж авторитаристом. Він радо обмежує свій політичний лоялізм до малих спільнот, — географічних: Гаймат, — корпоративних: різні «Бунди», — і релігійних: численні віровизнання. На нашу думку саме цей уроджений анархізм вияснює в більшості випадків пересадку центральної влади. Вона стає дуже тверда супроти безнастанної загрози роздрібнення. Свобода збуджує у німця передусім ідею вільних спільнот: льокальних чи традиційних.

¹⁷⁾ Жак Боном — іронічна персоніфікація француза, так як «Мікаель» німця.

Співати »Дойчлянд ібер аллес« і рівночасно боронити автономію і свободі своїх вужчих »гаймат«-ів є для нього, так як і для романтиків з 1848 року, таке самозрозуміле, що в тому не бачить він жодного противоріччя. Цінним тестом вищесказаного є приклад Ельзасу, який вперто бажає бути політично французьким, а рівночасно культурно германським, але зі своїм власним германізмом, своїм діалектом і іншими рисами. Для нього вірність великій французькій батьківщині йде без труда в парі з вірністю вужчій батьківщині-гаймат. Француз-раціоналіст з центру чи якобінець трудновато розуміє цю синтезу, або й відмовляється її зрозуміти.

Але інша свобода виглядає німцеві основною: свобода внутрішня, глибока свобода душі в своїх зносинах з Богом. Щось зовсім різне від свободи сумління на англійський спосіб, від свободи вислову на французький смак. Почування, що спокується з ідеалізмом, навіть з соліпсизмом, основним для німецької душі, замкнутої на зовні, зверненої до себе самої, яка наводить вихід тільки вверх, зверненої до цієї традиції, яка висловлюється почерзі у Генрі Зузо, Метр Еккара, Мартина Лютера, Якуба Беме, теософа-шевця, в кантівському чи по-кантівському ідеалізмі, у пієтизмі, у Стірнера і Ніцше, філософів абсолютного ідеалізму. Ця традиція, почавши від реформи, розвинулася передусім в лютеранському протестантизмі або в малих протестанських групах, дуже далеких від англо-саксонських сект, що вийшли з кальвінізму. Однак германський католицизм не є від цієї традиції ідеалізму повністю віддалений. Сильна і двозначна книжка, містика Герреса, свідчить про це. Якщо хто торкнув би цю найвищу свободу німця, німецька душа ставить абсолютний опір, спротив. Разячо ясне є ствердження, що одинокі правдиві спротиви, які находив Гітлер, мають підстави релігійні, католицькі або протестанські, і що провідником протестантського опору був саме пастор Німеллер, колишній командант підводного човна, якого здавалося б усе: минуле, серцевище, політичні опінії, — повинні були зблизити до націонал-соціалізму. Комуністи східньої зони мають уже на своєму рахунку подібний досвід — удар з резистансом католицьким чи протестантським, чисто релігійним, заступленим »Юнге Гемайнде«.

Німеччина ще довго буде дивувати тих, що її не знають, — а навіть тих, що її знають.

* * *

А Франція? Дуже зайняті розгляданням і дискутуванням над свободою як такою, французам не стає часу поставити собі питання про їхні історичні і практичні концепції свободи. Теологи і політики, філософи університетів і каварень, законодавці й правники чинять такий словний ярмарок, що соціологи і філософи не дочувають своїх власних думок. Та ця розпуста слів і фраз є вже сама свого роду показником. В очах обсерватора, Франція виглядає землею зустрічів, тобто противоріч, порозуміння і посередництва, де зударюються старі ідеї, що прийшли з Атен і з Риму, і нові ідеї, ввезені з Лондону чи Німеччини, стара кельтійська анархія, яка переходується в чистому стані в Ірландії, помпастичні абстракції римського права, тонкості софі-

стів і напушена промовитість ретора, англо-саксонський реалізм, так добре введений Монтеск'є, і германський ідеалізм. У висліді постає така нерозбериха концептів, що француз знаходить себе самого тільки у світлі зрадливої ясности.

У його думці боряться зі собою любов свободи з любов'ю рівности. Він справді любить свою свободу і навіть свободу взагалі. Але його національна хиба, — заздрість, жорстока, селянська заздрість, — схилює його в бік рівности, яку він змішує зі справедливістю. А рівність зумовляється авторитетом, залізним бато́гом Тарквінія, що зрізує все до одної висоти. »Я хотів би, щоб впав дощ з г... і щоб кожному попалося відповідно до його ступня«, — як казав один жуав з-під Севастополя до надто цікавого генерала!!! Це типово французьке, гумористичне за приписом Рабле. Француз виходить зі ситуації так, що випи́сує на стінах побіч себе свободу і рівність. Братерство, що слідує, могло би їх погодити. Але що зробити, як його нема?...

Так само безконечно зударяються у французькій душі абстрактна свобода, узагальнена, радо взята як абсолют, по-якобінському, — і конкретні свободи-вольности дуже скромні, але дуже точні, до яких француз дуже прив'язаний, хоч би як про те різно говорили. Ці селяни, ці маломіщани, що творять дві третини Франції, а з ними і велика частина робітників, зміщаних, або з тенденцією до міщанства, — всі вони жити не можуть без автономії в приватному життю. Вистачить ствердити реакції робітничих еліт проти приватного чи публичного патерналізму, щоб про те переконатися. »Мир і чотири рази на день їсти« — цей приказковий ліонський вислів стає висловом усіх французів, якщо шукатимемо дефініції тихого, родинного щастя. Мир, це значить »хай нам дадуть спокій«. »Чотири рази їсти«, це в Жака Бонома значить, щоб сусід ні жодний наглядач »не сунув свого носа до його проса«. Французи опиралися віками проти прямого податку, що надто цікавий. Вкінці вони його в принципі прийняли в ім'я справедливости і рівности, але фактично бороняться перед ним неправдивими деклараціями.

В зоні посередній між життям зовсім приватним і життям публичним — справи таки комплікуються. Наприклад, уже від п'ятдесяти років говориться про децентралізацію, майже про федерацію. Слова... В ім'я обстрактної свободи Франція зв'язала собі руки на терені муніципальному і регіональному. Королівські, якобінські і наполеонівські традиції взяли верх навіть проти здорового глузду і проти успішности. Більшість Французів скаржиться на це, але вони не здібні вийти з тої ситуації.

Основно першою зі свобод є для француза свобода вислову. Багато більше здисциплінований, як сам думає і як про нього думають, — більше спонтанно здисциплінований як німець, хоч як дивно це звучить, — француз послухно виконує те, чого від нього хочуть, але під умовою, що вільно йому при тому відворкувати. Він слухняний, якщо може сказати те, що він собі про даний наказ думає, якщо можна йому протестувати, і ... відворкувати (»руспете«). Пригадую собі розмову, яку я чув у потязі за найчорніших днів окупації. Два французи, очевидно й виразно середнього стану, один приклонник Віші, другий деголіст, як тоді казали, ділилися своїми поглядами мовою з сильним південним акцентом. Вішист хотів загнати другого

в куток: Свобода... свобода..., — каже, — у тебе тільки свобода на устах! Скажи мені, хоч приблизно, що воно таке, та твоя свобода?...» «Голіст» завагався хвилинку, щось муркотів, а потому вистрілив, як з рушниці: «Свобода, вона тоді, коли можна буде сказати... президентові Республіки!!!» Непотрібно уточнювати, що ті три крапки заступають вигук дуже популярний, убезсмертнений на полі бою і в одному з романів Віктора Гюго. Ця дефініція висловлює почування багатьох французів, головню тих, що живуть на південь від Люари і в паризьких околицях. В жодному краю нарід не боровся стільки за свободу преси, як у Франції, де в її ім'я зроблено революцію. В жодному краю стільки не надуживано свободи слова чи друку, почавши від тих, хто твердить, що противиться тій свободі. В жодному краю не закладено стільки часописів і різних публікацій, стільки не видано гроша на письма, що їх листки варті осіннього листя. Виглядає, наче б ідеалом кожного француза було видавати свою «газету». Це було дуже виразне після ліберачії, коли один карикатурист зазначив був хрестиком в товпі одного саодиного пана, що не мав наміру закласти нового часопису. В жодному краю немає стільки конгресів і зборів, де пописуються ельковенцією стільки промовців, професійних чи випадкових. В жодному краю, окупованому Німеччиною, рух опору не висловився такою кількістю підпільної літератури.

Нація промовців, письменників, памфлетистів, полемістів, шиканерів, професорів, проповідників, дискусійників, контроверзників, апостолів, — країна св. Бернарда, Кальвіна, Босское, жірондистських і якобінських ораторів, країна Люї Війо і Рошфора,¹⁸⁾ парламентарних трибунів і ораторів, Франція передусім бажає свобідно висловлюватися. Другі свободи випливають на її думку зовсім природно з цієї першої свободи.

* * *

Чи не відчуваєте при кінці цієї студії легкого подиху скептицизму?... Безперечно. Соціолог сьогоднішнього дня не може вже більше бачити в свободі блискучого й повного обіцянок ідола, що його ліберали ставляли на п'єдестал. Вона являється йому втілена у форми поодиноких і проминаючих свобід, — вольностей, що запевняють нам свободу, але й її обмежують, так як кожне втілення.

Але все таки, в руках послідовних по собі свобід, соціолог вирізняє один рух саодинокий і глибокий: шукання людиною-подорожником двох спроможностей, що питомі його природі. Спроможність визначити себе самим-собою, понад усі зовнішні пресії і внутрішні пульсування, — і це є негативний аспект свободи. Спроможність брати активну участь у виробленні свого призначення, особисто відповісти свому покликанию, — що є її аспектом позитивним.

Кожна генерація ці спроможності переймає й їх наново здобуває. Шляхетністю людини є ніколи не погодитися з їх втратою.

За дозволом автора переклав з французької мови

Д-р Роман Кичун

¹⁸⁾ Французькі журналісти, перший загонистий католик, другий памфлетист.

М. Трихрест

Москва в киріі воєнного комунізму й поневолені народи

Які »традиції« успадкували большевики від свого попередника?

Щоб краще збагнути стан поневолених народів у лазурах московського большевизму, варта пригадати чим була під тим оглядом московська імперія — які »традиції« передала вона своєму наступникові?

Ось як про це висловлюються самі большевики у своїй «Історії ВКПБ»: «Царська Росія була в'язницею народів. Багаточисленні неросійські народи були цілком безправні і зазнавали всіляких зневаг, принижень та образ. Царський уряд призвичаював росіян (москалів — М. Т.) дивитися на курінні (тубільні) народи національних країв, як на нижчу расу, називав їх офіційно іногородцями, виховував призирство та плекає ненависть до них. У національних областях усі, або майже всі державні посади були в руках російських (московських — М. Т.) урядовців. Усі справи в установах та урядах провадилися російською (московською — М. Т.) мовою. Було заборонено видавати часописи й книжки національними мовами. Царський уряд намагався придушити будь-які вияви національних культур. Провадилася примусова русифікація неросійських народів Царат виступав, як кат і мучитель неросійських національностей»

— Отже, як бачимо, і до революції 1917 р. російська імперія посідала всі ознаки імперіялістичного фашизму: панівного народу москалів — »геренфольку« — та уярмлених народів — »іногородців« — »унтерменшів«.

Наступні події дуже швидко показали, що московський большевизм виявився не тільки спадкоємцем, але й тотальним поглиблювачем дискримінаційної, супроти поневолених народів політики дореволюційної Росії. Тому окреслення дореволюційної московської імперії, як в'язниці народів, самими большевиками, — ця удавана їх щирість — було лише звичайнісінький підступом злодія, який, щоб відвернути увагу від себе, галасує »лови злодія!«.

Московсько-большевицький підступ з »правом нації на самовизначення аж до відокремлення«.

Негайно після лютневої революції 1917 р. майже всі поневолені народи підняли прапори визвольної боротьби за повну усамотійненість від гнобителя. Зокрема в Україні Центральна Рада проголошенням своїх універсалів (1-ший — у червні, 2-гий — 16 липня, 3-тій — 19 листопада 1917 р. і 4-тий — 22 січня

1918 р.) виявила волю українського народу до творення своєї держави. Московські большевики, що бачили небезпеку для цілості своєї імперії саме від визвольних рухів поневолених народів, підступно, мов би назустріч цим революціям, проголосили також «право націй на самовизначення аж до відокремлення». На своїх з'їздах (Краків — 1912 р., Поріно — 1913 р., Москва — 1917 р.) большевики, а серед них головно Ленін і Сталін, з безприкладним лукавством товкли про те, що «тільки» від них може прийти воля для утискуваних народів». Вони ніби маніфестували повну згоду на усамостійнення всіх поневолених народів, особливо на згаданому з'їзді 1917 р. — мовляв, навіщо вам боротися за свою незалежність, коли вона і так вам дається... Це на словах і на папері, а на ділі — нещадна війна проти тих народів, проти «буржуазного націоналізму». Ось як відбито цей підступ в «Історії ВКПБ», в якій дослівно читаємо:

«Після поразки Німеччини в 1918 р., республіка Советів уневажнила Берестейський мир та повела відверту війну й політичну боротьбу за звільнення Естонії, Латвії, Білорусії, України, Закавказзя від утиску німецького імперіялізму...»

Отак Москва, біла чи червона, все «визволяє». Адже на цей час Німеччина вже була відкотилася з окупованих нею теренів під ударами самих поневолених народів, які зовсім не потребували московсько-большевицького «визволення», а зокрема у випадку України. А далі большевики писали, що: «В кінці 1920 р. розпочалося звільнення Закавказзя від ярма буржуазних націоналістів: мусаватистів — у Азербайджані, націонал-меншевиків — у Грузії, дашнаків — в Арменії...»

Так московський большевизм «визволяв» і ніс на своїх багнетах «советскую владсть», щоб огнем і мечем знищити самостійність нововідроджених держав поневолених народів і, відтак, щоб розпочати вже організоване народовбивство і систематичний грабунок. Оце й є «право нації на самовизначення аж до відокремлення» за московськими зразками.

На цьому ж большевицькому з'їзді в квітні 1917 р., де Ленін і Сталін, що виступали ніби то як оборонці поневолених народів, були викликали гострий спротив невтаємничених у цю подвійну гру інших большевицьких ватажків. «Історія ВКПБ» згадує про Троцького, Бухаріна і П'якова як тих, що, мовляв, «були дуже наставлені проти права націй на самовизначення», особливо «П'яков, який у національному питанні займав шовіністичне становище». Лукавство Леніна і Сталіна, особливо першого, з його ще більш шовіністичним наставленням, підкреслюється тим, що саме вони відрядили і П'якова і Троцького на чолі московсько-большевицьких орд підбивати й плюндрувати молоду українську державу. А П'якови і Троцькі, зрозумівши справжнє обличчя Леніна і Сталіна, а, відтак, — своє завдання, пописалися не тільки багатьма тисячами замордованих «іногородців». Слідом за цим попливло до Московії пограбоване в них добро, передусім збіжжя, худоба, цукор...

Воєнний комунізм, як хвиля червоного московського терору й грабунок проти поневолених народів

Період «красногвардейської атаки на капіталізм» і воєнного комунізму, — жовтень 1917 р. — березень 1921 р., — це несамопитий стихійний терор і грабунок. Навіть в «Історії ВКПБ» та в книжці Леніна «Про продовольчий податок» більшовики висвітлюють свою злочинну політику:

«Воєнний комунізм був спробою здобути фортецю приватного капіталізму в місті і селі штурмом... Воєнний комунізм запроваджено тому, що мільйони дрібних власників творять ґрунт для зростання капіталізму... В кожному дрібному власникові сидить агент приватного капіталізму і ворог советського державного капіталізму... Своєрідність воєнного комунізму полягає в тім, що ми фактично брали в селян усі надлишки і навіть, іноді, не надлишки, а частину необхідних для селян харчів...»

За «Історією ВКПБ» наслідки воєнного комунізму в 1920 р. в порівнянні з 1916 р. виглядали так: продукція промисловості — 13,9%, продукція сільського господарства — 50%, чисельність худоби — 40%. Московська «Правда» подала в той час, що «всі обставини примушували селян тягнути плуги і борони самотужки» («лямкой»).

Марксизм-соціалізм-комунізм із суспільно-економічної точки зору, зі своїми засадами знесення-заперечення приватної власності й визнання клясової боротьби, — це вже гальмо для розвитку виробничих сил людства. Але панівний нарід, тобто більшовики-москалі дозволяють собі жити в добробуті за рахунок поневолених ними народів. Справді, головна засада марксизму-соціалізму-комунізму про знесення приватної власності має особливо згубний вплив саме на поневолені народи, бо удержавлення землі, її надрів і вод, а також обезвласнення всіх громадян у тій чи іншій країні, відразу, і то тотально, узалежнює їх від московського гнобителя.

Злочинна московсько-більшевицька політика під час воєнного комунізму зумовила руїну та голод 1921 р., але не в етнічній Московії. Насвітлення цієї політики супроти поневолених народів можна подати на основі відомостей таки з більшевицьких джерел (Московська «Економіческая Жізн», чч. 291 і 294 з 1921 р.) і праці Ю. Ростовського: «Криза НЕП-у та сучасний стан у Росії» (Новий Сад, 1921 р.):

Посівна площа в порівнянні до 1916 р.:	Наявність коней у порівнянні до 1916 р.:
Европейська ССР 37 %	Европейська ССР 40 %
Україна, Кубань 45 %	Україна 16 %
Харківщина 43 %	Киргизія, Калмикія 15 %
Миколаївщина 24 %	Дон, Козакія 30 %
Московія 102 %	Татарія 23 %
	Московія 79 %

Наявність рогатої худоби в порів. до 1916 р.:

Европейська ССР	50 %
Україна, Башкирія, Татарія, Крим	30 %
Московія	114 %

Ось яку вимову мало московсько-більшевицьке «визволення». Отже, коли Ленін визнавав, що «... ми брали в селян усі надлишки і навіть, іноді, не надлишки, а частину необхідних для селян харчів», — то цими селянами не були москалі, а так зв. «іногородці».

Звіт Комісії Нансена про згубні наслідки воєнного комунізму в Україні в 1921 році.

Авторитетний звіт Допомогової Комісії Нансена, що відвідала Україну в 1921 р., коли там шалів голод, викликаний московсько-більшевицькими «продразв'юрстками под метлу», подає такий промовистий уступ, без того, щоб подати Україні якусь допомогу, а саме:

«Лани між Полтавою та Одесою, колись найбагатші в Україні, лежать тепер облогом. Усюди видно покинуті житла з обідраним зі стріх мохом, що його з'їли мешканці. На протязі соток кілометрів не видно оброблених піль. Околиці Єлисаветграду, колись вельми багаті, тепер спустошені і світять пусткою. Мало видно людей і жадної тварини».

Ця Комісія ствердила, що «недосів у Миколаївській області досягав 76%, а в Харківській — 57%. Всюди хронічний голод. Худоби в Південній Україні взагалі немає. Село на Каєрино-славщині в 500 дворів вважається за багате, якщо має 4-5 коней...»

— Стільки про голод в Україні за звітом Комісії Нансена, поданим у згаданій книжці Ю. Ростовського. Дуже цінним є устійнення цього економіста, а саме: «Потребляючі райони (етнічна Московія — М. Т.) не подвергались таким злостним експериментам как производящие» (краї поневоленіх народів — М. Т.).

Отже, коли в Україні, під час воєнного комунізму, провадився організований грабунок московсько-більшевицькими озброєними «продовольственними отрядами» під гаслом «Взять у деревні хлеб сілой» і таким чином був спричинений голод, тоді в Московії був достаток за рахунок українського та інших поневоленіх народів.

ТРИВКИЙ МИР У СВІТІ НЕМОЖЛИВИЙ ДОТИ, ДОКИ ПОВНІСТЮ НЕ БУДЕ ЗДІЙСНЕНИЙ ПРИНЦИП САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ.

НА СХОДІ ЄВРОПИ НЕ МОЖЕ БУТИ МИРУ БЕЗ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ.

ВЕЛИКА РІЧНИЦЯ *)

Сто років минає від часу, коли сполучені сили Франції, Англії, Сардинії і Туреччини одержали перемогу над тричі численнішими силами Росії в т. зв. Східній чи Кримській війні 1853-1856 років.

Виникла ця війна у зв'язку з т. зв. «східнім питанням», з яким возилася європейська дипломатія від довшого часу, а найближчим приводом була справа Святих місць і боротьби за них поміж греко-православними і католиками. Це дало привід Росії змонополізувати «східне питання» у своїх руках і зробити з нього головну зброю своєї дипломатії в середині минулого століття.

Від часів Петра I-го, як свідчить його заповіт, про який було стільки дискусій, але якого глибокий зміст ні в чому не розходиться з наполегливим прямуюванням російської політики за 250 років, Росія намагається покласти свою «високу руку», неважно — царську чи большевицьку — на Царгород і Туреччину.

«Кримська війна», як писав майже сто років тому в «Бльовківському Словнику Політики» (Maurice Block: Dictionnaire de la Politigue, vs. 2 p. 433) Леон де Роні: «була наслідком передчасного намагання зробити з царя суверена, коли не отоманської території, то всіх підданих султана, котрі визнають греко-православну релігію, якої голова і найвищий єрарх знаходиться в Санкт-Петербурзі». І в тому намаганні було не лише бажання заволодіти Босфором і Дарданелями, але на возі релігійно поваги в'їхати ще глибше в гуцу європейських чи світових справ разом з необмеженістю свого над ними панування. Приготовлялося це з тою хитрою умілістю російської дипломатії грати назовні ролю офіційних представників легітимізму і порядку, ворожих до всіх визвольних революцій, а рівночасно мачати пальці в цих останніх. Практику цього здобула Росія вже в Іспанії в 1820 р., в Італії під час усіх карбонарських заворушень, у Франції 1830 р. і врешті серед мадярів у 194 році.

Отже, коли в 1847 році греко-православні викинули й потоптали срібну зірку, яку чотири роки перед тим католики помістили у Віфліємі над печерною капличкою Різдва Спасителя, то для Росії це був привід до крикливих заяв у Царгороді, що Туреччина потребує ближчої опіки, бо сама не може справитис

*) «Велика Річниця» — остання стаття бл. п. кн. Токаржевського-Карашевича, написана для «Визвольного Шляху» коротко перед його смертю — Ред.

з безпорядками. Вже турецько-російський трактат, підписаний 8 липня 1833 р., був, властиво, протекторатом над Отоманською імперією, давав їй широкі привілеї у справах церкви і ще більші можливості у справах непорозумінь чи ворожнечі поміж різними віровизнаннями; робив, завдяки розбудові фльоти, з Чорного моря російське озеро; врешті, завдяки таємному пунктові, на який Висока Порта примушена була погодитися, Росія мала право вводити в Протоки і через них у Середземне море свої військові кораблі, з рівночасною заборобою впускати інші, чий б то не були. Треба аж було, щоб Туреччина через шість років важких пересправ наблизилася трохи до західніх держав, які, довідавшись про дійсний зміст трактату, примусили Росію в 1839 р. відмовитися від хитро набутих від знесиленої внутрішніми заколотами Отоманської імперії прав і привілеїв.

Досконалий знавець Сходу та інтересів, які там схрещувалися, Давид Уркгарт, якого негативне відношення до Росії під час цілої його дипломатичної, парламентної і публіцистичної діяльності є відоме (G. Robinson, «David Urganhart» p 2: «So much of his life and energy were spent in battling against Russia» вважав, що «дивовижне збільшення» Росії (dilatazione), «розпухнення» (як виразився колись мій приятель, італійський публіцист д-р Е. Інсабато) вона завдячує не війсьним успіхам, а дипломатії, зручності з якою вона послаблює інші європейські держави, наставляючи їх одну проти другої, або вживаючи проти них зброї революцій, хоч сама рахується найбільш авторитетною потугою.

Польський поет і глибокий мислитель Жигмонт Красінський, у листі з жовтня 1854 р. до французького цісара Наполеона III-го, ще виразніше висловив цю саму характеристику Росії, незмінної від віків по наші часи: «Росія це витвір і сукупність найбільш злощасних і деструктивних первнів, які знає історія. Вишукане зіпсуття останніх часів Візантії перейшло до її церкви і до її дипломатії. Невблаганна суворість монгольських ханів сталася пружиною її управління. Громадський устрій найпримітивнішого типу зберігся в народі. Росія це великий комунізм, яким править військова і церковна влада, а влада ця дорівнює терором 1793 рокові (у Франції — ред.), але перевищує його значно організацією і тривалістю. Дантон, Марат, Робесп'єр — це бліді появи поруч таких революціонерів, як Іван Лютий, Петро Великий або Микола I-ший. Хіба тільки римські імператори, володарі юрби стоячої на грані соціалізму, могли б витримати порівняння з ними.

... Ідея всесвітньої монархії (панування) — це мовчазне порозуміння між владою і народом; за цю ціну влада має завжди силу зламати кожний опір підданих. Це є суть консервування цього страшного стану речей; це є таємниця і душа цієї імперії. Нехай ніхто не сподівається, що від цієї ідеї відмовляться коли-небудь уряд чи нарід, ні, не відмовляється, бо це є рівночасно і форма і причина їх існування».

Далі Красінський вважає, що на те, щоб Росія перестала бути загальною загрозою для церкви, для цивілізації, для цілого світу — одинокий спосіб це обезсилити її цілковито. Всяке

замирення, закладене перед тим остаточним результатом лише погіршити положення і штовхне ворога до нових та міцніших зусиль. Принижений, із здертою маскою, але не ослаблений, він ухопиться за іншу зброю і поки повторить своє намагання здобути Царгород, піде іншими стежками, таємнішими та кориснішими. Він подасть руку всім таємним організаціям, усім конспіраціям і заговорам. Буде їх оплачувати своїм золотом, підтримувати своїми інтригами. Словом, віддасть усю свою потугу на послуги соціальної революції, буде валити престולי тих династій, які недавно зірвали з ним порозуміння, або погорджували ним.

Усіх цих пересторог Європа одначе не прийняла під увагу і ціла союзна кампанія 1853-1856 років, названа кримською війною, а особливо замирення з Росією на Паризькому конгресі, оточені якимсь дивним туманом таємних впливів і добровільних абдикацій Заходу, але до роз'яснення цього згодом повернемося.

Війна почалася в 1853 році, коли посилалися на Високу Порту задиркувати, нахабні ноти кн. Меншикова, прибувшого із спеціальним царським дорученням до Стамбулу і коли російські війська під командою кн. Горчакова зайняли Молдавію і Волощину.

Тодішній керівник російської політики, канцлер граф фон Несельроде, а також і сам цар уважали, що є дуже відповідний момент до цілковитого підпорядкування собі Туреччини, dokonуючи, під претекстом «звільнення», загарбання балканських країн аж по Адриатик.

Уважали вони, що пруський швагер царя не буде протиставитися російським плянам, бо вони йому в нічому не загрожували, що Австрія не посміє заперечувати щонебудь через вдячність за недавню допомогу в приборканні своїх внутрішніх революційних рухів, що Франція зайнята своєю перебудовою в наполеонівську імперію, а з Англією можна буде поділитися новими придбаннями в такий чи інший спосіб. Тому то російська політика стала такою ризиковною, а російська дипломатія такою відважною.

Російський дипломатичний історик Горайнов, у своїй французькій праці «Босфор і Дарданели» (Париж, 1910) уважає, що окупація Волощини і Молдавії військами під орудою кн. Горчакова не порушувала зовсім Лондонської умови з дня 13 липня 1841 р., якою Росія була примушена зобов'язатися не чіпати гурецької території. Західні держави, а серед них також Австро-Угорщина були протилежної думки і нічого не помогла метушня спеціального царського відпоручника генерала гр. Орлова по європейських столицях, ані царські особисті пропозиції розділити Туреччину поміж Росією, Австрією і Англією. Австрія під впливом свого міністра закордонних справ графа фон Буоль-Шауенштейна стала виразно на боці Франції і Англії, хоч запевняла Росію, що збереже неутралітет. Вимога негайного очищення наддунайських країв в 1853 р. була Росією знехтована і у відповідь на неї було подано Високій Порті ультіматум 5 травня 1853 р., який Туреччина відкинула. Були зроблені зусилля, щоб мирно добитися евакуації російських військ з території Отоманської імперії, але безуспішно. В Албанії, Македонії і Греції почалися протитурецькі маніфестації і повстання.

14 вересня 1853 р. турецький головний командувач Омер Паша сповістив кн. Горчакова, що коли російські війська не будуть негайно відтягнені поза кордон, то він приступить до воєнної акції.

Війна почалась і напочатку була для Росії успішною. Адмірал Нахимов знищив турецьку флоту 18 листопада 1853 р. На Кавказі, де царський намісник кн. Воронцов-Дашков покликав до командування військами різних старшин грузинського походження, кн. Бебутов розбив турецький відділ 19 листопада 1853 р. під Баш-Кадикляром, а князі Ерістов і Андроніков мали теж значні успіхи. Навіть на Балканах помімо, що там ще командував сам Омер Паша бої 11 жовтня під Ісакчі та 23 жовтня під Ольштиничею були для турків досить тяжкими. Царський маніфест 4 жовтня 1853 року про війну з Туреччиною чванливо заповідав перемогу і натякав на користі з перемоги для тих під'яремних народів на території яких, або в їх сусідстві велася війна.

Не треба забувати, що в тому часі на Кавказі йшла постійна війна горців за свою незалежність і славетний Імам Шаміль шахував увесь час Росію. Згаданий уже Давид Уркгарт, який сам був на Кавказі («Where the Cincassians were still fighting to protect their country from the paw of the Russian bear») уперто настоював в Англії на konieczності подати руку повстанцям. В Мінгрелії княгиня Катерина схилилася теж до наближення до турків, хоч як християнські народи Кавказу поміж російським молотом і турецьким ковадлом привикли до хитання, чого сумним доказом була численна участь грузинських панів на російському боці. Сванетські князі, Дадешкеліяні, пробували порозумітися з турками, але сусідня Вірменія не вбачала в цьому вигоди для себе.

Занепокоєння почало відчуватися у Франції і навіть в Англії, хоч її становище до відносно зв'язаних з Росією питань було завжди мінливе, а під час кримської війни нераз незрозуміле, отже вирішено було зайняти більш рішучу поставу.

Події пішли швидким темпом: 23 вересня 1853 р. французька і англійська флоти ввійшли у Босфор і закотвичилися, а потім 3 січня 1854 р. перейшли на Чорне море й станули у Варні, де висадилися значні відділи сухопутних військ. 12 березня підписана була союзна умова з Туреччиною, а 28 березня Франція і Англія виповіли Росії війну, сполучившись негайно з військами Омера Паші у Варні. Бої розвивалися на території сьогоднішньої Румунії і хоч війська союзників не були відповідно забезпечені і поміж командувачами не було належної гармонії, Росія була важко зашахована.

Хоч у своєму маніфесті з 11 квітня про війну з союзниками, Микола I-ий ще говорив про непорушну твердість Росії і скаржився на нечувану агресію, але видно гостра нота англійського уряду з 15 лютого 1854 р. з вимогою опустити Волощину та Молдавію до 30 квітня і турецький наступ поділяли, бо вже 1 червня було наказано кн. Паскавичеві і кн. Горчакову відступати. Напівнеутральна Австрія заключила 14. 6. 1854 р. з Туреччиною досить вигідну умову, вислала до Букарешту окупа-

цінний корпус, якому Омер Паша, що 10 серпня звільнив майже всю Румунію від росіян, передав охорону над цілим краєм.

Цікаво зазначити, що російська евакуація, хоч досить поспішна бо закінчена вже 26 червня, залишила по собі спогад кривавих звірств і переслідувань, а цивільний адміністратор окупованої росіянами території барон фон Будберг оголосив перед своїм від'їздом, що цар наказав відійти своїм військам лише тому, що наддунайські землі дуже нездорові, але вони скоро повернуться, щоб залишитися назавжди. Правда, прийшлося москалям почекаати майже 100 років, щоб повернутися окупантами (бо в 1877 і 1914 роках вони здавалися союзниками), але на цей раз їх ніхто не спиняв.

Помимо досить тяжких обставин, бо в союзній армії почалися пошесті холери і тифу, вже на Балканах досягнуто було значний успіх. Війська відзначилися міцним і сильним духом. Омар Паша мав змогу скоро перейти на Кавказ, де своєю великою здібністю поправив положення. Його перемога над російською армією під командуванням ген. кн. Багратіона Мухранського, представника найбільше омосковленої галузі старої грузинської, царської династії, мала не лише воєнне значення, але й символічне.

На важливій нараді 17 липня у Варні союзники, які 1 квітня вже бомбардували Одесу, але без великої шкоди, вирішили висадитися в кримським порті Євпаторії, помімо, що перебуваючий у той час представник Шаміля гарячо намовляв їх перенести головні операції на Кавказ і висадити десант в Анапі.

7-го вересня почалося транспортування військ з Варни під командою французького маршала Леруа де Сен Арно і англійського генерала лорда Рагляна. Переїхав туди цвіт французького і англійського старшинства, славетні Канробер, Мак-Магон, Пелісіе, Боске, Скарлет, Колін Кампбелль, лорд Кардіган, лорд Люкан проти яких виступали недолугий кн. Меншіков, тільки що побитий кн. Горчаков, кат Кавказу і Польщі кн. Паскевич і два дійсно дуже відважні та здібні військовики — адмірал Нахимов і генерал Тотлебен.

14 вересня війська стали вже в поготівлі на кримському березі і більше терпіли від епідемії, ніж від війни. Помер тоді французький головний командувач Сен Арно, полковник кн. Ней д'Ельчинген і багато інших, але вже 20 вересня союзники заставили москалів прийняти бій, який закінчився їх перемогою біля ріки Альми.

Цей початок дійсної війни, бо на Балканах це були лише сутички, при блискучих доказах героїзму з боку французьких та англійських військ, показав з російського боку дивовижну бездушність командування при смілій, стійкій і вірній поставі воєнків. Англійські кіннотні атаки відзначалися такою блискучою відвагою, що Канробер сказав про англійців бригади ген. Кампбеля: «Вони так ідуть у бій, як би їздили по Гайд-Парку» та «б'ються так, як королева Вікторія танцює кадрили».

Розходження поміж поглядами і тактикою окремих головних командувачів спричинили велику затяжну в акції і вважалися деkim, напр., лордом Вольслеем «грою на користь москалів» (Playing into the Russian hands). Однак блискучі перемоги під Балаклавою 25 жовтня та під Інкерманом 5 листопада вже показали, що переможцями будуть союзники.

На затяжну акції впливали дуже тяжкі санітарні умови і величезні, значно більші ніж від боїв, втрати від холери і тифу, з якими зв'язаний спогад першої ініціаторки сьогоденних міжнародніх Червоних Хрестів — Флоренс Найхтінгаль. Одначе слава англійців лорда Кардігана, генерала Скарлета, лорда Люкана, полк. Ноляна, чи лорда Дункеліна та французів генералів де Мак-Магон, де Люрмель, Боске та інших лунала по Європі, особливо підкреслена постійними змінами в російському командуванні. Була це може остання війна «в коронках», як казали французи, де могла виявитися особиста відвага всіх, де зброєю була ще нераз шабля і спис проти так само озброєного противника, де в бій ішли найвищі рангами старшини, де чинний уділ приймали члени пануючих династій, як, напр., вуйко англійської королеви князь Кембріджський і царевичі.

В грудні 2-го і 28-го заключена була конвенція поміж Францією, Англією, Австрією і Туреччиною про охорону дунайських князівств та відбулася у Відні друга конференція для узгіднення поглядів щодо «стримання» Росії, яка в конференції участі не взяла. Австрійському послові в Петербурзі, який не був відкликаний, бо Австрія не приймала чинної участі у війні, було наказано повідомити царя і графа фон Несельроде про рішення союзних і заприятельних держав. Рівночасно 25 січня 1855 р. приступила до союзу і участі у війні Сардинія (П'емонт), висилаючи до Криму на театр війни своїх «берсалієрів» з генералом де Ля Мармоном, де вони теж поруч з лордом Кардіганом і полковником Нолянном та їх вояків, показували чуда відваги, про які великий французький стратег генерал (потім маршал) Боске сказав: «Це величаво і чудесно, але це не війна!»

2 березня 1855 р. помер Микола І-ий. Натякали, що він отруївся, побачивши, як крихкими є глиняні ноги його державного колоса, почувши як гудуть гармати союзної фльоти під Кронштадтом, як знову підносять голову поневолені народи від сніжних Шамілевих гір до озерної Фінляндії.

В Криму почалася облога Севастопільської твердині і слушно каже д-р Касим Касимов у своїй французькій праці «Росія і Протоки», ст. 74-75: «Під ударами союзної артилерії цієї облоги зійшов у могилу Микола І-ий, що викликав кримське нещастя, залишаючи Олександрові II-му російський трон і вінець Східних Імператорів».

І дійсно ситуація в Росії була щораз гірша тим більше, що ходили чутки, що Наполеон III-ий домовляється з Австрією про пропущення другого експедиційного корпусу через північну Італію та Угорщину до російського «Привислянського краю», себто до Польщі. З цим корпусом мали б сполучитися скупчені в Болгарії «отоманські козаки» Михайла Садика Паші Чайковського і нові польські формації з Туреччини, під проводом генерала Володислава Замойського.

Речник російського міністерства закордонних справ, бувший дипломат, у своїй, без прізвища автора, надрукованій у 1878 р., але складеній 1863 р. французькій праці «Дипломатичний нарис кримської війни» каже: «Волинь та Поділля розворушували підіслані люди, а всі невдоволені розвивали там активність. Фінляндія, мимо її волі, була запрошувана повернутися під швед-

ське панування. Польща була так ворожо настроєна, що повстала б ціла, коли б воєнні операції союзників дали б до цього нагоду».

Тоді то зродився в нас, в Україні, той рух, який названо «Київською козаччиною» і який є тим важливий, що помимо своєї політичної безплановості і великого примітивізму був виявом глибоких національних почувань, пробудженням приспаного почуття національної окремішності.

Писані в Києві, в большевицькій дійсності розвідки Сергія Шамрая («Україна» та «Зап. Іст. Філ. Від. ВУАН») розуміється промовчують це, зводячи цей рух до місцевих соціально-економічних рамок. Але той факт, що цей рух охопив властиво цілу Правобережну Україну і в багатьох випадках шукав порозуміння з польськими таємними організаціями показує, що він мав якись пробліски національно-революційного характеру, а не лише соціальну мету.

Привід до цього руху, радше до його організованого виявлення дав сам російський уряд. Не лише всюди по селянських хатах, по хатах бідної, скривдженої і окраденої української шляхти, по корчмах, на дорогах і в містечках повторювана чутка «хрэнцуз іде!», заохочувала до того, щоб гуртуватися до, може, навіть, ще не зовсім усвідомленого чину, але заклик уряду до формування добровільних команд, майже полків, які були післані потім на північ, звідки забрано регулярні війська, викликали рух. На Лівобережжі він менше виявлявся і може мав більше соціальне оформлення, але на Правобережжі, особливо на Київщині, користаючися цим закликом у добровольці, потворено цілі полки, які зовсім не збирались кудись відходити та почали виганяти геть російську поліцію, нелюбих, цареславних священників, словом — почали перебирати «владу» на місцях.

Дехто з сучасників, особливо урядові російські кола приписували духівництву великий вплив на селянський рух. С. Шамрай («Духівництво в селянських рухах XIX віку», ВУАН) доводить, що ці рухи були виключно соціальні і скеровані проти земле-власників і духівництва, які завжди були ворогом і експлуатором селянства. Але це не зовсім так, бо сам далі каже, що формально давав привід до руху маніфест з 29 січня 1855 р. про добровільне, напівзагальне, «ополчення». Селяни йшли у великій кількості до священника і заставляли записувати їх «у полк». Пояснення С. Шамрая, що селяни «неправильно зрозуміли маніфест» з покликанням на допис урядових органів про «неосторожние действия некоторых священников» властиво нічого не пояснює. Рух, який широко розгорнувся у Васильківському і Сквирському повітах на Київщині, перекидаючись на Поділля (Літинський повіт) і на Волинь (Староконстантинівський), автоматичні звернення до священників, щоб «записували», це лише доказ широкої і розгалуженої акції, в якій мусіли брати жваву участь священники і їх родини. Те, що соціальний елемент (панщина) міг відігравати певну роллю є самозрозуміле, напр., сквирський справник доносив, що селяни містечка Романівки казали в коршмі: «Коли до нас прийдуть французи, вони визволять нас від панщини» (С. Шамрай: «Україна», 1928, стор. 105). Але треба б нам нарешті вміти знаходити всі, хоч дрібні,

рояви національної свідомости, а не зводити за російськими 50 польськими сугестіями до соціальних дрібничок і по-епі-
нськи бачити в нашому розумному народі лише якусь belva
не carite. Як доказ національної свідомости »Київської коза-
чани« нехай послужить факт, що коли в 1863 р. у зв'язку з
польським повстанням почались повстанські рухи серед поляків

Україні та були випадки ворожих виступів селян проти
овстанців, ті ж селяни на Київщині казали: »Тоді (1855) пани
ули дурні, що не пішли з нами, а тепер (1863) ми були дурні,
що не пішли з панами«.

Володислав Міцкевич, син Адама, надрукував по-французьки
з заг. »Польща та її південні краї« рукопис одного українця,
яємно доставлений до Парижу в шестидесятих роках минулого
толіття. Видавець не подає прізвища автора рукопису, щоб
не виставляти його на небезпеку, а заголовок, здається, сам
ридумав.

Подаємо переклад уступів, які нас найбільше цікавлять.

»Під час кримської війни українські селяни почали склику-
вати збори; їм залежало на правдивій політичній волі, всякі
гравні реформи їх не задовольняють. Звернулися вони до деяких
ідомих тутешніх панів, прізвища яких я є примушений затаїти
з наступною заявою: »Не лякайтеся нічого, коли ми щось
ючем (а мали вони, думаючи про свою революцію, почати
; вирізання московських чиновників), ми не порушимо ваших
ластків, ваших дворів, не скривдимо ваших дітей«. Я наводжу
очно їх слова« (ст. 43).

(Тоді почалися розрухи і повстання в повітах Сквирському,
Жогуславському, Васильківському, Таращанському, Гумансь-
кому та інших і поширювалися на захід).

»Ми знаємо, — казали вони — чому французи воюють з
москалями; наші чумаки були в Криму по сіль« (ст. 44).

»Правительство, побачивши небезпеку, найшло швидко раду:
численні (московські) війська були прислані. Селяни були
розгромлені; ті, що були взяті, загинули під палками. Багато
загинуло з нужди в лісах, де вони поховалися. Було багато
невідомих жертв. Сотні селян були закатовані палками, інших
заслали на Сибір. Усе це трапилося в Україні під час кримсь-
кої війни. Часописи про це не згадували, якби нічого не
було« (ст. 45).

З цього бачимо, що з самих різних джерел констатується
наявність, під час кримської війни, такої ситуації в нутрі мос-
ковської в'язниці народів, яка вимагала з російського боку
відтягнення військ із зовнішнього фронту, а з боку союзників
хоч мінімального зрозуміння обставин...

На жаль його не було, напр., в 1812 р. при подібній нагоді і, як
пише відомий Лесюр у книжці »Ріст російської потуги«, (Париж,
1812): »Тепер, коли цілий світ є заскочений великою сваркою,
стало особливо цікавим мати правдиву оцінку цієї потуги, яка,
здається, є такою загрозливою лише завдяки кволості й сліпоті
держав, зацікавлених у зупиненні її« (ст. X).

(Закінчення в наступ. числі)

Життя і діяльність Олександра Антоновича Кошиця

Продовження

(2)

Після цих вступних завваг хотів би я спробувати висвітлити генезу творчости О. Кошиця в музичній діялці.

Вияснення генези якої б то не було творчости є незвичайно важкою справою і коли я відважуюся підняти це питання у зв'язку з іменем нашого геніяльного Кошиця, то лише з усіма застереженнями. Це є тільки моя перша спроба, як людини близької та приятельської до Кошиця, його ровесника, який знав його ще з-перед 1905 року. Це є спроба хоч деякою мірою висвітлити це питання і то спроба зовсім не претендуюча на повноту. Кошиця і його творчість не можна зрозуміти й висвітлити не виставивши його на певному тлі, яке б ясно окреслювало контури його психічної істоти і його духовної амплітуди.

Таким тлом або фоном мусить бути осередок з якого він вийшов, школа, в якій він учився і ця наука, яку він пройшов. Це тло дозволить нам ліпше відчувати його могутню індивідуальність і зрозуміти з чого виросла його специфічна музично-творча, а особливо диригентська діяльність. Але при всім тим є ясним уже наперед те, що геніяльність не може виявитися у всій своїй силі без систематичної, довгої і впертої праці. Отже з того виходить, що нам важно знати, в яким осередку він народився, де учився і яку високу школу скінчив.

Кошиць був продуктом певної доби і був членом певного людського осередку. А був він членом такого соціального осередку, яким наші письменники не цікавилися і навіть погорджували ним. Наші письменники, які стояли під дуже великим впливом московського нігілізму, зовсім не цікавилися тим осередком, він здавався їм не вартий уваги інтелігентного письменника, вихованого в покорі перед цензурою і перед московським ароматним личаковим лаптем. У цих письменників не було найменшого розуміння ні дійсних інтересів того осередку, ні його дійсного життя і вони, або підходили до нього з гумористичною призмою, як Левицький, або зовсім його замовчували.

Один тільки Свидницький у своїх «Люборацьких» підійшов до цього осередку як людина з серцем. А, між іншим, цей осередок є дуже інтересний сам по собі; він дав нам Кошиця і Леонтовича і Стеценка і Ступницького і силу-силенну різних оперних артистів, які заповняли собою всі ліпші оперні театри Росії, починаючи від імператорських і кінчаючи зовсім приватними. Цей осередок є сільський-попівський. Але він дав також і професорів та вчених для всіх російських університетів. Це той осередок, великої культурної ролі якого ніхто з наших письменників і не підозрівав. Цей власне осередок зберіг нам всі наші культурні традиції, зберіг особливе розуміння християнського православія (інакше ортодоксії або католицтва), зовсім не подібного

до православія московського, яке тяжко навіть назвати православіям. Цей наш осередок особливо плекав спів церковний, але на фоні і, так сказати, в атмосфері зовнішній — народного селянського співу. І власне, в красоті співу, співу як молитви до Бога, давав вихід своїй покорі і приносив свою жертву Богові з найглибших глибин свого ества, ества просякненого естетикою краси співу. Кошиця не можна зрозуміти психологічно не поставивши його на цьому фоні, який дає можливість яскравіше освітити і рельєфніше відтінити постать його на собі і тим дати відчуті його могутню індивідуальність і зрозуміти з чого зроста його специфічна геніяльність. Рецензії дають нам оцінку його, але не висвітлюють і не можуть висвітлити генези його як творця. Він був сином певної доби, але в той же час членом такого соціального осередку — яким ніхто у нас, в Україні, не займався і не цікавився: ні письменники, ні вчені, ні історики, ні соціологи, і який, знищений тепер більшовиками, ніколи вже не вернеться і ніколи не буде зрозумілий і оцінений, так як того заслуговує.

І коли ми поставимо Кошиця як останнього епігона старої музикально-вокальної України на останнім верхнім щаблі тої драбини, яка починалася колядками і веснянками, козацькими думами і взагалі українськими піснями, щаблювалася могутніми київо-печерськими, лаврськими напівами і напівами різних інших великих українських монастирів, досягла незвичайної сили в бароковий період 17-го й 18-го віків, а особливо прославилася в Україні геніальним композитором Веделем, який більше ніж століття панував, як найбільший улюбленець цілої сільсько-церковної і церковно-городської України — то на цім п'єдесталі нам буде зрозуміліша його постать. Звичайно, його не можна зрозуміти, не порівнявши з Лисенком, який 30 літ перед Кошицем розпочав і блискуче вів, правда в рамках української київської домашності, те, чим Кошиць на світовому форумі зумів возвеличити та прославити Україну. Не можна теж не порівняти його із Веделем, живим на сто літ раніше. Ведель був київським міщанином, але тої доби (кінець 18-го віку), коли Київ сам був не стільким містом, скільки великим селом, селом цілковито українським і характеристичним, у яким пісня лунала на кожному кутку, в кожному садку, на кожному городі як і в селі під час робіт. На вулицях і скрізь народня пісня ще жила і так ще вона лунала навіть у 80-тих роках минулого сторіччя, коли я вперше попав до Києва, коли на Івана Купала скрізь і на горах і за Дніпром горіли ватри і через них скакали і прості люди і інтелігенція і скрізь лунали купальські пісні. В цій українській співчій атмосфері виховався колись Ведель, що дав свої церковні шедеври церковної композиції, просякнені українською стихією, щоб безщасно загинути під ворожим чоботом.

Лисенко, що народився через 40 літ після смерти Веделя, народився в селі на Полтавщині, в шляхетській сім'ї дідича. І він виріс у тій самій атмосфері співучого українського села, тільки він стояв далі від церкви. Він був дуже релігійний, але в Києві в кінці 19-го віку церква здебільшого була вже в чужих руках, всяких москвинів, протоієреїв Златоверховнікових та йому подібних і не так уже манила до себе.

Лисенко дав декілька церковних речей, але не багато. Кошиці народився в трохи відмінному середовищі як Лисенко, в сім'ї священика на Київщині, в селі. Він був як і Лисенко в атмосфері співучого українського села, але в порівнянні з Лисенком був у подвійній атмосфері співучості, бо ще й в осередку церковного співу, який він чув постійно в себе в хаті і в церкві.

В той час, як у Лисенка співоча струна душі розвивалася специфічно гоголівській романтиці Полтавщини, з її козацькою, яка там, на Полтавщині, була ще живою реальністю в часи Лисенка, то у Кошиці околичність звучала іншими тонами. Тут згадувалася Гайдамащина, Коліївщина, польські утиски ще перед 30-ми роками, польська панщина (недавнє увільнення з-під панщини, тобто від поляків), роля церкви як прибіжища, поради й утіхи для пригноблених польськими панами кріпаків. Ще був знайомий свист нагая, ще хльостання бичів, ще січення різками селян, на що мали право навіть прості сільські старости (війти), усе це творило інші настрої, ніж у Лисенка. Коли Кошиць мав і романтику, навіяну Гоголем теж, то трохи іншого кольориту. Тут скоріше вставала перед очима страшна картина Гоголя з його вовкулакою, з його мерцями і т. д. Тут селі більше тягнуло до церкви, ліпше ставали зрозумілими псалми й особливо линуло в душу піснопіння Веделя. І ясно, що чутлива від природи душа Кошиця уже тут, на місці, у своїй батька, у своєму селі так багатогранно витончилася і вишліфовувалася, що попавши до Києва та ще в Духовну Семінарію, уже могла легко сприйняти й розвинути далі те тонке психологічне розуміння слова, слова і фрази, і продовженого слова, тобто співу і фразировки співу, що його зразу потягнуло вгору і поставило на чільне місце в диригентурі.

У себе дома, в батьківській сім'ї, Кошиць, дитина і юнак, мусів постійно стикатися з народом, мусів бачити його просто, ясно, часом яскраво гарну і гарячу віру, бачив і відчував його зворушливість і мусів підлягати впливам цієї безпосередньої народньої віри, народньої релігії, яка вся була наповнена духом 17-го і 18-го віків, віри простої, безхитрісної, глибокої й щирої, віри, яка стояла в гармонії з існуючими ще скрізь по селах бароковими, українськими дерев'яними церквами, їхніми чудово мистецькими іконостасами, тягнувши і думку і серце догори, до Бога. Але в той же час віри, в якій спліталося поруч в одне русалки на берегах ставків, наявки на гілляках дерев і вони уживалися, разом з янголами на небесах, святим перед Божим престолом, віри де вовкулака і люципер як во роги людей і Бога, як контрасти до архангелів Михаїла і Гавриїла, уживалися з ними в суцільній монолітності селянського світогляду, в монолітності зовсім недоступній для інтелігентів 20-го віку, з його світоглядом розірваним і поклаптикованим різними -ерствами, -атіями та -ізмами, обезбарвленим московським нігілізмом, відсутністю почуття естетики, несмаком і грубістю включно до московської трюхповерхової лайки.

Ясно, що такий інтелігент не зрозуміє Кошиця, як не міг свій час зрозуміти і свого народу, до душі якого не мав жодного містка. Навпаки, своїми стиками з українським селянством де вони були, такий інтелігент 20-го віку тільки нищив його, знищив таки його зовсім, а з ним і себе самого. Не для такої

буде зрозумілий Кошиць, бо він до кінця зберіг ту саму душу, зберіг той самий смак, що й український нарід. Він був глибоко релігійний. Він був просякнений як церковною співочою естетикою, так і глибоким розумінням протонародної української душі і тому він міг сплести в чудовий барвистий вінок минувшину 17-го і 18-го віків з живою дійсністю 19-го і 20-го віку та виконувати церковні концерти, канти і народні ліричні пісні, найшовши в народній пісні той зв'язуючий елемент, якого не бачили інші люди та інші композитори, крім, хіба, Лисенка.

І Ведель і Лисенко і Кошиць були не тільки композитори, але й дуже сильні хорові і вокальні диригенти.

В композиціях Лисенка хори завжди були найсильнішими, найліпшими частинами. Але Кошиць поставив саме диригування хором, як володіння інструментом на недсяжну висоту.

Цю прикмету Кошиця відмітили різні західньо-європейські критики, з-поміж яких цитуємо голос часопису «Оукленд Трібюн» з 19. 1. 1924 р. Він пише: «З'явився Олександр Кошиць, українець, композитор, і з ласки високого мистецтва найбільш блискучий диригент, та представив нам новий рід хоральної музики. Український Національний Хор, яким він диригує, є щось далеко більше ніж хор і що нова назва його «людська симфонічна оркестра» є тільки спроба. А як би хто хотів правдиво назвати його, той мусів би знайти слово, котре означало б хор, оркестру, органи і театр разом».

В його диригуванню сполучилося все: і психологічне розуміння тексту пісні до всеї її глибини й тонкості, і незвичайне вміння володіти самим хором як найтоншим, найліпшим інструментом для виразу бажаних ефектів. Він уважав хор за найліпший інструмент, але і володів ним, як найліпший віртуоз володіє своїм фортепіаном, віолончелью або скрипкою. Він нераз висловлювався, що співає не хор а диригент, а хор тільки постачає звуки, бо і в музиці грає не віолончель або фортепіан, тільки віртуоз, а інструменти тільки постачають звуки.

Лисенко виступає перед нами на фоні пізнього ампіру чи, коли хочете, пізнього неокласицизму, на фоні чарівної гоголівської романтики з панськими будинками ампірного полтавського стилю («Утоплена») і потім відступає до кінця 18-го віку («Різдвяна Ніч»), і за Гоголем ще далі йде в глиб віків, у «Тарасі Бульбі», але його вже розробляє почати Вагнерівською методою. А потім знову виступає на фоні Шевченківської поезії і з ще пізнішою романтикою 60-тих років. Народня ж пісня служить Лисенкові, так би сказати, внутрішнім музичним цементам.

У Кошиця справа стоїть інакше. Кошиць зрозумілий нам на фоні 17-го і 18-го віків, на фоні барокко і рококо, на фоні тих часів, коли віра грала значно важливішу роль, ніж у другій половині 19-го віку. Кошиць був особливо учнем Веделя, який був чистим епігоном барокко, але барокко українського, не того італійського, величавого, холодного, суворого, непомилнього, як Папа Римський, тільки українського барокко, по змісту палахкотячого, тремтячого, молитовного, вопіючого до Бога, покайно ридяючого, відчуваючого свої гріхи і в той же час по своїй зовнішній формі і по наладі казкового, наївного, утаємниченого, підносячого до Бога, віддаючого на ласку Божої милости. Кошиць, палахкотяче віруючий, віддавав себе на Божу ласку і

в якийсь невимовний, метафізичний спосіб зв'язував себе і слухачу публіку з Божою ласкою, виявленою в його передачі музики. Кошиць, сам вирісший у такій же молитовно-наївній екстазі селянської віри, найліпше зрозумів Веделя і відозвався, як відзивається резонатор на споріднені йому звуки. Ніхто не розумів так добре Веделя як Кошиць. Кошиць відчув і просякся трагедією Веделя, якому жорстокий національний ворог не дозволяв навіть молитися до Бога. Веделя, який би і в тюрмі міг молитися і виспівувати свої скорботи в молитвах до Бога, цього Веделя умисне посадили в дім божевільних, щоб ті божевільні своїм криком і божевільням не давали йому молитись, щоб вони перешкоджали його співу, його останній утісі. Ясно, що в таких умовах Ведель не міг видержати більше як два роки і помер, але помер написавши там ще два концерти, які московська критика признала божевільними, а цензура духовна не дозволяла взагалі друкувати його концерти.

Але Кошиць вистудював добре усі концерти Веделя і упевняв мене, що і ці, писані в домі божевільних, нічого в собі божевільного не мають, а навпаки: чудові й прекрасні. І цей відзив Кошиця найбільше його характеризує як власне знавця і розумільця української бароккової доби, але це не значить, що він був якийсь назадник, депресист, відсталець, а якраз навпаки, як це ми бачили з рецензій на нього.

Він був незвичайний прогресист у своїх композиціях і диригентурі. Він був модернізатор, винахідник нових шляхів, нових ефектів і способів, як ясно це підкреслили усі європейські рецензенти. Для прикладу наводимо голос одної з американських газет, яка в числі з дня 26. 2. 1923 р. писала: »Українці зробили «унікум» вклад у музику своїм продукуванням відмінних ефектів, яких можна вимагати тільки від окремого співака або інструменталіста«.

Доля поставила Кошиця на чолі відродження України в області музики і доручила йому відспівати останню, лебедину пісню відродженої України і він не міг її співати за чужими зразками, він мусів викресати огонь із свого українського серця; щоб освітити шлях зарослий вже чужим, московським буряном. Він не міг, як інші, служити московському богові. Він не міг молитися московськими молитвами, в яких завжди відгукувалося криваве моління Івана Грізного: »Пом'яни Господи двутму мною убієнних«, криваве і погірдливе, надуте моління. Не міг Кошиць, релігійний і просякнений молитовністю чоловік, співати московські церковні пісні, пісні одобрені святішим синодом, на чолі якого стояв і яким управляв світський оберпрокурор Победоносцев, вівший свої традиції від царя Петра I-го, який предписав насмішки над церквою і над християнською релігією, признавши »всешутейшого князя папу« на чолі »всепянейшей компанії«, яка в церковних ризах п'янствувала і глумилася цинічно над церквою і вірою. Щоб проспівати свою лебедину українську пісню, Кошиць мусів шукати коріння своє, свою безпереривність традиції і тому мусів відскочити іменно до Веделя, а не до Бортнянського, який плекав спів у чисто італійському стилі. Кошиць мусів вернутися до Веделя, бо, як він сам мені казав у 1932 р., Ведель будовав свої концерти на чисто українських підвалинах, на українських народніх пісенних мотивах і гармонія

його була чисто українська. Кошиць зіллявся з Веделем, а злившись з ним сам виріс і дав плід якого й сам може не чекав. І він сам на народніх мотивах і народніх підкарпатських ірмо-
логиях написав аж сім Служб Божих.

Тут треба бачити і високу мудрість Кошиця і високу його культуру і теж волю долі, яка не кому іншому, а тільки йому вложила диригентську паличку до рук і повела до Європи і по Європі.

В 1932 р., коли Кошиць був у Празі, мене дуже дивувала його особлива любов до бароккових церков, яких є дуже багато в Празі. Я думаю, що тут це залежало від того, що вони нагадували йому київські церкви і думаю, що в Києві київські церкви, просякнені козацьким барокком, розвивають у Кошиця далі смак до барокко і його розуміння бароккових настроїв. Барокковий настрій і смак, виплеканий архітектурою, сплітався у нього з барокковими настроями, якими просякнені церковний спів Лаври й інших київських монастирів, а особливо композиції Веделя, які співалися скрізь по київських церквах. Кошиць підкреслював мені важливість диригента Софійського Собору Калішевського, який мав дуже сильний розголос і славу від 1885 р. аж до першої революції. Калішевський так само дуже любив Веделя і постійно його співав. Він навіть композиторськи розширював деякі речі Веделя так, напр., він «Покаяння отверзіми двері» Веделя переробив із трія на чотирьохголосний спів. Потім так само він переробив «Покой Спасе наш» з чотирьохголосного на дев'ятиголосне. Воно в перерібі Калішевського звучало так гарно, що коли я його чув ще гімназистом то мені здавалося, що я міг би спокійно умирати, коли б надо мною співали це «Покой Спасе...»

Щоб розуміти Кошиця як музику, треба постаратися зрозуміти його як естета. Це стало мені особливо ясным, коли він 1932 р. говорив зі мною в Празі. Він говорив: «Ви знаєте, я так люблю барокко, я так за ним скучив в Америці, де його зовсім не видно ні в Канаді, ні в Північних Штатах. А от тут, у Празі, яке воно чудове! Воно таке рідне! Отже дивіться, оцей монастир це якась казка. Яка ніжність, яка щирість та інтимність! Мені так хочеться тут жити!» Ясно, що він тому так його любив, що київські церкви просякнені козацьким барокком розвинули у нього цей смак і розуміння бароккової української душі, тих співів, що лунали в Лаврі і в цілому святому Києві. І душі тих козаків-монахів, які витворили той київський спів по численних київських і взагалі українських монастирях.

Очевидно, що його записування пісень на Кубані тільки ще додало свого чогось і зміцнило ті настрої. Це найліпше видно з його власних слів про ці записи, які я наведу далі. Наш нарід був дуже релігійний, і ця внутрішня релігійність у нього була зіллється з повсякденним життям. І вдома, і в полі, і в лісі і в далекій чумацькій подорожі і скрізь вона виявлялася в пісні. І тому має рацію Гоголь, сказавши: «Пісня для України все, її життя, її історія, і батьківська могила». Отже Кошиць був естет барокко, але барокко нашого, козацького, іменно правдиво зрозумів душу нашого, свого народу. Бо й вона в масі лишилася барокковою. Ця барокковість української душі тільки виявилася найясніше в барокковім мистецтві, але коріння цієї барокковості міститься в значно глибшій старовині. Вона зародилася ще тоді,

як творилися вперше наші казки як, напр., «Івасик Телесик», «Жар-птиця» і т. п. Треба не забувати, що колишні траки з усіма своїми витворами жили не тільки над Дунаєм але й над Дніпром. А всі славні грецькі божества такі як Діоніс, Орфей та інші були витворені траками. І вони, ці божества, були такі ж таємничі і зв'язані з полустороннім життям, як і мати земля Деметра, якій наші, ще передскитські, селянки-дівчата носили щороку обжинкові вінки в Грецію, на острів Делос, де був і храм. І це ж про наших селян пише Арістотель, найбільший грецький філософ, що вони не знали грамоти, але всі свої закони виспівували в піснях. Отже наш нарід дійсно з правіків жив піснею і плекав пісню. І це після пробоевої, тяжкої праці Ми коли Лисенка найліпше зрозумів тільки Кошиць. І Кошиць зрозумів, що коли нам приходить боротись і обстоювати себе незброєю, а культурою, то треба виймати з піхви пісню. І він і підняв і виборов славу собі й нашому народові. Прочитайте його описи, як він записував пісні на Кубані і ви тоді зрозумієте все. На жаль, злий ворог винищив і тих людей і ті пісні. Вартісті нашої пісні відчував інтуїтивно і наш геніяльний Шевченко пишучи, що в пісні наша слава, слава України.

А от що пише сам Кошиць про працю на Кубані, записуючи пісні: «В моїй роботі мені багато допомогло моє знайомство народньою піснею, попереднє записування її. Я знав, так би мовити, загальні схеми пісні, способи її музикального виразу, знав народню музичну мову, звороти її, думки, загальні архітектурні риси різних форм: пісні історичної, побутової, ритуальної, релігійної, бойової... так що мені не давало труду схопити головні і була можливість звернути увагу на цікаві, характеристичні деталі пісні, без яких вона як дерево без листя. Це все улегшувало роботу, робило враження на співаків, викликало довіру до мене і утворювало вигідний психологічний ґрунт для передачі пісні в друку. Співаки бачили, що я кохаюсь у цих мелодіях, знали що буде записано найменшу дрібничку, а через те і старалися віддати пісню якнайкраще, нічого не пропустивши. Пам'ятаю як в станиці Дерев'янківській старенький козак Денисенко, років біля 90-ти, співав мені історичну «Чайку», чорноморську (козаки розрізняють «Чайку» запорозьку, чумацьку, чорноморську). Це була пісня-дума і мала всі риси думи: фію, ритури, голосові пасажі, фермати і т. п.

Я схопив усе це на ноти і відспівав Денисенкові. Треба було бачити, в який захват він прийшов: на очах заблистіли сльози, голос затремтів і пестячи мене по плечу рукою він схвилюваний каже мені: «Так, так, синашу, так!» А потім трохи згодом: «Ви пробачте, Ваше благородіє, що я Вас зову сином; у мене самогосини полковниками, а внуки осаулами». В якійсь станиці співають мені воїнську пісню з часів кавказької війни: «Годі, год вже тобі Шамелю, по горах хвабриться!» Пісня солдатського складу, мелодія маршова з чудовими підголосками, знаменит бадьора, з присвистом і вигуками... От в хвиливі перерви між віршами Антон Лопух не видержує і каже: «Ех, тут би клярне том додати! То чого ж, додавайте Антон Павлович» — каже хтось Антон Павлович і почав додавати, та як! Цілком клярнет! Та якими варіяціями! Це треба було послухати (і це все голосом!)»

(Продовження буде)

Де годинники куранти грають...

(Закінчення)

Описувана «монадоватість», яка є радше зосередженням, а не замкненням у собі і відокремленням, має своє відбиття в замилюванні до тишини (вгорі говорили ми про брак звукових сигналів). З цією тишиною я вперше стрівся в глухому містечку німецького Шлезвіг-Гольштейну, в яким доводилося пережити німецьку капітуляцію. За декілька днів майже всі дома на вулиці, при якій я мешкав, окупували відділи англійської військової поліції («ем-пі»). Привиклий до бутної галасливості польських поліціантів з Берези Картузької чи до вересків здичавілої гітлерівської солдатески, яка нагадувала тевтонський фурор, я був заскочений тією тишиною, яка панувала на вулиці окупованого міста в кілька днів після одної з найдорожче окуплених перемог, яка легко могла звиродніти у бажання кривавих безконечних відплат. Подивляю голосову культуру французів під час їх національного свята «каторз жійє», коли майдани наповнюються сотнями танцюючих пар простолюддя, а біля численних «бістро» грають весело музики. Багатотисячний плебс, що захоплено приглядається з узбіч біля Сакр-Кер штучним вогням і вистрілюваним ракетами, виявляє свій ентузіазм настільки стоновано, що порозуміватися можна шепотом. Але й французи не завжди панують над голосом. Коли перший раз після війни якийсь маршовий спів нагадав мені минулі дні, то це був спів військового відділу у французькій окупаційній зоні в Німеччині. Щодо англійців, то видається, що вони взагалі затратили вміння крику. Тому їхнє подавання військової команди робить якесь дивне враження. Але сама тишина в Англії це щось ідеальне, яке каже слухати голосу століть.

Голос століть... Це тут скривається нахил до однородності домів, яка не є впливом духової безобличності. Пошанування до традиції і плекання традиції веде англійця до наслідування й однородності, до своєрідного порядку, який знову ж часто виявляється в схематизуванні.

В Англії в хатах скрізь коминки: вони стилеві, вони гарні, вони передусім настроєві, ... але при них загіртіся важко. Кажуть (в зимі у Англії я не був), що при коминку нагрієте перед, але по спині проходять з холоду дрижаки.

Дитиною доводилось мені читати англійські повісті для дітей, які (зрештою виправдано) вважаються зразком дитячої лектури, яка і полонює увагу читача і виховує рівночасно. Мелодія тих повістей досі не опустила мене: запах піржків Сари Кру, розчаровання житочного Гумфі, простота Малого Лорда. Але серед тих повістей чи не найбільше симпатій добув собі «Тасмний сад». І по роках довелося перекоонатися, що настрої тасмних садів не переводяться.

Як люди мають тут свою волю, так і садам дозволяють рости роками і десятиліттями, і це підкреслює любов англійця до традиції. Ходячи по згаданім уже Чіддінгфолді, я мав враження, що блукаю серед «тасмних» напівзаворожених садів. Густі живоплоти кругом них спілітаються з ожинниками, на яких достигали чорні ягоди, що їх ніхто не зривав. Столітні дерева, на чиїх гіл्लю розпаношилась омела, стояли оплетені пристрасним плющем. З-під дерев виростали дивовижні папороті, а мох заглушував кроки. Поміж деревами виднів кусень муру, прикритий осінною багрянницею дикої лози. Нічого тут не змінилось за останні дні, за роки, за десятиліття. Який цілющий бальсам спокою...

І Ви знаєте, що в тих хатинах є скрізь м'який фотель біла коминка, який хоронить саме плечі перед холодним подувом і який запрошує до відпочинку і до мандрівки в минуле. О, яка благословенна країна, яка не почула на собі впродовж століть злочинної стопи наїзника. Яка могла ненарушеним зберегти свій звичай у бурхливій часи, коли весь світ перемінявся у попід. У цій країні відчуваєте самопевність господаря, якої не стрінете вже, мабуть, ніде інде. І Ви розумієте, що саме тут атмосфера для плекання традиції є винятково сприятлива, бо тієї атмосфери не сколихнув подув бунту ні революції. І Ви вдихуєте цю атмосферу, яка наче лік діє на нерви емігранта, десятиліттями непокоєного, іноді переслідуваного, перекидуваного як перекотиполе, позбавленого найсвятішого: рідної землі, де вічний хаос, де огонь найзлочиннішої революції нищить звичай, традицію, культуру, де людині не вільно мати інтимного життя, де насильство має ограбити її з власного обличчя, а цілий нарід позбавити його неповторної доховости. І коли ця нагла згадка нищить нещадно різким контрастом спокій вдихуваної атмосфери століть, починає годинник з церковної вежі грати свій курант. Грає курант церковний годинник у Чіддінгфолді, грають його годинники в тишині домів, грають його і годинники у 10-тимільйонній столиці, в якій живе кругло одна четвертина мешканців скелистого Албіону. Грає, передусім, Біг-Бен, годинник вежі парламенту, який стався символом Лондону. І слухати куранту можна скрізь по світі, якщо є намір пригадати атмосферу Англії, бо його кожного дня пересилають в 9-й годині вечора на хвилях англійського радіо.

Англійський традиціоналізм, який з одного боку зв'язує певною обов'язуючою нормою, що веде до деякого уодноріднення життя, стає з другого боку джерелом індивідуальної оригінальності, бо людина хоче проявитися, щоб лишити пам'ять по собі. Володар юнацької уяви, Карло Май, залишив назавжди образ англійця-дивака, симпатичного маніяка, що в своїм непітовім убранню вештається по різних закутинах, щоб найти для своїх збірок якнайбільше старовинних нахідок («крилатого лева» з Месопотамії). І справді, може іноді індивідуалізм перемінюється в певне дивацтво, але як же ж корисні є ті дивацтва, що зберегли людству завдяки манії колекціонерства скарби давніх культур.

Цей нахил колекціонерства можна побачити, звиджуючи якийсь панський замочок. Ніколи не сподівався я, що один з найцікавіших замочків побачу якраз на скраю такого закопченого, задимленого, в основному нецікавого міста, яким є Брадфорд, що належить до згаданого ланцюга міст Мідленду (300.00 мешканців). Доводилося бачити вже десятки палат і замочків у різних країнах, і вони здебільша мають щось спільне: вони можуть відрізнятися величиною чи архітектурою, положенням чи парком, стилем чи віком, але врешті-решт у кожному з них оглядаємо більше чи менше вибагливі меблі, родинні портрети й різьби, евентуально порцеляну чи зброю. Брадфордський Воллінг-голл зберіг атмосферу XIV-XVIII ст. Не його архітектура є цікава: вона досить проста — прямокутник з двома невисокими квадратними вежами, що прилягають щільно до двох протилежних боків. Ця зовнішність, до речі, сувора і навіть непривітна, притягає щонайвище своєю старовиною, яку Ви відчуваєте з укладу кам'яних блоків. Цю непривітність злагіднює малий і добре утриманий парк. Але справжню насолоду можна відчути щойно ввійшовши до середини, де дослівно вдихуєте якийсь специфічний запах. Вже саме влаштування кімнат, іноді дуже просте, невибагливе, суворе, звертає увагу. При тому найбільше полонюють кімнати, в яких є прегарна комбінація грубого кам'яного муру (з малими вікнами в залізних рамах) і темного дерева, яким виложений мур. З дерев'яних стін виступає багаторізьблене ліжко, з дерев'яним, також різьбленим бальдахімом. Біля ліжка коминак, також у де-

рев'яній «оправі», з якої виляються родинні портрети. Але найцікавіші тут збірки, з яких відчитати можна смак, уподобання, зацікавлення і... дивацтва власників, як вони по собі чергувалися. Звичайно, і тут збірки портретів, різьб і зброї (м. ін., з часів Кромвелля). Але попри те переходиться майже без затримки, — воно якесь надто знайоме і відоме. Вже цікавіша збірка (невелика) порцеляни і посуду, а це головню завдяки прегарним дзбанкам з базальту, яких кольор і форма здражують англійське походження. Але зокрема цікаві ті різні «дивацтва»: колекції сірників, ліхтарів, табакерок, строїв і... черевиків. В одній кімнаті кутик відступлений для меблів і устаткування ляльок, яких величина наперед заставляє подумати, чи це кімната для дітей чи для забави. Велику вартість має поважна колекція різних оправлених книжок, як причинок до історії переплетництва в Європі. Оправи обіймають час від початку XVI ст. до 1934 р. Interessно є багата збірка малюнків «характерів» Совдена, яка зберегла кілька десятків людських типів Брадфорду половини минулого століття. Друга збірка акварель іншого маляра пригадає, як виглядали старі доми Брадфорду і передмість. Поруч з образами прецизно зроблений дерев'яний модель Брадфордської ратуші (непоганої, — готичної, але новішої, 1873 р.). Одна бічна кімната призначена на збереження ткацького варстату, який нагадує скромні початки тої індустрії, який сьогодні Брадфорд (а в значній мірі і цілий Мідленд) завдячує своє багатство. В кухні збережені в зразковому порядку всі горшки, каструлі і сковороди величезних розмірів, як теж глиняні миски. Заховався навіть старий залізний ровер з нерівними колесами, що скрився десь в кутку, соромлячися своєї недолугої незграбності... А в коминках все прилаштоване, щоб запалити вогонь. Навіть готовий великий чайник до кип'ячення води. Скрізь чисто, що й порошини не знайти. А на столах розставлені квіти, наче господарі досьогодні живуть. І ждеш на господаря, щоб розмову завести, наслухуючи, коли годинник, граючи свій курант, пригадає, що додому пора.

Боллінг-голл оглядаю в товаристві земляка-емігранта, що працює на одній з брадфордських фабрик. Мені цікаво, яке враження цей давній двір справляє, і я питаюся, чи він бажав би у ньому мешкати. Дістаю скору, заперечливу відповідь, з мотивацією, що в домі страшно. «Звичайно, додає він, — це так шуткую». Але в цім вислові незаперечна правда: перед нами стоїть минущина в своїй непідробленій красі, з своїм непереможним чаром, зі своєю атмосферою. І це завдяки пошанованню традиції в Англії. А завдяки їй збережений дух власників, як він формувався і діяв впродовж століть.

Наймогутнішим висловом англійського традиціоналізму є, незаперечно, Вестмінстерське абатство. Щоб зрозуміти всю його велич треба його побачити. Не зі зовні. Є гарніші і грандіозніші будівлі. Дві стяті готичні вежі абатства трохи нагадують подібні вежі паризької Нотр Дам, але абатству бракує тієї граціозної гармонії Нотр Дам, яка робить з катедри справжній клейнод готичної архітектури і ніяк не дає уяви про справжню її величину, скриту за прегарні пропорції деталей. Абатство не має теж тої могутньої динаміки Кельнського собору, яка перемінює його у середньовічний замок, що сміливо розрізує небо (коли глядіти на собор здалеку, бо зблизка ця динамічність губиться серед коронкового викинення фрагментів). Врешті бракує абатству того подиху первісності, перед якою стаємо в Шартр, — первісності, яка ставала свідомством віри середньовіччя, з якої стихійно зростали храми. Зрештою, абатство зле положене, скрите серед домів; і воно архітектурно не може стати символом Лондону, як напр., у Парижі стала символом Нотр Дам, така чарівна в постелевім заході сонця, коли її оглядати з безлічі легких мостів Сени, або, як, напр., символом Праги став готрий

зрозумілий, нічого не розв'язує і не рятує, саме тому, що подібного жаху не відчуває противник.

Залюблення в традицію не має завжди тої монументальності, що у випадку прив'язання до святині, що перемінилася в ході століть у пантеон. Навпаки, деякі ознаки традиціоналізму не позбавлені рис комізму, але вони не менше характеристичні. Так, напр., самі англійці підсміхаються, як біля королівської палати гвардисти в мальовничих і кольорових історичних уніформах з високими, пухистими, хутряними папахами на головах виступують кроки свого маршу. Навіть самим гвардистам важко стримати усмішку, як вони дивляться на стоязку юрбу, яка глядить на їхню службу, як на безплатне видовище. Але нікому не прийшло б на думку змінювати традиційні уніформи і регуляміну вартових чи звичного кроку.

А про традиціоналізм говорить, врешті, і те, що прем'єр-міністр живе і урядує в понурім скромнім домику при бічній вулиці, тоді як поодинокі міністерства мають модерні палаци до розпорядимости. Річ у тому, що в домі при Довнінг-стріт урядувало кількась там попередників, які несли важку відповідальність за долю імперії.

Найгарніша партія Лондону починається коло абатства. І коли передмістя Лондону дратують своєю безконечною розтяжністю, а модерні партії монотонною однородністю, тоді «серце» Лондону належить до найкращих урбаністичних композицій, передусім завдяки дуже специфічній відмінності будівель від будівель старого континенту. Зокрема дуже характеристичний є зі своїми квадратними вежами і вежичками парламент («тюдорський го-тик»), який вражає також своїми розмірами (1100 кімнат). Краси парламентові додає ще й ріка, Темза, над якою він побудований і яка в цьому місці широка й могутня. Скісно напроти, по другому боці ріки півкругло вгнута модерна будівля лондонської ратуші, біля якої починається виставова площа з великим скляним палацом, що в ньому вміщується велика «королівська фестивалева зала». Спеціального чару набирає це місце вечором, коли ріка сповидається меланхолією сумерку. Тоді як Сена має в собі щось з весняного чару пробудження, коли над нею починають проз'ябати пуп'янки надбережніх плятанів і коли опадає ніжна мрячка, щоб відкрити нам радість ще дещо холодного сонця, тоді Темза є найгарнішою у вечірній мелодії хмаринок, то золочених то червоніючих від заходячого проміння сонця. Вона зі спеціальною силою промовляє, коли тута вечора спілітається з тугою оселі. Пливе кораблік з туристами на зустріч сірим мурам середньовічного Товеру, з його укріпленнями і баштами, в яких в'язнили колись чужинних королів і серед яких стинали голови зрадникам. До неба піднімаються два могутні двигарі зводженого мосту, (знову ж у формі квадратних веж) який відчиняється, щоб до пристані впустити великі кораблі, що вертаються з далекої дороги.

Коли стихають останні акорди сумерку і чорніють кольорові хмаринки, запалюються світла і починається дискретна ілюмінація будівель. Але найгарніше виглядають гірлянди жарівок обабіч ріки. Ніде інде не бачив я досі тої краси роз'ясненої ночі, яка поруч з чисто естетичними враженнями вливає той самий спокій, який можна стрінати на селі з його атмосферою давнини, що вливається в сучасне. Спокій, що є висловом впевнености і сили. Символом тієї сили повинь світел, які відбиваються в плесі ріки німої і спокійної, таємної, як глибина вод, що пливають у далечинь, невідому, як будуче, як доля дозрілого віку, яка наводить тиху резигнацію.

Висівши з кораблика при невеликому сквері, чую якусь давню лагідну мелодію: це військові оркестри в різних пунктах міста — у парках і на скверах — грають літком, аж до пізньої осені, класичні твори чи популярні арії. І вигідно простягнувшись на свіжій повітрі на лежку (то й, при ба-

жанні, на коврі трави), можна слухати до схочу гармонії тонів, потонувши рівночасно очима в безконечному просторі нічної темряви; можна до схочу відпочивати по турботнім непокою дня, збираючи сили до нових завдань; можна мріяти і з мрій вичаровувати візію завтрішньої дії, повнішої й успішнішої, ніж та, що за нами.

І знову, щось давно невідоме вже, щось призабуте є в тім вечірнім концерті на вільнім повітрі. Поспіх і неспокій міжвоєнної і післявоєнної доби забрав народам старого континенту цей чар хвилини, який видається іноді сучасним гедоністичною загадкою сибаритів. Насправді ж, без чару коротких хвилин відпруження стали ми всі перевражливені й надмірно нервовні, а з нашим незадовільним станом нервів цілі країни погрожуються щораз більше в хаосі. На острові ж затримані давні звичаї і розваги. І вони впевнюють, що є щось незмінне і тривале, а ця впевненість є основою сили, як же дуже потрібної для справжнього успіху і для творчости, для великого. І як багато великого родиться з химерної мрії...

Чорніє небо. Годинники починають свій новий концерт курантів. Грають їх лагідно, грають мелодійно. Як грали вчора і передучора, як грають їх скрізь на острові, як гратимуть їх завтра. Бо любов традиції зобов'язує до надлюдського, щоб зберегти звичай і закон.

І цю традицію виплекується послідовно скрізь. Говорячи про неї, не можна не згадати про музеї. Їх величезна кількість і кожен з них величезний. Треба тижнів, щоб оглянути один одинокий, місяців, щоб оглянути всі. Але не це важливе. «Синій гід» каже вправді, що Британський Музей «не має суперника у світі щодо значення і різnorodности збірок», і я не думаю оспорювати цього твердження. Але без докладної аналізи і порівнювання напевно не менше враження на туриста справляють бодай два інші музеї: Ватиканський і Лювр. Численність музеїв Парижу, Риму, чи колишнього Берліну (теперішній стан музеїв у Берліні мені невідомий) також імпазанта. Але одним, незаперечно, англійські музеї перевищують інші, і то вже з першого погляду: угодідженнями для глядача. Передусім: вступи до майже всіх музеїв і галерій безплатні. Це, звичайно, дає почуття багатства, а отже і сили держави, але це передусім дає змогу кожному при звичаїтис до оглядання музею. Має хтось зайву хвилину часу, чи навіть нудиться, ждучи на домовлену зустріч, — тоді він входить навіть на кілька хвилин до музею, бо це нічого не коштує. А раз він увійшов, тоді вже й зацікавиться. У колоніальнім музею заінстальоване кіно (величезна зала), в якому щогодини починається програма. Вступ до кіна безплатний. Програма складається здебільша з кількох короткометражових фільмів з життя колоній. Деякі короткометражки кольорові. На фільмах маса молоді. Чи не прекрасний спосіб до виплекування імперіального способу думання? А даліше, в кожному музеї безплатні гардероби, добре розміщені туалети, умивальні, ресторани з типовою для англійців системою самообслуги і відомою низькою калькуляцією цін. Провінційні музеї (бачив я їх у Брадфорд і Болтоні) доволі бідні, але важливо, що вони є. І цікаво, що існує тенденція, щоб ці музеї були всесторонні, щоб мали різні відділи. І так, напр., у них є теж скромні галерії, і традиційно відбуваються річні виставки картин місцевих мистців (обидві щогорічні виставки — у згаданих містах — були дуже слабкі, але сам факт улаштування виставок дає змогу проявитися і вийти згодом на передове місце). Дуже цікаві є улаштування міських бібліотек, які не тільки визначають книжки, але мають також особні, вигідно уряджені читальні для читання щоденної преси (Болтон, Менчестер). Така бібліотека приучує до читання і це є справжня ціль бібліотеки. І вона робить непотрібним «каварняний» стиль життя багатьох міст Європи (звичайно, і при бібліотеках є ресторани, в яких можна відсвіжитися чи підкріпитися).

Підкреслення традиціоналізму англійців і їх залюбленості в старовину зберігання давнини може часом викликати враження певної відсталості. Нічого подібного. Щоб не перетягувати опису фактами чи нецікавими подорожництвими, найкраще говорити певними символами, тобто характеристичними вирізками, які можуть правити за приклад. «Скляний палац» над Темзою — королівський фестивальний голл — це будинок, який легко витримує конкуренцію з наймодернішими будівлями того самого типу: палатою Шайо паризького Трокадеро чи залом «Німецького Музею» у Мюнхені. Ба, що більше: Обидві щойно названі залі справляють враження чогось малоеlegantного, призначеного для товпи. Величина залів і konieczність скорого їх опорожнювання подиктувала розв'язку в стилі ужиточної діловості, що призвело до надто вже різкої простоти і певної отяжілості. У «фестивальному голі» величина навпаки не придавлює, вона навіть пов'язується з легкістю, з неймовірною при таких розмірах граціозністю. з елегантністю. І знову ж: величина залів дає змогу засісти в ній різнолікій товпі, але елегантність приміщення приневолює її ушляхетнювати свою поведінку, стишувати голос і стонувати рухи. В загальній феєрії вечірньої ілюмінації «голл», завдяки своїм скляним стінам, займає визначне місце. Само ж положення є таке гарне, що в перервах глядачі мов заворожені дивляться з буфетових залів, а той зі сходової клітки на плесо ріки.

На особну увагу заслуговує система охолодження залів, яка напевно використовувалася найновішими винаходами й уліпшеннями, бо духоти, яка пакує в театрах чи концертних залах, зовсім не відчувається. У фантазійній неладі розкинені напереді льожі виглядають мов фльотилля легких човників. Треба добре приглянутися, щоб переконатися, що вони прикріплені напостійно і що не можна довільно міняти їх положення для вигоди глядача. Зрештою щодо вигоди, то тут розв'язка просто ідеальна, а передусім уклад місць, який запевнює бачити цілу сцену незалежно від того, де сидить глядач.

А в другій концертній залі, в кулистім Алберт-голл, посередині партеру, зміщена настроєва фонтанна, як тільки стихається тони оркестри чи співу, починає дзюрчати водограй, щоб око і ухо милувати найбільшою кількістю вражень.

Про брак відсталості може говорити також темп життя, яке йде поруч із спокоєм і тишиною. Продавання квитків в підземельці і, зокрема, видавання грошей відбувається з такою неймовірною швидкістю, що вона мусить викликати подив. «Темпераментні» французи не спішаються, і в них легко постають черги; «флегматичні» англійці обслуговують клієнта у млі віч. А як хтось — задуманий чи замріяний — на мить спиниться по обслуженні при віконці, почує негайно енергійний стук у віконце, який вирве його з задуми і пригадає, що черга це не місце для мрій...

І все те складається на загальне враження про країну, іншу від інших. Скелистий острів, який підкреслює свою відмінність від інших і який гордиться цією відмінністю. На якому, на самому початку, мусите звикнути, що вуличний рух спрямовується лівою стороною. Щось подібне, як те, що поширені рейки залізниць Іспанії чи Росії мають нагадувати Вам, що ці країни на скраю чи поза Європою. На скраю Європи лежить і Албїон. Країна, на якій століттями не стояв наїзник і яка тому може пригадати приїжджому минуле, яке живе ще в сучасному. Мабуть у єдиній країні культурного світу. І це має такий чар, що Ви бажаєте якнайкорше відвідати знову країну, у якій можете на мить перенестися у спокій минулих століть. Але заки зможете поїхати вдруге, Ви наставляєте бодай радієвий апарат на хвилю, яка дозволить Вам у дев'ятій годині почути голос Бір-Бена, зв'язаний з країною, в якій досі годинники куранти грають...

С. Ф. Хмель

Українська партизанка

(Продовження)

(4)

Командир зобов'язаний знати стан свого підвідділу, особливості командирів і бійців

У відділі перебувають люди різного віку, різних заінтересувань і здібностей. Командир мусить провадити обсервацію, мусить орієнтуватися в тому людському конгломераті. Нераз щира розмова з бійцем чи молодим командиром відкриває йому душу чоловіка. І той вояк, який перед тим губився в сірій повстанській масі, тепер він чимсь відрізняється. Треба, щоб командир умів знаходити таланти та допомагав їм розвиватися.

До відділу «Сіроманців» прибув бувший підстаршина польської армії, з професії приватний урядник — Гамалія. Йому, як бувшому інструкторові, сотенний Яструб призначив функцію ройового. Сам сотенний Яструб чи не визнався, що недолюблював Гамалію, не знаю. В сотні «Сіроманців» були чотові, які не доросли до Гамалії, але вони мали «високу рекомендацію». Під час польових вправ я звернув увагу на Гамалію. Його метода вишколу була дуже оригінальна, далеко відбігала від капральщини. Видно було, що вона приймалась вояками, бо його рій був найліпший. Деякі наші командири хворіють на манію величності. В Гамалії я того ніколи не бачив. Він все був однаковий. І тоді, коли був ще ройовим, і пізніше — як був курінним.

В одному осередку звернув я увагу на молодого повстанця. Був то дуже симпатичний та скромний юнак. У розмові з ним я довідався, що має закінчену десятирічку. Випитував я, про що його питали при іспиті і сам завдав йому кілька питань з фізики. Як у фізиці, так і в інших предметах юнак добре орієнтувався. В математиці був слабший. На запитання — чому дорівнює сума до куба — не вмів відповісти. Нашій розмові прислухувались інші. Було видно, що це його дуже завстидало, бо зробився червоний як рак, а на чоло йому виступив піт. Я, щоб не псувати йому репутацію, зараз змінив розмову на іншу тему. На другий день рано юнак відходив з іншими повстанцями в терен. Я завважив, що він хоче мені щось сказати, але встидається. Покликав я його до себе, казав присістися, запитав, як йому спалося, що снилось. »Друже командир я вже знаю, чому дорівнює сума до куба« і сказав мені точний вислід. Що я виніс з тої розмови? Юнак Л. — то здоровий, незіпсутий тип, він щирий, правдомовний та амбітний. Він не сподівався, що в УПА можуть його іспитувати. Це, що він не міг мені відповісти з математики виразно його мучило. Його голова і вночі працювала, доки не розв'язала арифметичного завдання. Сподіваюся, що Україна буде мати з нього користь.

Є молодші командири, які до своїх обов'язків ставляться дуже поважно та серйозно. Їх амбіцією є, щоб їх підвідділ був перший у вишколі і в бойових акціях. Таких молодих командирів треба підтягати, давати їм

пости. То будучі командири сотень і куренів. Тих, хто занедбуються в обов'язках треба прослідити, чому вони це роблять. Може одні з них не доросівають до висоти своїх завдань, а другі легкодушно ставляться до своїх обов'язків. У першому випадку треба допомогти радою, дати таке завдання, щоб могли з нього вив'язатися. Других треба нагадувати та більше контролювати.

Один зі сотенних командирів не вив'язувався як слід зі своїх обов'язків. Догана уділена командиром Відтинку, так поділилася на нього, що він став найліпшим повстанським командиром не лиш на терені матірнього Відтинку, але і сусідніх. Його бойові успіхи записані золотими буквами в історії УПА. Тим сотенним, що вславив Долинщину, Калущину, Болехівщину, Стрийщину, Жидачівщину, Журавельщину, Галичину, Войнилівщину, — був Герой Болехівських лісів сл. п. поручник Середній.

Коли я служив у польській армії, полковий ад'ютант заставив нас кількох підхорунжих переписувати в полковій канцелярії річний розклад занять для всіх сотень (компаній). Тоді мав я нагоду почути такий діалог:

Полковник: Пане капітане, скільки шиб бракує у вашій сотні?

Капітан: Не знаю, пане полковнику.

Полковник: — »Три на коридорі, а п'ять у жовнірських залах. Бачите, я не лиш знаю, скільки шиб бракує у вас, але і в цілому полку«. — По тих словах полковник витягнув записник та став відчитувати скільки шиб бракує в сотнях, стайнях, рушникарні, а навіть у вбиральні. — »Пане капітане, приділюйте більше уваги своїй сотні, та на другий раз пам'ятайте не тільки про шиби, але і про інші браки«.

То упізнання було дуже неприємне для капітана, а і ми, підхорунжі, більше нахилилися над паперами, щоб не бути свідками того неприємного діалогу.

Я подав цей приклад тому, що не досить убрати гарний однострій, у каварнях упиватися, грати в карти та позичати в своїх підстаршин гроші. Таким був польський капітан. Догана, яку йому уділив полковник була дуже болюча, бо її чули інші. Але полковник, який мав опінію дуже тактовного, може спеціальні примінив таку кару, щоб того капітана направити. Не знаю.

Бистре око командира не одно завважить.

На площі вправ на горі Лютій повстанці вправляли »зміну ладів у чоті«. На лівому крилі був старший, високий чоловік у довгому кожусі. При переході з похідної колони в лаву і противно, з паданням і бігом, так вимучили того старого, що ледви дихав. Коли вправи закінчилися, прикликав я його до себе і став говорити. Був то бувший вїйт. Мав він поверх сорок років. Вїйта (таке його псевдо) назначив а магазином, а опісля курінним інтендантом старшинської школи »Оленів«. На ту функцію дуже надавався. Вїйт був дуже тактовний та авторитетний підстаршина. Так у терені з цивільними працівниками, як і в таборі. Ніколи не мав ніяких неприємностей. Всі його шанували й любили. По приході большевиків Вїйт загинув героїською смертю коло Болехова.

Одного разу, вертаючи з »Порташу« до табору, підсунувся я так тихо до стійкового, що він мене не завважив. Стійковий був зайнятий читанням. Мене роззлостило те, що стійковий легковажно ставиться до обов'язків вартівничої служби. Але коли я переконався, що він читав »Польову службу«, мені зробилося його жаль. Я наказав йому, щоб він більше уважав, бо так як я скрито підійшов до нього, так само може підійти і ворог. Пів року пізніше стрінув я його, вже як чотового, коло Лопушної, коли відходив з куренем »Дзвони« в рейд на Закарпаття. Питаючи про нього командира Різуна і курінного Хмару, оба хвалили його як доброго інструктора та бойового командира.

Командир зобов'язаний знати наявність і стан матеріальної частини відділу

Командир не може покладатись лиш на своїх підзвітних, але йому самому треба заглянути до магазину, знати точний стан боєприпасів, харчів, одягу, взуття, і всього необхідного до бою і життя. В магазині повинен переглянути книгу прибутків і розходів та сконтролювати розходження харчів і виряду. При таких контролях можна не одно завважити. У випадку різних «махінацій», винних покарати та визначити нових функційних. Командир не може допустити, щоб у відділі були браки, він має старатись їх доповнити. На функції магазинера, інтендантів підбирає людей чесних, справедливих та проворних. Командир не може залишити зі своєї обсервації тих людей, що перебувають поза табором. Вони, перебуваючи в терені, деморалізуються. Часто трапляється, що треба кілька разів просити такого «панка», щоб зволив прийти до табору і подав звіт зі своєї роботи. Щоб у відділі був порядок, щоб не було ніяких зловживань, треба повстанців виховувати. УПА завела езекутивний орган-ВДЖ, яка має за завдання стояти на сторожі порядку і ладу в повстанських відділах. Але і жандармеристів треба контролювати.

Командир зобов'язаний дбати про умови перебування і потреби підпорядкованих

Козаки називали свою генеральну, полкову та сотенну старшину — батьками. Та традиція заховалась і до наших часів. Часто повстанці кличуть своїх командирів батьками. Щоб заслужити собі на цю гарну назву, командир повинен по-батьківськи опікуватися своїми вояками. Це не значить, що командир має бути поблажливий. Він має любити своїх вояків, дорожити ними, дбати щоб їм було якнайліпше. Командир мусить бути справедливий, добре відмічати і нагороджувати, проступки карати. До такого командира вояцтво має дуже велику пошану, його люблять і розуміють, з його очей і погляду відчувають, чи командир з них вдоволений. Він між ними, як добрий, мудрий батько між своїми дітьми. Кожну втрату вояка командир боліше відчуває.

Був я на похороні вояків УПА. Сотенний Гамалія прощав своїх вояків зі сльозами в очах та обіцяв пімстити їх смерть.

Коли з Волині прибула інструкторська група до старшинської школи «Оленів» у Карпатах, її провідник, поручник Поль, був дуже здивований, що коло мого бараку не було стійки. Він говорив: «Друже поручнику, чому ви не зарядили коло себе стійки? Та ж то небезпечно». На це так я йому відповів: «Я вважаю, що мене не один стійковий береже, але всі вояки».

Так до підзвітних командирів, як і до бійців я відносився як пристало на їх зверхника. Коли приходилось кого покарати, робив я це по надумі, розбираючи плюси і мінуси. Моя совість була чиста — тому я чувся безпечний.

Командир повинен апробувати самодіяльні художні гуртки, які виходять від повстанців, а саме: драматичний, хоровий, пресовий і т. п. Повстанці це переважно молоді люди, їм треба дати «виладуватися», але в позитивній роботі, яка принесе користь відділові.

Відпочинки. Командир як добрий батько зобов'язаний дбати про свій відділ. Довгі марші, тяжкі бої дуже виснажують вояцтво. Воно потребує відпочинку, щоб могло набрати сил та допровадити свій виряд до порядку.

Відпочинки є фізичні і психічні. Я маю на увазі не відпочинки, які подають у санітарних підручниках автори для регулярних частин під час звичайних маршів. Я беру під увагу чисто партизанські відносини. Партизанський відділ фізично сильно перемучений. Перемучення об'являється: в голові шум, очі

шкіллісті, уста спечені, язик сухий, появляється піна, в грудях свистить, від ношення зброї і виряду болять плечі і крижі (специфічний біль, подібний до колєння шпильками), ноги відмовляють послуху, об кожний каміник і прутик спотикається. Це ознака найбільшого фізичного вичерпання. Часом вистачає кілька хвилин відпочинку і відділ може дальше маршувати. Напр., у горах, коли відділ змінив напрям, замість до гори, маршує вже по рівній дорозі або вділ. Сильні спади вділ по каміню, в глибокому снігу так само мучать, як під гору. По сильному фізичному вичерпанню командир зобов'язаний дати бійцям довший відпочинок. Вистачає доба, щоб вояки достатньо відпочили. Тоді треба збільшити харчеву порцію до 4 тисячі кальорій, а саме дати більше білка (м'яса, гороху), товщу (солонини, масла), вуглеводнів (хліба, тіста, галушок).

Психічне вичерпання появляється по важких та несподіваних боях, заскоченнях, засідках, розпорошеннях. До фізичного вичерпання долучується психічне. Людина тоді жадна сну. Їй вистачає на хвилину сісти, а вже засипляє твердим сном. Часто буває, що навіть маршуючи спить. Будиться, коли чоло колони затримується, а вояк по інерції вдарає собою об свого попередника. В таких випадках командир зобов'язаний дати довший відпочинок, подбати, щоб військо виспалось та дістало збільшену харчеву порцію.

Майже кожна історія війська знає такі епізоди, коли вояки, фізично й психічно вичерпані засипляли твердим, здоровим сном, а їх командири тримали стійку.

Про Гонту і Залізняка пишуть, що перед здобуттям Уманя дозволили гайдамакам виспатися, а самі оба чували.

В польських шкільних читанках було оповідання про Пілсудського, як він, жалуючи військо, сам стояв на варті, а військо спало.

Кожний наш командир повинен дбати, щоб його відділ по довгих виснажущих маршах, чи тяжких боях міг фізично та психічно відпочити, щоб у зимі міг загіртися, а в осінню дощеву погоду — просушитися. Коли командир не дбає за свій відділ, він по якимсь часі деморалізується, постають панікарство та дизерція, а вкоротці при «оказії» розлітається. Командир, що дбає за свій відділ, ділить з ним долю і недолю, запевнює йому бойову злютованість. Кожний повстанський відділ має за собою історію, в якій є світлі моменти. Про ті славні подвиги відділу та окремих повстанців повинні всі пам'ятати. Бойова традиція відділу є дуже важливим психологічним стимулом. Опираючись на ній — командир ще більше сцементовує ідейні почування повстанців, що без спротиву зносять найважчі труди в ім'я визволення України.

Командир зобов'язаний підтримувати героїзм, воєнну хитрість і кмітливість своїх підпорядкованих

Досвідчені партизанські командири твердять, що 80% успіхів досягають тоді, коли ініціатива виходить від них самих, а коли ще є сполучена з партизанською хитрістю, то шанси успіху ще збільшуються.

Велике з'єднання большевицької партизанки Колпака перейшло через Полісся і Волинь до Галичини. Заміром Колпака було в Чорному Лісі розділити своє з'єднання на дві частини. Одна мала залишитися в Чорному Лісі, там отаборитися, та з цієї бази робити випадки на нафтові осередки Витків, Майдан, Рипне. Друга частина мала дальше рейдувати на Захід і з Майданських лісів робити випадки «чубчиками» (коллаківцями) та нашими повстанцями. Хоч большевицьку партизанку спомагала Москва, висилаючи їй літаками зброю, амуніцію, харчі, надавчі радіо — Колпакові не вдалось збройти з Чорного Лісу своєї бази. Там і в Карпатах дали йому такого здоро-

вого прочухана, що «двічі герой Радянського Союзу — Колпак» ледви з кількома більшовиками втік в Росію. В боях з «чубчиками» відзначились повстанські відділи: Різуна, Благого, Гамалії, Черника та інших. Українські повстанці в поборюванні колпаківців вживали багато воєнної хитрости, обману та кмітливости.

В одному бою колпаківці сильно напірали на становища повстанського відділу Гамалії. Тоді повстанці поклавши шапки на передгрудники (бруствери), самі скрито опустили окопи і обійшовши колпаківців, вдарили на них із-заду. Ворог, найшовшись між двома фронтами, був розбитий. Частина згинула, частина здалась у полон.

Мистцем воєнної хитрости був гетьман Богдан Хмельницький. Його облога Збаража та рівночасне заскочення польського короля під Зборовом належать до архитворів воєнного мистецтва та прецизних козацьких фортелів.

Командир повинен бути прикладом революційної пильности

Ворог старається побороти наш визвольний рух — в отвертій боротьбі: через облави, наскоки, засідки, бльокади сіл, penetрації сіл і цілих полос, — та через агентуру.

Тої методи вживали також німці.

Капітальним прикладом агентури у відділі «Сіроманців» була голосна афера Івана Фетича зі села Пшеничники, який, звільнившись з відділу під претекстом запалення ставів, навів німців на табір «Гайдамаків».

Знана є також історія викриття агентури у відділі «Летунів», де шайка агентів намагалась застрілити курінного Летуна та сотенного Грабенка.

Агентура знищила командира Різуна.

На Волині і Поліссі більшовики її широко завели. Тому інструкторський склад з Волині був здивований браком з мого боку революційної пильности.

Щоб агентуру, шпигунство та диверсію твердо викуріювати, командир повинен бути прикладом революційної пильности та вимагати того від своїх підпорядкованих. У тих відділах, де командири здавали собі справу з великої небезпеки агентури для УПА і для цілого визвольного руху — були обережні, та тої сторожкості навчили повстанців, ті відділи могли успішно боронитися перед нею.

Командир суворо зберігає організаційну та військову таємницю і вимагає цього від своїх підпорядкованих. Командири, які не потраплять задержати язика спричиняють поразки своїх відділів.

Знаю один приклад, де командир, хвалючися перед жіноцтвом успіхами свого відділу, був настільки «бабою», що навіть говорив їм про пляновані акції. Результат був такий, що більшовики випереджували хвалька та здорово його били.

Старшинські і підстаршинські школи

Організація (ОУН) плекала в народі збройні традиції і любов до зброї. Кожний член ОУН мусів бути військово вишколений, тому ОУН організувала військові школи в краю і на еміграції.

В краю постали школи:

— старшинська школа біля міста Мости Великі, яку вів пізніший шеф Головного Штабу УПА генерал Дмитро Грицай-Перебийніс;

— підстаршинська школа в місцевості Поморяни під керівництвом Івахова-Роса, першого Шефа Штабу УПА;

— підстаршинська та старшинська школа «Оленів» біля села Брязи в Карпатах, яку вів поручник Хмель, а потім поручник Поль;

— підстаршинська школа на Малиновицях (Гуцульщина), вів поручник Чмелик;

- підстаршинська школа біля Космача, вів поручник Степовий;
 - підстаршинська школа ім. підполковника Коники за лінією Керзона.
- Це не є точний реєстр усіх військових шкіл УПА.

Крім тих шкіл були ще курси, які вишколювали спеціалістів: мінерів, радистів, зв'язківців, розвідників, виховників. Провід ОУН організував ще курси для старшин, для дальшої їх спеціалізації та поглиблення фахового знання. На таких курсах кладено велику вагу на вивчення тактики піхоти в співдії з іншими родами зброї.

До підстаршинських шкіл УПА треба зачислити теж курінь «Гайдамаків», очолюваний хорунжим Хмелем. Офіційно курінь не мав назви школи. Там вишколювався певний інструкторський склад майже для всіх відділів Воєнної Округи «Говерля», та частини для відділів Львівщини, Тернопільщини і Волині, які відійшли зі «Сіроманцями» і «Трембітою».

Початково навчання у вишкільних формаціях УПА було ведене після тимчасових програм (проекти). Потім Команда УПА усталила кілька програм:

- а) Програма для старшинської школи (повний вишкіл);
- б) Програма для підстаршинської школи (повний вишкіл);
- в) Програма для підстаршинської школи (скорочений вишкіл);
- г) Програма для школи кадрів (підготовчий курс для кандидатів до старшинської школи);

д, е, є, і т. д. (програми для спеціального вишколу: мінерів, радистів, зв'язківців, розвідників, виховників, і т. д.).

Програми були досить еластичні, дозволяли на розширення деяких варіантів, залежно від заавансовання інструкторів у даному предметі

Вишкіл у старшинських школах був обширніший. Крім предметів, які викладано в підстаршинських школах, були ще спеціальні: інтендантура, розвідка, організація війська, інструктаж, військове книговодство та кореспонденція.

Прийняття до старшинських шкіл було зумовлене науковим цензусом. Від кандидатів вимагалось закінчення 6 клас гімназії старого типу, або 8 клас советської школи. Повний вишкіл в старшинських школах охоплював два курси: а) навчання рядовиків, б) вишкіл кандидатів на старшин. Час навчання рядовиків — 359 годин. По репетиціях відбувався вишкіл на старшин, який тривав 409 годин. Разом оба курси виносили 768 годин.

Вишкіл бійців УПА

Навчання бійців у партизанських відділах повинно опиратися на поданих програмах. Щоб бійці в короткому часі могли перейти цілість вишколу, програма навчання передбачує найосновніші відомості з засягу військовости. На першому місці програма ставить:

Польовий вишкіл, він має навчити бійця, як поводитися, як поодинокий боець зі спеціальним завданням та в складі роя, чоти, сотні. Кожний повстанець повинен докладно вивчити обов'язки: зорця, наслуху, добірного стрільця (снайпера), автоматчика, польової стійки. По вивченні одинцем наступає вишкіл в рою: рій в розвідці, в наступальному бою, в обороні, в бойовій охороні, на чаті; потім у складі чоти, сотні. При вивченні польової служби найліпше підкреслювати варіанти зв'язані з партизанською тактикою, а саме:

- а) бої в спеціальних умовах: ліс, непрохідний терен, ніч, мряка, злива, снігові;

- б) спеціальні форми партизанських боїв: забезпечення маршів, і постів, напад, засідка, заскочення, маневрування.

Впоряд — для вироблення точно описаних рухів виконуваних на команду, для вироблення вояцької постави та карности. Пересічно на впоряд призначити, одну годину денно.

Стрілецький вишкіл — має навчити бійців стріляти. На цей предмет складається: внутрішня і зовнішня балістика та наука стрільня.

Зброезнавство — має запізнати бійців з різними родами зброї, їх бойовими властивостями та навчити бійців ними орудувати.

Внутрішня служба — має запізнати бійців з військовим життям, про об'язки повстанців супроти своїх зверхників, про організацію вартової служби, тощо.

Піонірка і мінерка — має запізнати про будову і маскування стрілецьких осередків («ячейки»); будову і нищення дротяних перешкод: закладання мін і очищування мінованих піль та про різного роду переправи.

Дальший вишкіл бійці повинні здобувати в практичних рейдах і в боях. Під час переправ і відпочинків, щоб військо не затратувало вояцької постави і карности переводити впоряд і полеву службу. Також по кожній бойовій акції командир повинен обговорювати її не лиц з командним складом, але і з бійцями, підчеркуючи всі додатні і від'ємні сторони акції. Це навчити повстанців, чого треба на будуче уникати, а що з успіхом застосувати.

Політичне виховання

До вояцького навчання належить і політичне виховання (політвиховання). Не знаю, як інші командири, але я, коли зорганізовано перші повстанські відділи, дуже відчував брак того військового предмету. Нераз у поговірках з бійцями спостерігав я великі браки відомостей так на політичному, ідейному, як і загально-культурному полі.

Щоб ті браки усунути, я зарядив два рази на тиждень — в середу і неділю — гутірки, на яких обговорювалось: що таке УНС в Галичині тоді ще не було назви УПА), за що вона воює, який повинен бути стрілець і т. д.; з ідеології — пояснення кожної точки Декалогу; з географії України — фізичну будову. Кожна гутірка складалась з двох частин: ідеологічної та загальної. Ідеологію провадив повстанець Яструб (пізніший сотенний). Він, як бувши пропагандист, цей предмет учив добре. Другу частину — я провадив. Стрілецьтво любило «гутірки», хоч на кожній їх перепитувано «про що говорилось попереднього разу». Гутірки давали багато відомостей, вияснювали деякі квестії, які для стрільців були незрозумілі.

Такі були початки, пізніше на широку скало впроваджено в повстанські відділи політичне виховання. Після програми, яка пізніше надійшла згорі наші «гутірки» були дуже скромні, але і вони були кроком уперед. Гутірки були зародком не менш важливого військового предмету, як польова служба, впоряд, тощо. Гутірки виховували повстанців на повновартісних революціонерів, які в ім'я визволення України сміло йшли в бій, а в скрутних ситуаціях не здавались живими ворогові, але відбирали собі життя.

Свої завгаги про політичне виховання я написав у брошурі п. з. «Політвиховник — різбар душ повстанців», тому тепер про що тему не буд писати. Хочу зазначити, що на основі політвиховної інструкції Головного Штабу УПА з 1944 р. політвиховник відділу є заступником командира по політвиховній роботі і є йому військово підпорядкований та входить до його почоту. Ділово і організаційно політвиховник підпорядкований своїм діловим зверхникам. Головний Військовий Штаб інструкцією з 1944 р. визначив значення політвиховника. У відділі, де добрий командир і політвиховник — там ідейно-моральний та бойовий стан відділу добрий. У відділі де між командиром а політвиховником є тертя, там повстанці бачучи, що «гора» зі собою ворогує, діляться також на дві партії. Одна партія попира командира, друга — політвиховника. В такому відділі панує нездорова атмосфера: скарги, погрози, донощиттво. Одиноким рятунком для такого відділу є слідство та покарання або перенесення винних до інших відділів

Історія УПА знає полум'яних політвиховників, які відіграли велику роль для піднесення ідейно-морального стану та бойового духу повстанських відділів. Багато з них боролось пліч-о-пліч з бійцями, а в тяжких моментах відбирали собі життя.

У курені «Гайдамаків» був повстанець старшого віку, жонатий, дитний. Він не раз просив мене, щоб його пустити на «пару день» додому. Я ніколи не відмовляв його просьбі. Повстанець Левко, таке його псевдо, точно вертав з відпустки до відділу. По реорганізації куреня, Левка приділено як виховника до відділу Гамалії. Я, перебуваючи в селі З. в червні 1944 р., мав нагоду не раз зустрічатися з Левком. Він не тільки був полум'яним політвиховником, але також і відважним командиром. Вже до того часу Левко міг похвалитись 89 вбитими німцями і «чубчиками» (большевицькі партизани).

Дуже гарний юнак, абсолювент старшинської школи — політвиховник Борко, перебуваючи у відділі Шрама згинув героїською смертю над Дністром під Цвітнюк в 1944 р.

До відділу «Летунів» прибув молодий, енергійний та інтелігентний політвиховник Марко. В два дні пізніше, ранений під час большевицького наскоку, щоб не попасти живим в руки ворога, відібрав собі життя.

У відділі «Журавлів» був старший, поважний та інтелігентний політвиховник — Боровик. Командир Клим назначив йому вищий пост в політвиховній роботі. Під час мітингу в селі Рівнянській Свободі згинув на своєму службовому пості цей полум'яний трибун УПА.

Я не в силі вичислити всіх виховників та представити їх позитивну роботу над формуванням повстанських душ. Підкреслю лиш, що у відділі особа виховника так само потрібна, як особа командира. Українська Повстанська Армія воює за високі ідеали з багатократним ворогом, в ім'я тих ідеалів довгі роки продовжує нерівний бій. Її членами можуть бути тільки ідейні зі стійким характером одиниці. Завданням виховників є виробляти такі одиниці. Виховник — то різьбар повстанських душ.

(Продовження в наступ. числі)

* * *

Євген Маланюк

ДО ПОРТРЕТУ МАЗЕПИ

Це відчутти, вчитатись в це треба,
Розчинитись еством в цім сенсі:

»Illustrissimus Dominus Mazepa
Dux Cohortis Zaporoviensis«.

Срібна чуприна, чоло пророче.
Ні, не порожній зір Ніобі —
Зимні телескопічні очі
Бачуть майбутнього буряні доби.

В панцир закуто груди і плечі,
Тінню за ними — спалені крила.
Серце юне і тіло старече
Пурпур і бронза окрили.

Риму козацького сивий Марсе!
Чули століттями, віщий гетьмане,
Гул погребовий полтавського маршу
Крізь Петербургу затруті тумани.

Квітень не всує спалахнув у січні
О, імператоре мідних літ, —
Вічна пам'ять плечам владичним,
Що обіймали блакитний мід.

1932.

Ватсон Кіркковел

(Проф. Маніт. Університету)

Українська поезія в Канаді

Українці творять четверту по величині групу багатомовного населення Канади. Їх перевищують чисельно тільки англо-саксонці, французи й німці. Сильна імміграція українців, особливо на підсибірські прерії канадійського Заходу, розпочалася біля початку нашого століття...

Старші расові групи не припускали можливості того, щоб ця імміграція могла мати якийсь вплив на культурне життя Канади. Вони схильні були дивитися згори, з погордою або співчуттям, на тих прибулих, звичайно неписьменних селян, життя яких минало серед прикростей і недостатків рільничого піоніринства та важкої праці по лісах, тартаках, копальнях і при будові залізничних шляхів. Та згодом довелося дати їм визнання за успіхи в розбудові заможних хуторів і сел, а далі в області професій і навіть на політичному полі. Закон про загальне шкільне навчання повів друге покоління в канадійські школи, а амбіція довела його до помітних успіхів при університетах.

Ці чверть мільйона канадійських українців розвинули культурну діяльність немалої вартості, і то, звичайно, за традиціями своєї власної мови і раси. Англо-канадійці ними не цікавилися, і вони плекали далі свої народні строї, музику, балет, драму, белетристику та поезію; бо їхні провідники стали рішуче за збереження своєї культурно-національної спадщини.

Мета цієї статті — подати (вперше англійською мовою) огляд однієї ділянки тієї культурної діяльності, а саме — поезії українською мовою, друкованої дотепер у Канаді.

Хоч якими непомітними були українці по своєму приїзді, однак такими залишилися вони недовго. Постали часописи українською мовою... і стали головними середниками для вислову духу канадійських українців... Бібліографія українських книжок, написаних і виданих у Канаді (до 1936 року — Ред.), начислює кілька сотень заголовків, обіймаючи здебільшого белетристику, релігію та підручники. Збірок поезій відносно мало. Багато поетів, які могли були легко знайти видавців на свої вірші з огляду на якість і на кількість творів, почали й кінчили на річниках українських часописів, бо не писали англійською мовою. Саме в них і треба шукати головної маси канадійсько-української поезії. Побіжний перегляд показує, що щонайменше 10.000 українських поезій заховано в старих річниках українських часописів Західної Канади. Найбільша частина цього матеріалу — це наймізерніша писанина; значна кількість може

цюнайбільше ввійти в рахубу та й тільки; невелика цінна речі-
та вповні заслуговує на збереження, і як поезія »рег се«, і як зво-
рушлива пам'ятка переживань та аспірацій українців у Канаді.
Про ці поезії, а також про ті, які здобули собі тривалість книж-
кової форми, буду тут говорити.

Українських поетів у Канаді маємо три категорії:

1. Поети-піоніри передвоєнного періоду, що дістали освіту в
Україні й видали свої поезії в Канаді у рр. 1900-1918.

2. Повоєнні поети, що дістали освіту в Україні.

3. Повоєнні поети, що дістали освіту в Канаді (і англійською
мовою), але вживають української мови у своїх творах.

Генерація піонірів вперше озвалася 1911 року, коли **Теодор Федик**, 38-літній фермер-імігрант, видав свої »Пісні імігрантів
про Старий і Новий Край«, у місті Вінніпезі. Ця книжка на 140
сторінок з-під пера в першу чергу Федика, а частково й інших
слабших авторів, оспівує просто — але жваво, труднощі і тур-
боти життя в новій країні. Всі вірші мають форму звичайної ко-
ломийки, себто баллади в трохеїчній стопі української народньої
поезії. Вони ставлять перед нами з природною простотою іслян-
дського мірума або шкотської баллади переживання імігранта:
як він тужить за батьківщиною, та однак завзятий; без цента в
кишені — але терпеливий; голодний, погорджуваний, прибитий
докраю, але рішений ніколи не впасти на шляху. Федикові »Пі-
сні імігрантів« здобули таку широку популярність, що його кни-
жка вийшла в 1927 році четвертим накладом і розійшлося її
понад 50.000 примірників. Доки говоритимуть українською мо-
вою в Канаді, доти, безперечно, буде сталий попит на такий
справді людський пам'ятник...

Його сучасником та найвизначнішим поетом того часу був **Ва-
силь Кудрик**, якого »Весна«, збірка на 128 сторінок, також вий-
шла друком у Вінніпегу 1911 року. Кудрик виказує багато шир-
ший обсяг і у віршуванні, й тематично. Менше ніж третина йо-
го збірки оспівує імігрантське переживання в коломийковій фо-
рмі. В дальшому тягу своєї книжки він використовує різні ме-
тричні стопи і такі мішані теми, як історія, політика, критика,
мрії, дружба та природа. В Кудрикові відчуваємо можливості,
але не цілком реалізовані. Він так і не спромігся створити поезії
першої класи.

До передвоєнної генерації належать ще поети: **Йосиф Ясенчук**,
автор »Канадійського Кобзаря« (Едмонтон, 1918, стор. 64), **Семен
Ковбель**, відоміший як драматург, **Василь К. Головацький**, **Дми-
тро Рараговський** і **Павло Крат** (духовник у Торонто).

Друга категорія (повоєнні поети українського походження), в
порівнянні з довоєнним періодом, показуються більш інтелігент-
нішими. Між 1900 і 1914 роками канадійський уряд спровадив
великі групи селян, щоб заселити свіжо-розміряні землі. По 1919
році відомий вислід українського національного зриву спричи-
нився до численнішої іміграції освіченої верстви, якої свою пай-
ку дістала й Канада. Ця іміграція принесла із собою більшу мір-
ку духового ферменту, живіше почуття історичних кривд Укра-
їни та глибше прив'язання до української землі й життя... Го-
ловними представниками цієї повоєнної іміграції є такі поети:

Петро Карманський (переїхав до Бразилії, тепер у Галичині)
Іван Кмета-Єфимович, **Володимир Купченко**, **Катря Новосад**
Йосиф Саїк, **Василь Телевітрів** і **Тарас Волохатюк**.

Та з-поміж усіх найцікавіша група молодих поетів, що дістали освіту в канадійських школах і університетах, які рішуче почуваються канадійцями, але й свідомо стараються створити канадійську літературу українською мовою. Вони володіють однаковою мірою і англійською й українською мовами та широко ознайомлені з традиціями англійської поезії, однак не бажають бути лише літературними пасинками тієї традиції. Відчуючи, що їх духовний корінь в українському минулому і що він мусить лишитись таким, коли їх поезія має успішно розвиватись — вони рівночасно раді нащепити її впливами та аспіраціям своєї нової батьківщини. Два найвизначніші поети цієї групи — **Іван Данильчук** (нар. 1901) та **Онуфрій Івах** (нар. 1900) — це молоді вихованці саскачеванського університету. У першій збірці своїх поезій «Світає день» (Вінніпег, 1929, стор. 55) Данильчук викладає такі ідеї в передмові: «Степи Канади золотіють море колосся, під подихом вітру хвилюють і шелестом співають нові пісні. Де перед кількома десятками літ паслися мільйонові стада волохатих буйволів, де кочували червоношкірі індіани, — там сьогодні хвилюються золотаві хвилі пшениці, хвилюють шепчуть нові казки, шепчуть та очікують великого співця, який зрозумів би їх і оспівав могутньою піснею. Але канадійські Вот Вітман ще не прийшов. Шум золотого моря Канади зростає у наших серцях тугу за країною краси і світла, навчив нас співати, та не зрадив таємниці своєї, бо говорить індіанською мовою... Українські степи дали душу, а канадійські — навчили співати... Об'єдналися — і не розбереш їх: в шумі бурі чує казку про Гаявату, а в мріях бачиш запорожця Перебийноса. Оці жмутки наших поезій зродилися серед золотого моря пшениці — самотужки, без заохоти. Серед літературного оточення ми не зросли. До нас долітав гомін літературних подвигів Нью-Йорку, Києва, Копенгаги й Парижу, але це лише гомін. А ми мусіли самотужки розшифрувати значення того гомону...»

У вірші Данильчука чуємо оживляючу безпосередність... нього справжній поетичний хист...

Онуфрій Івах, довголітній інтимний товариш Данильчука, відзначається більшою ерудицією, але одночасно й більшою механічністю у своїй поезії. Він найосвіченіший серед своєї групи. Видав довгі філософічні поеми, довгі віршовані оповідання української історії, ліричні поезії, новелі, нариси критичні збірку англійських переспівів українських поетів.

До цієї повноенної групи поетів належать ще **Тетяна Кройт** (учителька в Саскачевані), **С. В. Савчук** (духовник у Вінніпегу), **Петро Василь Чайківський**, **Ілля Кіріак**.

Декому з критиків може здаватися, що вартість усієї цієї поетичної творчості дуже сумнівна. Серед українців у Канаді досі не з'явився першорядний поет. Все ж таки багато досі написаних віршів має поетичну вартість, оправдуючи тим самим своє появу. Зрештою, в цій творчості маємо спонтанний, зворушливий малюнок, який розкриває перед нами глибину емоційної

та інтелектуальних переживань, зв'язаних із великою модерною імміграцією народів у незнайому країну відмінної культури. Проминуть століття, а канадійсько-українську поезію цінитимуть, як пам'ятку людських переживань.

З англійської переклав

Т. Д. Волохатюк («В», т. II, к. 6, 36)

Від Редакції: Від часу написання цієї статті — огляду української поезії в Канаді — пера відомого славіста й українознавця, проф. Ватсона Кіркконела, минуло вже понад п'ятнадцять років. Великими кроками вперед за цей час пішло українське життя в Канаді. Зокрема в ділянці поезії давно минув період «коломиїок». Сталися значні зміни в культурному житті у зв'язку з прибуттям до Канади нових іммігрантів із України. Редакція була б дуже вдячна тому, хто зміг би написати для нашого журналу статтю — огляд сучасної української поезії в Канаді. Нові здобутки української поезії в Канаді не применшати, а ще більше підкресляти працю українських поетів-піонерів на полі нашої поезії у тій країні.

Дуже цікаво було б довідатися про працю й долю названих у статті поетів; про українську поезію в Канаді під час другої світової війни; про працю нових поетів, які нещодавно прибули в Канаду, про поетичну молодь, виховувану в канадійських школах.

Олександр Дамаскин*)

ДОРОГИ

Гримлять шляхи, здригаються дороги
Під тягарем обкованих коліс...
О, скільки кожен болю і тривоги
Цими шляхами в молодість проліс!

Гримлять шляхи старого Ганнібала
Луною бронзи, міді чавуну...
О, скільки тут промчалось коней чвалом,
Принісши смерть, оту дзвінку луну...

Пливають шляхи. Ідуть шляхами люди,
Гарматні жерла чорну смерть несуть,
Та все ж без того й радості не буде,
Бо тільки в грозах до веселки путь.

НЕ КРИЮСЬ...

Не криюсь: часом хочеться забути
Тривожні дні і відгук громовиць, —
Тоді б мені в пахуче лоно рути,
В тепло землі упасти горілиць.

Це все було: далекий млин, лелека,
Вітрів дитячих міти і казки...
Та то лиш мить! Вона така далека,
А гін життя так боляче близький.

Ні! Хай гримить! Не двічі і не тричі;
Хай нам іти під смертоносний град, —
Коли людині гляне смерть у вічі,
Тоді життя прекрасніше стократ!

1943.

*) З української поезії на Заході під час другої світової війни.

У. Левич

У святоїванівську ніч

Зоряне небесне шатро старанно отулило землю і все, що на ній. У прозорій напівтемряві дрімала природа, вколихувана легітним вітерцем; куняли села, стихав гамір міст. Заповідалася чудова Святоїванівська ніч тисячу дев'ятьсот сорок дев'ятого року. Оця, всевідома традиційна ніч в Україні...

... І ти, мимоволі, встраваєш думками в часи розквіту своєї дорогої Батьківщини, в часи її слави і добробуту. Любуєшся світлою минувиною рідного народу, його чудовими звичаями, які в'яжуться з цією ніччю...

Шелесне щось... і, здається тобі, що ось-ось з темних хащів лісу випурхне стривожений юнак, міцно стискаючи в жмені папороті цвіт-щастя. Радісна усмішка грає на стомленому лиці нього. Несмілі промінчики темних очей шукають милої: звідкіля лякато його жартома?.. Невідомим тривожиться розчулене серце...

... — Та давно це... Не ті часи, а пора неволі важкої, коли воно, стоптавши народну традицію, примусив людину думати: я пережити день святий?.. Одначе, народ спрагнений волі, не скрився. Він традицію святу оживлює чином.

В оцю саме прозору ніч з лісової теміні обережно віддалялася невисока військова постать. Це друг Тихоліс. Він зупинився розглядався кругом, сторожко вслухуючись, — наче вичути хотів віддих ночі, збагнути: що принесе вона? Але царила не порушна тишина, лише в далеких збіжжях час-від-часу відзивалася перепелиця. Усмішка задоволення, що застигла в кількох хвилинному зосередженні, вернула обличчю повстанця властивий відблеск життєрадості. Легким відрухом підніс на голові «бандерівку», а згорнувши під неї темну буйно-кучеряву чубину, подався наперед. За ним вийшли з лісу друг Мечник, а не найстарший в околиці повстанець і молоденький Олесь, її замикав їхню трійку.

Ішли стрілецьким рядом чуйно і обережно, може навіть білише, як звичайно. А це тому, що в останньому часі емгабисти улажували часто різного роду засідки. Вони чатували на поїзти по полях, селах та лісах. Їх можна було сподіватися в кожному клаптику української землі, в кожному її затінку.

Перед ними розкинувся відкритий терен. Ніжно клалася під ногами трава, легкими хвилями розхилилися сонні збіжжя.

Ось зупиняється перший. Його вразливий слух вловив глуз дудоніння, а впарі з цим і хрюкання.

— То коні, — кинув друзям і подався в той бік. Весело скакали вони траву. Сфоркували.

— Тут повинен бути і хтось з села, — шепотом Тихоліс не помилився.

Середніх літ господар куняв, спершись об вербу, що над річкою від вітру чи старости похилилася.

— Видно гарний сон вдався, а коні в збіжжях, — жартома сказав Тихоліс, торкаючи господаря за плече.

Схопився той з незрозумілим окликом, але пізнавши повстанців, що втищували його, засоромився.

— Пробачте, друзі, — перепрошував, стискаючи при вітанні їхні правиці. — Я думав, що то большевики і тому вдавав дрімаючого, бо зараз підозрівали б кляті, що слідкую за ними. А такого б'ють вони, катують, хоч Богу душу винен чоловік... Або ще гірше беруть зі собою, і вже рідної хати не бачити такому.

— Може б ми присіли, — запропонував Мечник — ніч ясна, далеко нас видно...

— А-аа, вдалося вам на цей раз, вдалося — схвалив Тихоліс. а присідаючи, звернувся до всіх: старого ноги зболіли, а він от-що придумав. Ну, але не зле, бо й наші молоді відпочинуть.

А коли кожний вдовольнявся вже ним, господар продовжував:

— Та хоч і тут не з медом, але той, прадідами ще топтаний поріг, та рідна стріха, що неодні негоди перебула, аж позеленіла від старости, живлять надією, що і в наше віконце ще засвітить сонце. І ось ви, розганяєте хмари притемні, що заслонили нам його. Ви боретеся з нашими тяжкими ворогами, що наложили на нас ярмо і як п'явки висмоктують останню каплю крови, не дають нам вільно дихнути; з тими, що хочуть знищити нас, щоб самим панувати. Їх вигнати хочете з нашої землі. Ну, і добре... хай вам Бог допомагає.

— Не прогнати хочемо їх, брате, о, ні! — заперечив по хвилі Мечник. — Бо це так, як те будяччя, коли пересадиш з однієї грядки на другу.

— А-аа й справді, — признав господар — воно і там розростеться та знову розвіється його кляте насіння... Вже розумію — будяччя — це большевики...

— Так, — продовжував Мечник — ті самі. Їх і далі буде манти наша прекрасна Україна. Її родючий чорнозем, підземні багатства, яких голодним московським большевикам тяжко було б забути. І вони ніколи не давали б нам спокою.

— Мусимо, господарю, розторощити раз назавжди московську імперію, оту катівню народів, — стиснулись до болю губи Тихоліса, прилягли кріпше до автомата його руки. — Щоб і слід затерти по ній. А на тому місці створити нове щасливе життя рідному народові та всім тепер поневоленим народам. Щоб зажили вільним життям у своїх власних державах. — ось до чого змагаємо ми, за що боремося.

— До цієї боротьби ми закликаємо та приготавляємо весь наш народ, як і всі інші народи гноблені Москвою, щоб у відповідний момент виступити збройно проти спільного ворога за своє визволення. У цей великий момент буде рішатися наша доля: рабами бути нам чи вільним народом?, робочою силою — чи щасливим господарем у своїй хаті... Але, здається, доволі нам ярма. Тому кожний українець повинен бути готовий до цього рішачого моменту. Бо в єдності сила! А де сила — там перемога!.. Там щаслива сторона. — закінчив встаючи. — Наразі, пробачте господарю, бо нам час у дальшу дорогу. Іншим разом скажемо собі більше...

— Я ж, розумію... і в голосі господаря відбилосся це...

Вставали всі. Простали ноги.

— Друзі! — сказав зворушено господар, коли стискалися руки на прощання, — так думаю: не забуду ніколи сьогоднішньої ночі, ночі під Івана Купала. Мені чомусь здається, що колишні звичаї наших прадідів оновляете ви ділами. Ви, дорогі, є сьогодні шукачами щастя. Та не папороти-цвіту, і не для себе, — а шукати щастя-волі. Щастя-волі для свого вбогого народу, щастя для всіх. То ж ідіть, любі, і знаходіть його. Нехай Господь благословить ваше велике благородне діло і береже вас на кожному кроці... З такими людьми і за таке діло, щоб прийняли, йшов би вже...

Останніх слів не чули. Він шептав уже їх їм услід.

Одначе відчули його душу: вона така щира, як і в кожного українця, з яким стрінуться і розкажуть слова Правди.

Оця саме щира теплота рідного поневоленого народу загриває повстанця до боротьби, вона запевняє йому перемогу в ній. Саме вона й осолоджує його тверде підпільне життя. Вона й викликає усмішку, коли у безвихідному становищі прикладає до чола холодне дуло пістолі...

Але ось перед ними на овиді розкинулося село Крем'янка, Магерівського району, Львівської області. Це й викликало в повстанців інші думки...

Коли були вже біля хат із східної сторони села, задержалися. Довго наслухували, розглядалися... Відтак нечутно, неначе тіні, переходили попри них стежкою, що опоясувала цю сторону села, а там спадала в деберку, порослу гайком. Чувся легкий шелест розкішних дерев, що широкими тінями похилились над ними. Саме загравою займався схід. Звідтам світанок починав гасити зорі.

Село ще спало, коли переходили поміж хати, тихо-тихесенько на нісках чобіт, щоб не розбудити собак. Бо в школі, що поблизу вистає понад дахи хат, часто квартирує гарнізон військ емгабе.

Біля мурованої, критої бляхою стайні зупинилися і наслухували. Легкий тріскіт тут і там... — певно з дерев сухі гілки спадають. Гавкнула спросоння собака — одначе досвіток виправдав і це.

Тихоліс, вказавши рукою вбік, де на присьбі біля стайні спали діти, подався до вікна.

Невиразний скрябіт, відтак ледвичутний стукіт вхлинав ранній холод, розпилявся на срібlistих краплинах роси.

Коли розхилилось вікно, в ньому показалося пломеніюче щире обличчя господині.

— Я відразу пізнала цей скрябіт — заговорила весело. — І дійсно: ті самі кучері і голос ваш. Прошу до хати...

— Дякую, але пізно вже. Що ж тут нового біля вас, як живеться?

Ясне обличчя господині захмарилось, зникла мила усмішка.

— Хіба ж то можна назвати життям, оте ни́діння з дня-на-день? Одначе, попри це, в нас по-давнімому. І села вже так часто не перевертають, зате пильнують його ночами, як ока в голові. Завжди хтось з села найде на них. Добре, що вам вдалося щасливо пройти. То ж уже нікуди не ходіть, бо за біду не тяжко. А так, що вже буде — то буде і вам, і нам, хоч совість не гриз-

тиме; що пустила вас на вогонь. Мій спить на стриху, зайдіть...

— Ясніє вже...

— Справді, — підтвердила господиня, вихилившись з вікна.

— Драбина в стайні. Відпочивайте щасливо. Днем заїдемо, наговоримося... — прошептала ще й зачинила вікно.

— Йдем до середини, — стиха Тихоліс до друзів, що ждали перед стайнею. Злегка підхилив двері Олесь і зараз же попнявся догори, передавши Тихолісові свою десятизарядку, масло, хліб та інші харчі. Він стояв ще з цим всім і наслукував...

* * *

В цей же час заступник начальника Магерівського МГВ, капітан Калініченко, та оперативник на те село Дроздов укладали надійні пляни: — Значить вони і там залишилися на день, — робили висновки із звідомлень своїх бійців.

— Нарешті маємо їх, — затирали руки з задоволення — буде і водочка, і хороші обіди. Вкінці задоволення перебирає всякі міри, висуваються щораз нові і яскравіші проекти пиру, який матимуть за ліквідацію повстанців.

— Може послули вже? — нестає терпцю Калініченкові.

— А, й справді, — чекав лише на це Дроздов, — перший сон найміцніший.

— Ануте, ребята, сюди! — Тепер оточили їх всі інші людологи і стинаючи зубами від раннього холоду, чи передчуття, слухали наказу.

— Є нас дванадцять, — почав він, — а їх лише трьох. До цього вони зараз послули. Ви, всі дев'ять, заляжте кругом сарая, з кулеметами по боках і ждіть. Ми втрьох (маючи на увазі крім Калініченка ще одного старшину) будем їх кінчати самі! — говорив з притиском, подаючи помітно голову догори. Блищали очі на думку: більший гріш, ширша слава, нова медала, а може й підвищення ступеня? — от вам okazія...

— Ось, де вони мудрі! — скаржились один-одному простяки на своїх вожак, облягаючи стайню. — На готове, то вони перші. Але, якщо б тут застава, чи якийсь інший ризиковний крок — тоді ви вже, молоді сталінці, наставляйте свої голови. — Водили лукавим зором за старшинами, що гордо й відважно один наперед одного крокували на подвір'я.

— Світло... — торкнув Мечник Тихоліса. Він рівнож залишився ще на стайні і наслухуючи, вдивлявся в противний бік.

— Большевики, — ствердив Тихоліс, глянувши і собі туди. Він зніяковів на думку про так близьку присутність ворога. Бо хоч автомат у нього на рамені, але руки зайняті. В них Олесева зарядка та харчі. Звільняючись від цього всього, наробить брязкоту, — а тут обстановка вимагає якнайбільшого спокою, в противному випадку зрадять себе.

Нестерпно довгими стають хвилини, а навіть секунди, бо вояк без зброї, як орел без крил.

Однак сильно порушені зір і слух не втомились, не вимотались нерви. Бо лиш через кілька хвилин почувлися кроки, що помітно виразнішали.

Через щілину, яку утворив Тихоліс, відхиливши ногою двері, побачив важку, пригорблену під тягаром кулемета постать енкаведиста, що пересунулася через подвір'я.

Здрігнувся вояцький живчик. Але здержливість вимагала витривалості: це ж ранок, хто знає скільки їх?, а вони може лише переходять. Не варто ризикувати.

Аж чорна тінь, знаної з частого опису постаті зненавидженого ними енкагебиста-оперативника, що зупинився саме перед дверями, за якими стояв — перекреслила припущення. Вона й викресала часті скарги рідних, що довго вбивалися в серці у болючу нагнітку. Влучилися вони: повні благання о поміч...

— Ще й на нього прийде черга, дорогі... — як міг, потішав їх тоді...

І ось тепер горять очі повстанця — народнього месника. Спалахують ненавистю, а наболіла совість взиває пімсти.

З брязкотом спадає з рук все і вони блискавично зривають з рамена автомата й викинувши проти ворога, натискають спуст.

... Здається, відчув свій присуд обвинувачений, бо в цю ж мить, мов поражений струмом подався взад, викидаючи і собі зброю. Т-Т-ттрррр... — заграли майже рівночасно два спрямовані проти себе автомати.

Чулось, як рухув, застогнавши емгабист і автомат, все ще тягнутий за спуст, постріляв навмання.

— Я ранений, — ділиться з друзями Тихоліс і пробує стиснути автомата рукою, якою перед хвилиною тріпнуло, а тепер пече і заливається чимось теплим. Задоволення, що стисне покищо, зорієнтувало досвідченого вояка, що тут гра на хвилини.

Відштовхнули ноги двері і він з напрямленим автоматом вихляється надвір. Охопив бистрий зір подвір'я, ловив слух найменший шепіт. Лиш крок дав через поріг, а переступивши через трупа большевика, що простягся перед ним, посіяв по емгабівському старшині, що не вспів і отямитись...

Тепер розпечене дуло автомата, скерувалося вправною рукою в самі груди третього з трійки емгабівських вожак, які перед хвилиною снували такі рожеві мрії, про перемогу над повстанцями.

Та капосний автомат змовчав, а смертнопереляканий заступник Магерівського мтб мав нагоду врятуватися втечею. Лиш навздогін шарпало розгінне повітря його волосся, бо шапка з зіркою покотилася в протилежну сторону.

Через цілий час прошило повітря лише кілька ворожих серій, а тепер було тихо, тільки з кількох сторін чулось дудоніння, що скоро глухло.

Тихоліс подався знову до стайні, де почав приводити в лад нечинного автомата. Одначе дарма... — ранена рука ставала безвладною. Холодною росою скропився на чолі піт, заскиміло біля серця, як термосив за спуст автомата, незважаючи на біль та небезпеку.

— Вискакуємо! — кинув він, маючи на увазі друзів, що своєю зброєю завдадуть черговий удар ворогові.

Одначе на них ніхто не стріляв, і вони поволі, розглядаючись перейшли подвір'я, на якому лежали лише побиті большевики, з живих не було нікого. За вуглом стайні зупинилися та дивувалися з ідеального спокою.

— Підступ, якийсь, чи новий трюк? — не вірили самі собі і ще більше виструнили зорові та слухові змисли. Одначе і дальше було тихо, але день, що сміливо розхилив повіки ночі і ясно глядів на світ, пригадав, що нема чого ждати.

Шкляні двері

(новеля)

У родині аптекаря щось сталося...

Те «щось» прийшло не знати звідки, не знати, від кого, і зруйнувало родинний спокій. Даремно дружина прислухалася уважніше, ніж будь-коли, до слів свого чоловіка — ні в його словах, ні між слів не було й натяку на роз'яснення того невідомого «щось».

Аптекарь став нервовим, чого з ним раніш не було; став занадто вибагливим до вбрання, і що ще дивніше — особливо тоді, коли йшов на працю. Одного ранку він поскаржився дружині на недобре випрасуваний комірчик нової сорочки. Дружина нічого не відповіла, але невідоме «щось» нагадало їй про деякі підозри... У справу «недобре випрасуваного комірця» втрутився син — завжди веселий, жартівливий вісімнадцятилітній студент.

— Батьку, ти звертаєш таку увагу на комірцець, ніби який безвусий юнак, що йде на побачення з коханою.

Все ще дивлячись у люстро, аптекарь не промовив ні слова, не обернувся. Він продовжував стояти до сина спиною, зав'язуючи краватку, але обоє — і син, і мати — помітили, що шия і вуха його дуже почервоніли...

Так само мовчки вдягнув аптекарь плаща і вийшов із кімнати, грюкнувши дверима, чого він ніколи не робив раніше...

* * *

Йдучи до автобуса, що мав відвезти його на працю, аптекарь насолоджувався думкою про сьогоднішню, вже зовсім недалеку, зустріч. Це, власне, не була справжня зустріч, це...

Це було так: ось уже майже місць, як щоранку (за чверть, або за десять дев'ять) з великого сірого будинку напроти аптеки виходила веселою усміхнена дівчина і прямувала просто до дверей аптеки, поправляючи неслухняну зачіску під синім беретом... Підходячи до дверей, вона зупинялася і дивилася крізь них на аптекаря (двері були шкляні), дивилася і посміхалася, злегка схиливши голову набік — нагадуючи квітку.

Аптекарь також, якщо нікого не було поруч, посміхався й у відповідь їй — низько схиляв голову, що мало означати: «Добридень, чарівна незнайомко!» Іноді йому заважали клієнти і саме в ту хвилину, коли за шкляними дверима чулося знайоме стохато швидких дівочих кроків, — саме тоді мусив аптекарь або читати якийсь нудний рецепт, або шукати якусь, як навмисне далеко заховану, пляшочку... Ах, як це було прикро! Він не міг вклонитись дівчині, не міг відповісти на її чарівну усмішку. А вона все так само поправляла трохи кокетуючим рухом неслухняну зачіску під беретом, посміхалася і йшла далі.

Щоразу, коли за дверима чулися її кроки, — аптекарь чекав, що двері ось-ось відчиняться, дівчина підійде до нього і... О, ні, він не міг і подумати про поцілунок. Лише його аптекарське серце билосся. билосся недозволенним лікарями темпом.

...Минав другий місяць такого їхнього знайомства, дівчина продовжувала щоранку підходити до дверей аптеки, схиляти голову трохи набік, посміхатись до аптекаря, але дверей все ще

не відчиняла... У родині аптекаря через невідоме «щось» зростали з кожним днем неприємності. Аптекар став ще більше нервовим, виявляв уже невдоволення й стравою, яка була ніяк не гіршою, ніж два місяці тому. Дружина мовчала... Але син не міг мовчати, він був занадто щирим і веселим:

— Ти, батьку, починаєш капризувати. Це недобре... Страва смачна, як і завжди, а тобі чомусь не подобається.

— Я тебе не питаю, яка страва! Вчись відповідати за себе, а не за будь-кого іншого.

— Це не «будь-хто інший» а моя мати. А взагалі з тобою щось останнім часом сталось... Ти бог-зна чому нападаєш на матір.

— Дивись у свою миску! Тобі ще рано мене вчити!

Мати згадала (про інше, звичайно):

— Це сьогодні ваша студентська вечірка, Ігорє?

Син аж відкинувся на стільці:

— Ой, добре, що ти нагадала! Сьогодні! Мало не забув... Ти ж дивись, мамо, щоб усе було приготоване, будь ласка... Головне — не забудь про печиво, воно в тебе таке смачне, і я певен, що всім сподобається.

— Всім? Хто це такі, про кого це ви? — зацікавився аптекар.

Мати похитала головою.

— Я ж тобі тричі вже казала, що сьогодні у нас зберуться приятелі Ігоря. Роблять студентську вечірку, чи забаву, як там її звати...

— Ага, пам'ятаю... ти казала...

— Ти будеш також із нами, батьку?

— Побачу, може трохи...

* * *

Увечорі, даючи свіжу сорочку синові, мати не забула і про чоловіка:

— Що ти вдягнеш?

Він байдуже махнув рукою:

— Я можу й так залишитися.

І знову оте невідоме «щось» полонило думку дружини. «Чому він може й так лишатися, чому в неділю йому байдуже, що вдягнути, а на працю — не байдуже? Отже — розгадку того таємничого «щось» треба шукати поза домом, на праці...»

Увечорі аптекар зручно вмовстився в кріслі і читав газети. Дружина метушилася, бігала то з кімнати в кухню, то з кухні в ідальню, звідки чулася знайома «мелодія» мисок. Син стояв біля вікна. Він хвилювався, це було помітно по його підкресленому спокої. О сьомій годині заспівав перший дзвоник. Син кинувся відчиняти двері, в коридорі бризнуло дівочим сміхом. Коротка мовчанка, а потім... Ні, ні, цього не могло бути, це аптекарові тільки здалось!

За дверима почулося знайоме стокато дівочих кроків, і серце аптекаря знову забилося недозволеним темпом... Він схопився з місця, газети розповзались по підлозі; чомусь кинувся до шафи, потім до люстра, потім знову до шафи.

А стокато ближчало, ближчало блискавично. Ось воно стихло, аптекар повернувся до дверей:

— Це мій батько, Лідо...

Дівчина схилила голову набік, ніби кокетуючи (ах, та її звич-

ка!) і, посміхаючись, простягла руку. Ні, не руку, а п'ять целюточок досі небаченої квітки, що нагадувала дівочі пальці.

— Дуже приємно... Ліда.

— Ігорє! — покликала з кухні мати.

Ігор вибачився. Він тільки на хвилину, він зараз же повернеться до неї. Шия і вуха аптекаря нагадували колір маку.

— Ми вже з вами, здається, знайомі? ... — запитав він надтріснутим голосом.

— Знайомі?

Дівчина була щиро здивована. Від здивування її очі стали ще гарнішими.

— Ні, не думаю. Я вас уперше бачу. Ви напевно помиляєтесь... — і вона повернулася до Ігоря, що саме входив у кімнату.

Через півгодини мешкання аптекаря нагадувало пташине зібрання: молодь жартувала, співала, сміялась, щедро розхлюпуючи непідроблений молодий сміх. Але аптекар чув тільки сім слів: «Я вас уперше бачу... Ви напевно помиляєтесь».

Наступного дня, прийшовши на працю, аптекар вирішив за всяку ціну все в'яснити. Два місяці хвилювань, чекання, два місяці пришвидшеного биття серця!..

Він чекав. За десять дев'ятьох почувися, як завжди, швидкі дівочі кроки. Мигнув за шкляними дверима синій берет; дівчина підійшла до дверей і, порівнявшись із ними, схилила голову набік, як завжди, посміхнулася до аптекаря.

Він скипів. «Чорт візьми, що це?! Вона думає й надалі над ним насміхатись, чи як?»

Рвучко обернувся — за ним стояла помічниця, старенька Марія Семенівна. Звернувся до неї аптекар показуючи на двері:

— Це ваша знайома?

— Ні, вперше бачу... Чому?

— Мені й самому цікаво було б довідатися, чому... Щоранку вона проходить повз двері, зупиняється і з кимсь вітається. А тому, що я також її не знаю, подумав, що це ваша знайома.

Марія Семенівна відразу ж розсміялась.

— Е-е, шановний Остапе Федоровичу, погано ж ви дівочу натуру знаєте. У вас — син?

— Так, син.

— Воно й видно. А дівчата — вони всі однакові, їм аби люстро, щоб видивлялись на свою вроду.

— Яке ж тут люстро?

— Яке люстро?.. А вийдіть і подивіться з вулиці: у нас же шкляні двері!

І вони розсміялись обое.

* * *

О. Дамаскин

ВИКЛИК

В серпневі тихі дні,
Під темносинім небом
Акація в дворі
Удруге запвіла,
І хтось сказав мені:
Не рви квіток, не треба, —
Бо другий цвіт завжди
Буває знаком зла...

Я ж бачу щастя в тих,
Розквітлих вдруге квітах,
І гордий виклик тій,
Що має ім'я — смерть. —
Це повніться життям
І соком шумовитим
Земля, мов келих той,
Вином налитий вщерть.

1943.

СТУДЕНТСЬКА ЕПОПЕЯ

Світова література зі студентського життя досить багата й цікава. Воно ясно говорить, що колись студенти у цілому світі, а зокрема в Європі, мали славу веселих і безжурних людей, хоч практично вони жили і працювали в багатоглибких умовах, ніж сьогоднішній студент. Таке життя треба було облегувати гумором чи треба, як говоримо, було «надріжати доброю міною».

Давні студенти без зайвих трагедій та гістерій сприймали життя таким, яким воно було, природно наставляли труднощам своє чоло, чим imponували оточенню, починаючи від університетських залів і кінчаючи на будинках, приватних квартирах, товариському житті, не дивлячись, чи воно було обмежене інтимними зустрічами в садочках, чи публічними площами. Життя, з його радощами й болями, черпали вони пригорщами, «їли несмачний куліш», як говорить Шевченко, але їли його так, що він завжди був смачний для всіх; часто той куліш викликав заздрість у інших, навіть тих, які мали нагоду їсти «смачненьку кашу»...

Були вони відомими бешкетниками, але їх вишуканий, тонкий гумор часто солоно допікав, та нікого не мучив, він роззброював навіть найсуровіші людські натури. Європейські університетські міста під час вакацій коли студенти розпливалися по далеких закутках країн, щоб «підгодуватися», нудьгували без студентів, чи як висловився один із прихильників старих студентів, «міста завмирили, не знаючи як оживити мертві вулиці, парки, гайки та поля».

Життя наших студентів, починаючи від Києво-Могилянської Академії і кінчаючи модерним студентом, на рідній землі й чужині, — знайшло багато гарних відгуків у творах наших письменників, але всі вони згадують про те життя лише епізодично; наші студенти ще не мають своєї епопеї, хоч їх життя було не менше цікавим, ніж студентів у країнах Європи.

Еспанські студенти свого Гомера мають в особі письменника Перез Лопеса, відомого еспанському читацькому загалові десятком добрих творів забарвлених гумором. Безсмертну славу придбав він собі студентською епопеєю (в прозі) «Троянська хата» (*La casa de la Troya*), що, починаючи від першого видання в 1915 році й кінчаючи найновішим виданням 1953, дочекалася вже 66 видань, разом понад два мільйони примірників. Твір цей нагороджений найвищою літературною нагородою Еспанської Академії Наук.

Александр ПЕРЕЗ ЛЮГІН (Alexandro PEREZ LUGIN) народився в 1891 році в Мадриді і належав сам до категорії старих «залізних студентів», які любили (або мусіли) мандрувати по різних університетах. Студії почав він у Мадриді, а закінчив їх у старому університетському Сантьяго де Компостеля, де пережив найкращі хвилини свого життя, що з роками відголосом жили в його душі, яким він за десять років перед смертю дав вислів у своїй «Троянській хаті». «Троянська хата» це назва роману в Сантьяго, в якому традиційно жили тільки студенти, що самі шукали назву для своєї резиденції.

Деякий час автор жив у Сантьяго, редагуючи часопис «Думку», згодом перенісся у Мадрид, де очолював редакції часописів та журналів «Пошта», «Глоб», «Нова Еспанія», «Ранок», «Трибуна», «Герольд», «Воля» й інші. На сторінках тих періодиків часто зустрічаємо ім'я «Дон Піо», якого уживав Александер Перез Люгін під своїми статтями.

Його перу належать гарні повісті «Курріто де ля Круз», в якій він намалював своїм письменницьким пером прекрасні образки з життя еспанських борців з биками, «Арміндо Москосо», «Приятелька короля», «Пречиста Діва Росіо» та інші. Помер Перез Люгін у Бургі (Корунья) в 1926 р.

Лінарес Рівес «Троянську хату» переробив на театральний твір, а останнім часом із цього твору зробили також фільм, але обидві переробки — спроби невдалі, бо обом авторам-модернізаторам не вдалося оживити духу 275-сторінкової повісті та її природности студентського життя.

Наш переклад «Дуро» — це один із сотень епізодів життя самих студентів, таких як наші, «що бились з нуждою без копійки», як висловився Руданський, таких самих, що кількакратно продовж академічного року купували й продавали книжки, але завжди так, що «за п'ять купив, за три продав, щоб у кишені був свіжий гріш»; ці самі, що ділились не тільки одною папіросою, а виручали себе взаємно й одними штанами і сорочкою; ті, що були готові не тільки боронити взаємно своєї студентської честі перед напастями, а ті, що для покривдженої нареченої свого товариша готові були навіть жертвувати своїм життям.

«Дуро» — це стара назва п'ятипесетової монети (колись золотой), яка вживається ще й сьогодні на означення п'яти песет; «дон» по-іспанськи означає те саме, що пан (сеньор), тільки «дон» уживається завжди з ім'ям, а «сеньор» з прізвищем. В давнині «дон» чи для жінки «донья» уживали тільки визначні люди і для людей з титулами. Сьогодні воно вже спопуляризоване.

Мадрид, у жовтні 1954 Р. Б.

Дмитро Бучинський

Александро Перез Люгін

Дуро

— Гей! Мадейра! Маєш гроші? — питає його гучно Маноліто, входячи по полудні з Баркальом у каварню.

— Що за чудацьке питання! Гроші в половині місяця? Ти ще сумніваєшся, Маноліто?

— А ти, Казіміро?

Баркаля уважав за відповідне навіть не відповідати.

— А що ж зробимо, щоб піти в театр?

— Підемо в цирк, побачимо, може щось скомбінуємо з тим воскресанням мерців.

— Вже попередньої ночі сказали тобі, що за першого воскреслого тебе поховають живим.

— Найкраще буде, — запропонував холодно Мадейра, — коли причаїмося у якій темній закутині й затримаємо першого-ліпшого прохожого.

— Дуже гарно. А маєш пістоль?

— Ну, то не бачу іншого виходу.

— І я не бачу. Щоб його чорти забрали!

— І мені не прояснюється. Щоб його ясний трапив!

Переходячи коло касина, Баркаля нагло різнув себе в лоба.

— Вже є! — скрикнув.

— Що є?

— Вступи.

— Де!?

— Он там — показував на зборище «сенаторів», що займав половину сальону Панського Касина. Там, в правій кишені камизельки дон Бартольоме Реборедо. Це вже наші гроші.

— Та говори виразніше.

— Який сьогодні день?

— Четвер.

— А хіба не йде кожного четверга увечорі, закривши добре своє лице пелериною, дон Бартольоме на побачення з Мічіньєю де Каскарілі?

— Йде.

— Нам не лишається нічого, як сховатися в тінях вулиці Естеркейрас, безлюдної в той час, і ждати його...

— А коли він надповзне, попросимо, щоб почекав, візьмемо кишеньки дуру. або два, щоб мати вже на два дні...

— Майдера, не будь дикуном. Ми по-доброму будемо мати гроші. Їх дасть нам дон Бартольоме добровільно, щоб позбутися небажаних очей. Розумієш?

— Що ти плетеш!

— Залиш це мені.

Сталося так, як виворожив Баркаля. Приблизно о піввосьмій висунувся, мов кіт, з Інфернінья на Естеркейрас пан Реборедо закутаний у свою пелерину, поспішав, обмацуючи стіни, часто оглядався, чи не слідкує хто за ним. Вже хотів постукати в браму Каскарілі, аж перед ним з'явилися дві постаті, що висунулись, цілком несподівано, із сусідньої брами й чемно давали йому місце для переходу.

— Добрий вечір, дон Бартольоме, — вітався солодко один з них. — Проходьте, проходьте сюди, бо серединою велике болото.

— Маєш! — скрикнув дон Бартольоме з несподіванки. — А то ви, Баркаля? Добрий вечір. Що ви тут робите? Я вертаю магістрату, йду до касина.

— Та як? Але це для вас звичайний прохід.

— Так, щоб перейти.

— А ми тут підчікуємо на одного, що винен мені дві п'єсочки. Ввійшов у цю хату й треба його підождати. Але, запевняю вас, ми вже не рушимося з цієї вулиці. Можемо собі уявити, що сьогодні в театрі ставлять «Освоєна вдовичка».

— З еспанськими танцями — додав Маноліто, — треба допомогти бідним танцівникам.

— За ті гроші хочемо купити квитки... Нічого, коли потрібні, будемо тут ждати до ранку. Сяк чи так, треба себе якось потішати... А ви не знаєте, хто тут хвилину тому переходив злик у цій хаті?... Мічінья з вулиці св. Петра. Яка ж вона гарна! Солодка, чарівниченька! Але треба на неї вважати.

— Як кажете?...

— Йшла така задоволена. З очей сипались іскри, така усміхнена, такі свіжі устонька!...

— Забуваєш про випуклість груденят.

— Думаю, що два дури... говорю Мічінья...

— Направду чудесна... Може бути неприємність... Знаєте, Вона божеська. Коли б так менше десятки, я радо пішов би нею... Сюди проходив, зразу ж за Мічіньєю, пан Ребуллейр. Здається, що він її переслідував.

— Ф-ііі! Той старий гриб зелений? І що?

— Та нічого. Коли побачив нас, пішов вгору до вулиці Фагера. Він також пояснював, що йде до Касина. Сьогодні всі ви йдете сюди до Касина.

— Це тільки, щоб пройтися. Бувайте! До побачення! Щасливо! Дон Бартольоме пішов.

— Щоб він пропав!

Завернув. Заклювала рибка! Очко дівчини!

— Чоловіче! Жаль мені дивитися на вас тут. Вже довго ждете на того боржника. Готов не вийти і ви залишитесь без театру. Даю вам на вступ. Маєте дві песети, — і простягнув їм монету.

— Ви помиляєтесь, дон Бартольоме.

— Ах, ні? Вибачте, я не хотів вас образити — відповів добряга, ховаючи гроші.

— Не про це йдеться, дон Бартольоме; хотів я сказати, що ви помиляєтесь відносно монети. Даєте дві песети, а ми потребуємо дуро.

Ах, так? Маєте! Радуйтеся.

— Мільйон спасибі. Біжім, Меноліто, не оглядаючись назад. Добраніч, дон Бартольоме; забавляйтеся гарно, тобто всього доброго!

Одним скоком були коло театру, де їх нетерпеливо чекав Мадейра на розі Фагера.

— Три квитки, — наказав Баркаля, кидаючи монетою на стіл каси, яку касієр, взявши в руки, повернув.

— Коли маєте другу монету...

— А що бракує цій?

— Нічого, тільки фальшива.

— Фальшива?

— Найфальшивіша.

Від дальших, вибраних слів, переплітаних добірними прокльонами, на голову дон Бартольому, аж уха в'янули; годі й повторити все те, що йому бажали розлючені й осміяні студенти.

— Ходімо! Добре випалкуємо!

А де ж ти його зараз знайдеш? Краще подумати, як позбутися дура, — сказав второпний Баркаля.

В кожній тютюновій крамниці їм його повертали.

— Злодюга! Дав нам фальшивий, щоб його грім забив!

— Ходім до нього! Відплатимось йому за облуду!

— Ні, пождіть. Ходіть за мною — противився підприємчивий Казіміро.

Дійшли до Хлібної Площі. Баркаля відійшов від приятелів, щоб зайти у крамницю із солодощами на розі вулиці Аргалья де Арріба, яка з діда-прадіда славилася своїм вином і славними цукерковими виробами, що їх приготувляли черниці з Бельвіс і Сан Пайо.

Власника цукерні чомусь прозивали дон Гілярієм, а його жінку, через її злосливість — Левицею. Обидва лютилися, коли їх хто-небудь так називав, а покупців викидали на вулицю.

— Скажіть будь ласка, це є цукерня дон Гілярія?

— Що? Що ви хочете? — заревіла Левиця, кидаючись до нього.

— Пані!... Отямтеся! Хіба я вас образив, питаючись культу
но про цукерню дон Гіляріона?

— А я вам кажу, що тут на безсоромні насмішки не відпо
дають. Гайда звідси! Лайдаку, безстыднику! Забирайся, а
всмалю тобі по голові тим залізом! — вказувала вона на пів
левий тягарець.

— Пані! — скрикнув Казіміро, вдаючи перестрашеного. —
вас дуже милий спосіб приймати гостей-покупців. Йду, йду, а
хотів би знати, в чому я провинився? Я є з Парону. Сказала м
ні моя дружина, щоб привезти їй солодощі, але обов'язково
цукерні дон Гіляріона, бо кажуть, що вони найкращі. Не об
руйтеся, а дайте закінчити. Питаю про славу цукерню і ме
показали тут. Я ще губи не відкрив, а ви вже лаєтесь.

— Бо дон Гіляріон — це образа, кпини.

— Дайте спокій, — втрутився в розмову якийсь пияк. — Ц
пан не сказав нічого злого. І ви знаєте, що цілий світ так н
зиває дон Хосе, але це не зі злої волі. Мене також називаю
Начіньо де Парра, бо я, бачите, маю трошки довгий ніс, — і п
придавав брудним пальцем «кишечку» свого носа — але це ме
не шкодить. Коли просять мене випити шкляночку вина, ра
п'ю. Дві, три також. Говорю ясно й добре. Прошу! Мені на зд
ров'я. — Душком випиває шкляночку, втирає брудною руко
уста. — Ще скляночка, дон Хосе. Бачите? Вже не налляв повн
Дайте, серце, повну!

— Я думала, що ви смієтеся з мого чоловіка, — сказала Л
виця до студента, не звертаючи уваги на пияка.

— Хай мене Бог боронить! І чому я мав би сміятися? Я тако
кучпець і мені приємно, коли мене світ шанує. А ви на мене
лайкою, як левиця, що я ледве не втратив голови.

— О, цього вже вам не стерплю! Хосе! дай йому так, щоб з
пам'ятав!

— Чорт з вами, пані! Що за злослива натура! А що вам теп
сталось?

— І цей раз, пане, маєте рацію, — пояснював Начіньо. — Ле
ця — також нічого поганого. Вам це вивчалось випадково, б
злої волі. Інакше бути не може. Слово честі. Ще одну шклян
ку, дон Хосе. Прошу! Мені на здоров'я! П'ю одним ликом! —
порція динаміту зникла.

— А бодай вас, пані, — виправдувався солоденько Баркал

— Я ж не знав... Добре повчає приповідка: «Ніколи не гово
коли не знаєш, з ким». Добраніч. Вибачте, але я не мав ніякс
наміру нікого образити, — при цьому зробив рукою такий ру
ніби думав відходити.

— Та вже скажіть, що ви хотіли? — обіззався, нареш
цукерник.

— Я вже сказав, але, коли говорю — все натрапляю
якусь біду.

— Говоріть без страху, пане, — заохочував протектор Нач
ньо. — Дон Хосе дуже добра людина. Ви купуєте, а він прод

— Дайте, вкінці, коробку солодкого для моєї жінки, але щ
найліпше. Ви вже мене розумієте?

— Я також розумію. Тепер бажає, але перед то... На здо
в'ячко! Дайте, мені, дон Хосе шкляночку, але повну.

Цукерник виклав на прилавок три чи чотири коробки солодкого, що бажав собі покупець з Падрон, але той, обнюхавши їх уважно, відсунув усі.

— Ні, не відповідають. Хочу кращих, щонайкращих, навіть найдорожчих.

— Але ж дуже добрі.

— Може так, та я хочу ще ліпших.

Дон Гіляріон..., вибагаючи, дон Хосе виставляє свіжі коробки, які покупець знову обнюхує і відсуває. Так без кінця.

— Знаєте, щось на задоволення.

— Я вже ліпших не маю.

— Хай мені будь-що коштує.

— Навіть на вагу золота не знайдете ліпших ані тут, ані ніде в іншому місці — говорить дон Гіляріон, поважно обурений, з виявом нетерпеливості.

— Хай буде. Беру одну коробку за ваш труд, щоб пані не згадувала мене лихом... Але... за лихий товар лиха монета. Маєте цей фальшивий дура! — і кинув, знервованою рукою на прилавок дура дон Бартольоме.

— О, таких фальшивих дурів в обігу багато, — сказав дон Гіляріон, викидаючи монету в коробку з грішми, без оглядання, і вибираючи з неї три з половиною песети, які вручив Баркалі.

— Прошу решту.

— А це не фальшиві?

— Такі самі, як ваші.

— Я хочу ліпші.

— Добре, пане, добре.

— Це якийсь торгівець курми, дон Хосе. Дайте мені шкляночку. Бий тебе сила Бога.

Баркаля вилетів з цукерні без »добраніч«, а, опинившись на вулиці, з усіх сил помчав до Мадейри і Маноліта, які, побачивши під пахою коробку, — бігли йому назустріч.

Переклад із еспанської Дмитра Бучинського

Кіно за кордоном

»ТАРАС БУЛЬБА«

французький кінофільм

Широковідому романтично-історичну повість Миколи Гоголя »Тарас Бульба« вже не раз було зекранізовано. Вперше мову Гоголя на мову екрану перевело Харківське ВУФКУ (Всеукраїнське Кіно-Фото Управління) в середині 1930-их років. Однак фільм було швидко знято з екрану за »перебільшуване оспівування козацької романтики« і за те, що постановники не звернули увагу... на соціальні відносини того часу в Україні (на що не звертав увагу й М. Гоголь у своїй повісті).

Ще до другої світової війни режисер Грановський поставив у Франції фільм »Тарас Бульба«, який іде на екранах і тепер; дубльований він на кілька західноєвропейських мов.

Перероблення повісті для фільму було досить «ґрунтовним». На запрошення Грановського член Французької Академії Наук, П'єр Бенуа, здлив літературний сценарій «Тараса Бульби» із зовні малими відбігами від сюжету твору, але з далекими від гарячих симпатій Гоголя до козацтва показами духовного, морального життя козацтва. На протязі всього фільму відчутно, що симпатії його творців — на боці Польщі, старої приятельки Франції і батьківщини режисера та постановника Грановського. Бачимо чудову шляхтянку Марину, гордого і шляхетного гувернера Замціцького, розкішні балі з неодмінним полонезом у величому (бо польському) замку... Цьому європейському культурному й особливо зовні цивілізованому світові протиставляється у фільмі степовий, розгульний, напівдикий і напіваморальний світ «козацької нації». Постановники забули про Києво-Могилянську Академію, ліцеї, художні школи й ін., що були в той час в Україні; вірніше — вони хотіли забути. Про злу волю постановників говорить хоча б те, що на протязі всього фільму ні разу не сказано і не згадано слова Україна (лише «козак».)

Сюжетні відміни фільму від повісті дуже малі, хіба що на початку фільму є сцена прощання Андрія із полькою Мариною... у Києві, — найбільше відхилення від повісті. Музичне оформлення «Тараса бульби» — «дике»: поруч із «Засвітали козаченьки», що йде то пісню (коли козаки вирушають у похід на Польщу), то як музичний супровід до окремих сцен, — є й уривки з мелодій російських пісень, а навіть мелодія відомої пісні російських анархістів і блотняків «По улицам ходила большая крокодила»!..

Цікаво і правдиво передана у фільмі багата українська природа, характеристичні для України степові малюнки; добре відтворене типове для тих часів українське біленьке село, втопає в садах.

Однак, попри явні симпатії постановників до Польщі, головний персонаж у фільмі — могутня козацька сила — показаний вдало і талановито. Одна неправдива сцена вразить нас: козаки тягнуть дівчат під скирти, — хоча й відомо, якої страшної кари киями зазнавав козак, який насмілювався б так підло вчинити. Видко, що постановники мали ввесь час перед собою відому картину Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»: одяги і окремі постаті фільму й картини майже адекватні. З фільму видно, що козацтво понад все любить свою батьківщину (хоча її Грановський і побоявся вголос назвати!), свободу і ненавидять поляків за їх намагання поневолити Україну.

Тарас Бульба у виконанні французького відомого актора Гаррі Бьор — ватажок спритний, талановитий і упертий. Грає актор Бульбу з великою силою і щирістю, хоч часом і переграє в сторону негативної характеристики героя (брутальність), очевидно, на вимогу режисера (бо видно, що сам Бьор полюбив виконуваний ним образ). Надовго залишаються в пам'яті повне масивне обличчя, звисаючий вус і навіть гнівний порух щокни на весь екран. Андрій — Жан П'єр Омон, Остап — Роже Дюшон, постаріла тепер зірка французького екрану Даніель Даріо — всі вони більшою чи меншою мірою збагнули внутрішній світ героїв «Тараса Бульби» і грають непогано.

В однім українським таборі в Австрії після закінчення війни українські емігранти по перегляді «Тараса Бульби» (дубляжу німецькою мовою) підписали протест, розіславши його в різні кінці світу, проти викривлення історичної дійсності у фільмі. Справедливий протест. Але на нього ніхто не відповів. Во в цій ділянці треба відповідати визначними творами.

Л. П.

СОВЕТСЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ

SOVIET IMPERIALISM. Its Orygins and Tacticts. Edited by Waldemar Gurian. University of Notre Dame Press, 1953. Pages 166.

На американському книжковому ринку зустрічаємось з новою публікацією про советський імперіалізм; є це збірник під редакцією професора політичних наук та директора Комітету Міжнародних Відносин на Нотр-Дамському Університеті, Вальдемара Гуріяна. Ця нова публікація заслуговує на увагу українського суспільства.

Праця цінна тим, що в ній знаходимо, поруч ряду політичних розвідок про внутрішні відносини поневолених народів у ССРСР, на першому місці нарис про українську проблему, пера Михайла Папа, співробітника Комітету в Стейті Індіяна та викладача політичних наук, доктора Гайдельберзького Університету, уродженця Карпатської України, нового нашого емігранта. Не так давно д-р Пап помістив деякі свої праці про українські питання в журналі «Рев'ю оф політікс» та свідчив перед Конгресовою Комісією Закордонних Справ в дні 15. липня 1953 р. у Вашингтоні відносно піддержки резолюції число 58, конгресмена Лоренга Сміта про встановлення дипломатичних зв'язків Америки з Україною та Білорусією. Його розвідка про українську проблему, поміщена в збірнику «Советський імперіалізм», обіймає 31 ст., має на меті, в першу чергу, поінформувати позитивно про Україну студентів політичних наук американських університетів. На початку автор зазначає, що його наświetлення української проблеми буде відмінне від дотеперішніх наświetлень деяких науковців західного світу, які рішуче заперечують незалежницький державно-творчий процес України. Ще 1918 р. оборонці давньої концепції твердили, що українське питання — це питання австрійської, або німецької вигадки. На їх диво, після упадку Австрії та Німеччини, в добу першої світової війни, українська проблема далі існувала, а сьогодні розгорнулася до проблеми світового масштабу — міжнародного значення. В добі між двома світовими війнами в західнім світі часто існували мильні поняття відносно здібностей і бажань української нації правити сама собою та бути господарем своєї власної території. Від 1918 р. оборонці російського імперіалізму прирівнювали політичну активність українців до австрійських та німецьких інтриг, називаючи це навіть большевицькою вигадкою. Російські імперіалістичні кола уважали факт творення незалежної антисоветської Української Держави 1917-1920 років, як факт довершений проти волі більшості українського народу. Під цю пору ті самі кола російських імперіалістів яскраво виступають проти визвольницьких стремлень поневолених народів ССРСР, називаючи їх небезпечними «сепаратистами», що змагають до розчленування російської советської імперії. («Кавказ» ч. 9, 1952 — «Невилічимі хвороби імперіалістів»). Всі вони забувають, що Україна не є більше частиною Росії, а друга по величині із 16 советських республік, що творять ССРСР.

Українські національні змагання за волю і незалежність не можуть бути заперечені просто відмовою права одній нації рішати про свою власну долю, як це українська нація виявила актами з 22 січня 1918 і 1919 рр. Автор стверджує, що московсько-імперський режим на протязі століть не дав доказів оборони принципів вольностей навіть своєму власному народові. І як можна довіряти йому, що він у майбутності загарантує свободу неросійським народам. Російські імперіалісти на еміграції наслідуються твердити,

що підбадьорення неросійських народів до одержання їх суверенності, а ляється загрозливою політикою західньої демократії, яка то політика спрчинюється до зміцнення большевицького режиму. Вони твердять далі, всі росіяни будуть рішуче стояти проти розчленування Росії, зберігаючи «єдино-неділиму». Для них є важливішим право окуповувати і поневолювати другі народи, ніж справжня воля всіх народів Советського союзу включно і росіян.

Колоніальна політика царської Росії, продовжувана червоною Москвою, доказує нам, що советський комунізм та російський імперіалізм творять нерозлучну єдність, яка загрожує існуванню вільного світу — являє ворогом свободного людства. На це дає доказ українська практика минулих 3-ох століть від Переяславської угоди 1654 р.

Перед обговоренням українсько-російських відносин автор наводить і статистичних даних з географічного положення України, населення, економічних ресурсів та стратегічного значення, що надто цікавить американського читача, а зокрема студента, чи рентується із такою державою, Україна, провадити торгівлю, тобто робити «бізнес».

Україна є три рази більша від Італії, пише автор, населення її становить зверх 43 мільйони, точніше, одна п'ята населення СРСР. Доступ до Чорного моря надає Україні стратегічне значення, тобто дає можливість сполуки зі світом. Без українських економічних природних багатств вєтєско-російський імперіалізм був би значно менше агресивним. Потрив'яснення української проблеми в модерних часах та застосування її міжнародних відносинах заставляє автора до накреслення подій, що впливали на політичний розвиток України на протязі минулих століть. Автор починає свою аналізу з успішного повстання гетьмана Богдана Хмельницького проти польського поневолення України 1648 р., в наслідок якого перед турецькими, польськими та татарськими нападами на Україну гетьман Богдан Хмельницький заклочує в Переяславі з московським царем Алексієм угоду 1654 р., задержуючи всі свої прерогативи Голови Самостійної Української Суверенної Держави. Однак, це потягнення гетьманом відкрило шлях до московської колоніальної та імперіалістичної політики в Україні. Це дало нагоду москалям уживати т. зв. легалістичних доказів для аргументації опанування України Москвою. Україна розуміла, що лиш охоронний союз, Москва, одначе, інтерпретувала переяславську угоду як акт добровільного підданства України царському патронатстві, в наслідок чого згодом потрактувала Україну не як союзну державу, а як опановану. Відпоручники московського царя часто втручалися у внутрішні справи України, відбираючи врешті майже всі самостійницькі державні компетенції гетьманського уряду. Канцлер Англії, Кромвелл, відраджує Хмельницькому злуку з Московією.

Чотири роки після підписання оборонного союзу в Переяславі, коли проходив по Україні хорват Крижаніц, він ствердив, що українцям живеться під Москвою гірше, ніж у турецькій неволі, або під єгипетським панством. Правдою є, що гетьман Богдан Хмельницький, бачучи наслідки угоди, хотів її за всяку ціну розв'язати, одначе, цьому перешкодила його смерть 1657 р. Тридцять літ після смерті Богдана Хмельницького в Україні (1687 р.) обрано гетьманом Івана Мазепу. Він скоро вибивається на перше місце значного державного мужа і в своїм історичнім рішенню розпочав акти повернення Україні згублену суверенність.

Над пляном визволення України з-під московського ярма гетьман Іван Мазепа працює, шукаючи пригожного моменту, який наступив, коли шве

ський король Карло XII, будучи у війні з Московією, наблизився до кордонів Козацької держави — України. Карло XII видав в 1708 р. декларацію, в якій визнав незалежність України, а Мазепу гетьманом — головою Самостійної Козацької Держави. Однак, під Полтавою в 1709 р. в рішачому бою шведсько-українських військ з московськими, Москва перемогла, а Україна стала російською провінцією, навіть без самоуправи. В 1764 р. царським маніфестом знесено виборний уряд гетьмана та замінено його Малоросійською Колегією. «Указом» 1781 р. гетьманщину поділено на три російські провінції: Чернігівську, Новгород-Сіверську та Київську. Тоді Московська держава перезвала себе російською імперією, а Україну — Малоросією на чолі із московським генерал-губернатором, впроваджуючи разом російське кріпацтво. Часто російський уряд викривав секретні організації, що змагали до повернення державної самостійності України. Так в XIX ст. постало Кирило-Методіївське Братство, яке розкрито, а організатори його зазнали царських репресій. Внутрішній міністер Російської Імперії 1863 р. заявив, що української окремої мови нема, не було і бути не може.

Культурне життя українців в Австро-Угорській монархії зазнало значних полегшень. У Львові 1873 р. засновано НТШ, в якому працювало багато українців також із Східної України, де панував колоніально-денационалізаційний режим імперської Росії. 1876 р. цар видає «указ» про заборону українського друкованого слова в Україні.

Російсько-японська війна спричинює селянські повстання 1905 р. проти російської окупації. Відома політична постать тих часів — Микола Міхновський у 1905 р. навіть виготовляє нарис майбутньої конституції України. Українська справа в той час набрала належного значення за посередництвом декларації Російської Академії Наук в Петербурзі 1905 р., яка заявила, що не можна заперечувати існування української мови, окремої від російської, що є живою серед українського народу.

Під час першої світової війни Росія займає хвилюю Галичину, де нищить все українське життя, депортує чільних політичних, культурних та церковних діячів у глибоку Росію, на Сибір, як, наприклад, митрополита графа Андрея Шептицького.

Автор наводить твердження меншості в тодішній Росії устами А. Р. Гольденвайзера про українсько-російські відносини: «Українці скаржаться слушно, що від 1917 р. російська інтелігенція ставиться з відповідним нехтуванням до національних рухів неросійських народів». Також писання Струве і т. п., а зокрема в перших місяцях революції Москва нічого не хотіла чути про українські національні домагання. Однак, Гольденвайзер у своїй розвідці «Із київських споминів 1917-1921 рр.», публікованих в Архіві Руської Революції (том VI, Берлін 1922, ст. 168), твердить, що українці з тої боротьби вийшли побідними. Український народ не має ніяких симпатій до імперіалістичної російської політики, чекає лиш нагоди відзискати волю. Дня 8 квітня 1917 р. в Києві зібрався Всеукраїнський Конгрес із представників усіх сіл і міст України. На тім Конгресі покликано до життя й створено Українську Національну Раду під проводом історика Михайла Грушевського. Вона дістала підтримку Конгресу українських військовиків з травня 1917 р. і також Конгресу селян і робітників з липня 1917 р.

До Центральної Ради увійшли представники українських політичних партій та національних меншостей. Довіряючи конституційній демократії Тимчасового Московського Правительства, Центральна Рада спочатку домагалася лише територіальної автономії, погоджуючись на федерацію. Таке домагання московський уряд відкинув, у наслідок чого Центральна Рада 23 січня 1917 року проголосила Першим Універсалом «Автономну Українську

Республіку». Далі Центральна Рада створює Генеральний Секретаріат із компетенціями українського уряду з В. Винниченком на чолі. Таким чином Центральна Рада стала Українським Революційним Парляментом. Така рішуча постава України спонукала московське Тимчасове Правительство до переговорів з Центральною Радою в Києві і 11 липня 1917 р. вони закінчилися визнанням автономної України та Генерального Секретаріату, як уряду української держави.

Таке становище московського Тимчасового Правительства відносно концесії України, спричинило димісію прем'єра Г. Е. Львова, який за всяку ціну хотів зберегти єдність російської імперії.

Колишній президент Чехо-Словаччини Т. Г. Масарик слушно заважав, що прихід Леніна обумовлює логічна консеквенція російської імперської неполітичності, яка приготувляла прихід большевиків до влади. Советські проводирі Ленін-Сталін були «мудрі» по відношенню до національних проблем. Впроваджуючи советську владу, 7. листопада 1917 р., большевики вже 15 листопада 1917 р. проголошують право націям на самовизначення, думаючи, таким чином, притягнути на свій бік неросійські народи. На їх розчарування, Українська Центральна Рада проголошує незалежність УНР 20-го листопада 1917 р. своїм III універсалом, держучи ще відкриті двері для можливої федерації із демократичною Росією. Автор наводить, що Ленін 17-го грудня 1917 р. в ультимативній формі визнав незалежність України і право відділитися від Росії під умовою визнання советського режиму в Україні в 48-годинній речинці. Коли ні, тоді совети виповідають Україні війну.

Ультиматум Леніна Україні став наявним доказом, що советські декларації, заяви і обіцянки нічого не мають спільного із советською практикою, т. зв. «визволення» всіх народів колишньої Росії — це накинення їм проти їх волі, силою, советського режиму. Центральна Рада відкидає советський ультиматум нотою свого уряду Ген. Секретаріату з 19. грудня 1917 р. Ще в грудні 1917 р. большевики скликали в Києві Конгрес селян і робітників, де на 2.000 делегатів тільки 80 було за советською формою уряду. Вони переносяться до Харкова, де 27. грудня 1917 р. на Конгресі пролетаріату проголошують себе єдиним репрезентантним тілом України. Советсько-московський уряд 29. грудня 1917 р. визнає цей новий революційний уряд України, обіцяючи йому всецілу піддержку. Того самого дня червона армія, під командою Мұравйова, переступає кордони України, започатковуючи большевицьку агресію, наслідком чого виникла між Україною та большевиками війна.

Рішення України чинити збройний спротив советській агресії знайшло симпатії серед західного світу. Вже 11. січня 1918 р., французький високі комісар у Києві, генерал Табуї, в імені свого уряду «де факто» визнав українську незалежність. Теж 12. січня 1918 р. і британський уряд через свого високого комісара Бадже поручив зробити те саме в Києві.

Центральна Рада 22. січня 1918 р. проголошує Четвертим Універсалом Державну Незалежність України. Події вели до до заключення 9. лютого 1918 р. в Бересті-Литовському сепаратного миру України з Центральними Державами. Україну визнають Самостійною Державою. Вона нав'язує дипломатичні зв'язки з різними державами. Советський уряд тоді наказав червоній армії за всяку ціну зайняти Україну збройно. В такій скрутній ситуації Україна була змушена заапелювати до центральних потуг о негайну допомогу. Незабаром німецько-австрійська армія, разом з українськими збройними силами, викидають большевиків з України. Але 10. березня 1918 р. советсько-російський уряд підписує мирний договір з центральними потугами. Ним він рівночасно визнає державну цілість, суверенність і незалежність України.

Верестейський мир не був перешкодою німцям врятувати у внутрішніх українських справах. На протест Українського Уряду шеф окупаційних збройних сил в Україні, генерал Айхгорн, розпускає 26. квітня 1918 р. український уряд Центральної Ради, арештуючи навіть кількох міністрів, які підписали мирний договір. Ген. Айхгорн погоджується із проголошенням 29. квітня 1918 р. гетьмана Павла Скоропадського гетьманом України, в наслідок чого наступила внутрішня стабілізація, а назовні нав'язується дипломатичні зв'язки з різними державами. Коли 14. листопада 1918 р. Скоропадський проголосив готовість увійти в федерацію з несоветською Росією, тоді прийшло до перевороту його режиму національною єдністю. Вже 14. грудня повстанці беруть верх у Києві та повертають республіканський державний устрій, формуючи новий уряд, названий Директорією.

Після збройної поразки центральних потуг, більшовики анулюють Берестей-Литовську умову і знову загарбують українську територію. В той час на Західній Україні, після розпаду Австро-Угорщини, представники Західної України — Галичини, Буковини й Карпатської України спільно із українськими сенаторами австрійського парламенту проголошують 18. жовтня 1918 р. державну незалежність Західно-Української Народної Республіки. В ніч на 1. листопада 1918 р. українські збройні сили займають столицю Західної України Львів, де осів уряд, який заявив незломну волю — об'єднатися із Східною Україною в єдину спільну самостійну соборну і незалежну Державу. Західні альянти, озброївши польську армію Галлера до боротьби з більшовиками, погодилися на її маневрування в Західній Галичині. Вона несподівано кидається на Західню Україну, викликаючи польсько-українську війну, в наслідок чого окупувають її. В квітні 1920 р. Петлюра від уряду України входить з Пілсудським у військовий альянс, визнаючи польську окупацію Галичини за ціну допомоги визволення Східної України з-під більшовицького панування.

Польсько-українські збройні сили 7. травня 1920 р. займають Київ, однак більшовики викидають їх остаточно з України.

Ситуація розвивається так, що 21. березня 1921 р. у Ризі заклочено договір між Соведами а Польщею, яким розділено українські землі між Москву і Польщу. Остаточний стан Західної України устійнено 15. березня 1923 р. радою альянтських амбасадорів, коли ЗУЗ віддано Польщі під умовою уділення політичної автономії. Цього зобов'язання поляки ніколи не здійснили.

Наш автор слушно завважує, що більшовицьку перемогу над Україною досягнуто при індиректній допомозі антисоветсько-московської імперської білогвардійщини Денікіна, відомого ворога Української Незалежної Держави. Коли в жовтні 1919 р. Денікін зайняв на короткий час Київ, він пристосував до України царсько-московську доктрину, що Україна являється провінцією Росії, відкидаючи всякі умови українського уряду та його збройних сил, запропоновані в протиставленні проти більшовиків. Назагал, як видно, з розпорядження Денікіна ч. 175, від 14. грудня 1919 р., де було сказано, що росіяни борються за збереження єдиної неділимої Росії, яка може мати одну інтернаціональну політику (тобто російський імперіалістичний шовінізм — пояснення наше).

Після більшовицької окупації України 1920 р., Совети помимо заперечення існування української національності, продовжують визнавати принцип незалежності Советської Української Держави.

Українські національні елементи в такій ситуації розпочали боротьбу проти російсько-советського шовінізму. Автор нашої розвідки відводить певне місце в цій національній боротьбі підсоветської України українським комуні-

стам, які під час революції та громадянської війни піддержували большевиків, допомагали реалізації советських приобіцянок Україні, заперечуючи їм право вмішуватися у внутрішні справи України. Для одержання цього останнього права, 29. грудня 1922 р. створено союз з Росії, України, Білорусії і Транскавказії та заключено договір і створено ССРСР, впроваджуючи рівночасно сильну московсько-централістичну советську систему. В комуністичній партії України, в наслідок централістично-імперської політики червоної Москви, було в 1924 р. лише 24 % членів українців.

В 1925-27 рр. зорганізована опозиція українських комуністів: Шумського, Максимовича, Хвильового, Волобуєва і інш. захищала рід українського націонал-комунізму — в теперішній мові званий «тітоїзм». Економіст Волобуєв писав, що економічна політика советської Росії в Україні прямує до колоніальної експлуатації економічних ресурсів України, не враховуючи при тім ніколи економічних потреб українського народу. Така постава неросійських народів до червоної кліки в Москві змусила 1930 р. комуністичний уряд до впровадження в цілому ССРСР твердої політики винищування національних аспірацій неросійських народів, наплямовуючи такі національні рухи, як буржуазно-націоналістичні «ухили».

1930 і 1931 рр. КПУ в Україні займалася викриттям українських секретних організацій та тероризуванням української інтелігенції, діючої на постах комуністичного апарату України. В 1933 р. українські комуністичні діячі, як Хвильовий та Скрипник поповнюють самогубство. Також в 1932-33 роках, в наслідок впровадження примусової суцільної колективізації продуктів, Москва спричинила, нечуваний в історії, голод, в наслідок чого згинуло 6-7 мільйонів українців, ламаючи таким чином українську національну опозицію. Під час жовтневого большевицького терору ежовщини 1937-38 років, в Україні зліквідовано всіх 9 членів політбюро, всіх 12 членів Ради Народніх Комісарів України і 45 із 50 членів ЦК КПБУ, не враховуючи місцевих вельмож. На протязі 1938 р. (2-13 березня) засуджено на пропозицію Вишинського на розстріл 18-ох провідних большевиків, приналежних до т. зв. антисовєтського блоку правих та троцькістів, які стреміли до розчленування советської імперії на самостійні держави України, Білорусії, Транс-Кавказьких народів, Центральної Азії та ін.

Наш автор слушно підкреслює в поясненнях, що відомим є факт начебто советська конституція 1936 р. і 1944 р. в своїх принципах передбачала всім державам-республікам Советського Союзу вільне право виходу із ССРСР, якщо вони собі цього забажають. У 1938 р. згадка про таке право виходу із ССРСР якоїсь республіки каралася смертю.

В 1939 р. советський уряд був занепокоєний ростом національного почуття в Карпатській Україні, де українські провідники домагалися виконання обіцянок Масарика, даних на мирній конференції в Ст. Жермен, відносно автономії. Карпатська Україна стала, як це підкреслює автор, зародком сильного визвольного руху всієї України. Подіями в Карпатській Україні займався навіть Конгрес (XVII) комуністичної партії в Москві 1939 р. Сойм Карпатської України проголошує 15. березня 1939 р. державну незалежність з президентом о. Августиним Волошином на чолі. Проголошення незалежності Карпатської України було зроблено проти волі Німеччини, яка погодилася на її окупацію Угорщиною. Таке потягнення німців здобуло довір'я Советів, що німецька політика «Дранг нах Остен» припинилася і є нагода до порозуміння з ними. Так постав німецько-советський альянс у серпні 1939 року. У вересні 1939 р. совети під претекстом визволення Західної України від Польщі, вмаршували в Польщу, подібно, як 1940 р. в Буковину і Басарабію.

В період мирного співжиття советів з німцями 1939-1941 рр., німці готували план нападу на Советів, приобіцяючи, лиш на словах, піддержку українцям у визволенні України, застосовуючи відносно української організації тактику »двіде ет імпера« — діли і пануй.

До певної міри неслухно приписує автор розлам ОУН німецькій роботі, забуваючи, що він наступив на площині непорозуміння Краєвої Екзекутиви і Проводу ОУН з тактичних причин та навколо засади нашої орієнтації на власні сили, яку проповідувала ОУН(р) С. Бандери.

В 1941 р. нарід України вітав німців, як визволителів з-під советської тиранії. Одначе, в скорому часі виявилися їх правдиві наміри — зробити з України свою колонію, згідно з нацистськими планами »Нової Європи«. Слідував факт, що націоналістичний рух, керований С. Бандерою, проти волі німців проголошує відновлення Державної Незалежності України актом 30. червня 1941 р. у Львові. Це проголошення, як належно підчеркує автор розвідки, мало дуже успішні наслідки. бо, без сумніву, мільйони українців червоноармійців на фронтах складали масово добровільно зброю, щоб стати полоненими, протестуючи в цей спосіб проти тюрми народів ССРСР, та очікували моменту повороту на свою звільнену Україну.

Німці використовували антисовєтські сили для опанування України. Після захоплення України німці виарештовують увесь національно-свідомий елемент. Перших запроторюють у концентраційні табори міністрів Бандери, далі наступають жакливі переслідування та масові езекуції і публічні розстріли національно-свідомої української інтелігенції: Києва, Харкова, Львова і інш. міст. Полонені тисячами вимирали голодовою смертю по таборах за дротами. Німецький міністер окупованих східних теренів у своїм меморандумі до Фюрера з 12. березня 1942 р. вказував та накреслив німецьку політику в Україні, де експлуатації та мобілізації економічних ресурсів України приділено засадничу увагу, під час коли шкільництву та сприянню розвитку української інтелігенції не приділювано жодної уваги, маючи на увазі лише виховування сильних робочих сил для Німеччини. Такі директиви від Розенберга одержував Райхскомісар в Україні — Кох, який трактував українців, як рабів.

На конференції з фельдмаршалом Кайтелем і генералом Цайтлером, 8-го червня 1943 р., Фюрер висловився, що творення української держави означало б найбільше божевілля, бо Німеччина має змагати до створення своєї колонії на Сході Європи. Кат України Кох твердив, що Гітлер був рішучо проти висилки українців на університети, де вони мали б вчитися будувати своє вільне життя, бажаючи бачити їх лише шевськими учнями. В наслідок такої німецької окупаційної політики, яка нічим не різнилася від окупаційної політики Советів, постає з ініціативи українських націоналістів — сильна Українська Повстанська Армія (УПА), яка розпочинає збройну боротьбу з усіма окупантами України. УПА у своїй боротьбі проти большевизму, твердить автор, не могла надіятися на моральну, чи матеріальну піддержку вільного світу, так довго, доки Сталін був союзником Заходу.

Гітлерівська політика в східній Європі та піддержка Сталіна Західнім світом допомогли Советам не лиш животіти, а навіть здобути загублені українські терени та пів Європи. В Ялті дано згоду на окупацію Советами і прилучення до України Західну Україну, Бесарабію і Північну Буковину. Дня 29. червня 1945 р. Чехо-словацький уряд дав згоду віддати Україні Карпатську Україну, як її складову частину.

На міжнародньому форумі, після другої світової війни, Совети почали кричати на весь світ про існування в ССРСР 16-ти советських суверенних республік. Кремль впроваджує в Об'єднані Нації Україну і Вілорусію, як не-

залежні й самостійні члени. Помило того, Совети надалі задержали сильний окупаційно-колоніальний статут централізації, експлуатації та русифікації. По другій світовій війні Сталін почав вихвалювати росіян, які, мовляв, одинокі лишилися вірними большевицькому режимові в роках кризи (1941-42 роки), даючи пригожий ґрунт до розвитку російського шовінізму. В наслідок такої советської внутрішньої політики, надано у всіх республіках перевагу російської мови і культури, піддержуючи рівночасно і російську православну церкву, яка включилася активно в колоніальну політику червоної імперської Москви. В 1945 р. цілковито зліквідовано на Західньо-Українських Землях українську греко-католицьку церкву, яку незаконно підпорядковано московському патріархові.

Після другої світової війни серед советсько-українських конфліктів слід відмітити закиди газети «Правда» (1951) українському поетові Сосюрі, який 1944 р. написав відому поему «Любіть Україну», приписуючи йому націоналістичні ухили. За цим пішли подібні закиди на решту української інтелігенції, письменників, поетів, істориків, критиків і т. п.

На XIX. Конґресі Комуністичної Партії України з 1952 р. генеральний секретар Мельніков говорив про «ухили» в Україні, спричинені українськими буржуазними націоналістами, англо-американськими запродавцями. Розвиток подій в Україні доказує, що большевицький режим переродився у небезпечний советсько-російський імперіалізм, який змагає до знищення всіх неросійських народів. Неросійські народи під большевицьким терором перейшли до тихої опозиції.

Автор далі висловлюється, що коли б вільний світ не бавився із поневоленими народами СССР та не повторював давніх помилок відносно народів Східньої Європи, їх опозиція, навіть тиха, дає запоруку в часі світової збройної розправи на перемогу над советсько-російською тиранією.

Автор закінчує свою розвідку думкою, що не можна з певністю сказати, що національна суверенність буде єдиним засобом для гарантії кращої будучности поневолених народів, або одинока, що дасть тривалий мир і правдиву співпрацю між націями. Найкраще здобути довір'я всіх народів та зміцнити в інтересі демократій гуманітарні принципи рівности в міжнародніх відносинах. Поневоленим народам СССР повинна бути дана нагода рішати про свою долю без умішування в їх справи чужих потуг після повалення большевизму.

Таке твердження на закінчення розвідки шановним авторам може дати підстави до думання, що він висловлюється за принципами плебісциту, як це не раз проповідують російські єдино-неділимські кола. Україна вже не раз самовизначалась від 1914 року по нинішній день. Теперішня збройна боротьба (а не «тиха опозиція» — примітка рецензента), боротьба українського народу і його збройне рам'я УПА, революційна ОУН, та Підпільний Уряд Воюючої України — УГВР, поставлять світ перед докозаний факт у слухний час, коли буде рішатись державне існування України.

Коли обговорюється українську проблему в сучасний момент, належить згадати про діяльність УГВР і цілої Воюючої України: ОУН-УПА-УГВР — і в тім є манкамент розвідки.

Сподіємось, що автор має добру волю і вкортці дасть американському читачеві подібну англо-мовну розвідку про Воюючу Україну.

ТВОРЧА ПОРАЗКА АНАТОЛЯ ШИЯНА

Анатоль Шиян, автор відомого твору «Гроза», перекладеного на кілька мов, видав у кінці 1953 р. в київському видавництві «Молодь» книгу «Мар'яна», у яку входять повість «Мар'яна» і кілька оповідань (написаних в різний час). Минуло вже біля року часу — та й донині ми не зустріли в українській советській пресі ні рецензії, ні навіть згадки про цю книгу. Це не може не вразити, адже про А. Шияна ще два роки тому не обходився ні один журнал, а «Радянська Україна» й «Літературна газета» присвятили йому кілька статей та рецензій, вітаючи, як писав Бойчук, — «викристалізований талант».

Мало доводиться говорити про основний твір у книжці — повість «Мар'яну», хоча вона ще нагадує автора «Грози» — спостережливого, узагальнюючого, майстерно володіючого художнім словом. Сільська дівчина Мар'яна є центральною постаттю повісти, навколо якої обертається вся каруселя подій, подій невеликого масштабу, скупого горизонту: клясова боротьба в українському селі до революції 1917 року, вірніше — до перемоги «влади Рад» в Україні. Поруч із Мар'яною діє її двоюрідна сестра — черниця Ольга, звичайно, носій «забобонів, своєрідний ідеолог відмиряючого світу, шлагбаум на шляху Мар'яни. Діє селянин Максим та інші з того ж таки села. Більшість персонажів — схеми, зовнішні форми без внутрішнього змісту, хоча в описі селянського побуту автор ще раз показав себе талановитим письменником, знавцем свого села і... наслідувачем П. Мирного.

Печаллю віє від сумного оповідання «Козачок». Не тільки тому, що події, про які автор розповідає, сумні. Учителю Петриченко любить свою випускницю з десятирічки, Галину Попович. Розпочалася війна. Він пішов на фронт, вона також, лише на інший відтинок. Шукають одне одного. Нарешті доля їх зводить. Та перед самим прибуттям Галини-санітавки в частину Петриченка — він іде в розвідку. Під час бою Галина гине. Такий сюжет. Додайте до цього ще кілька банальних міркувань, патетичних вигуків і зітхань, а також ялову мову, — і тоді виникне запитання: для чого це написано, що хотів сказати цим оповіданням автор? Сотні тисяч різних випадків було під час війни, мільйони трагічних епізодів. Письменник виявився безсилим побачити у вибраному ним епізоді щось більше, ніж смерть однієї людини і тугу іншої. І цим саме особливо цікаве оповідання А. Шияна «Козачок»: це була спроба письменника написати твір, у якому було б позмози менше агітації, ніж це звичайно у творах українських підсоветських письменників; було намагання дати зворушуючий психологічний малюнок, художнім словом передати тонке плетиво думок і почуттів людей, — і А. Шиян на це не спромігся. «Методи соцреалізму»... — від них, виявилось, не так легко звільнитися!

Те ж саме і з оповіданням «Травневої ночі». Молода колгоспниця Ксеня даремно чекала в умовленому місці над Дніпром свого коханого Черкасенка і повернулася додому (в таборову хату у полі). Гроза, що надійшла, підпалила колгоспну ферму. Перепливши Дніпро, прибігає Черкасенко, рятує колгоспне добро, падає попечений. У таборовій хаті Ксеня схиляється над перев'язаним юнаком — і саме тоді відбувається їхнє любовне освідчення. В чім справа, скаже читач. Чому для освідчення треба було грози і навіть пожежі?.. Хіба не можна якось простіше, без знищення хай і колгоспного, а все таки добра? Не можна. «Соцреалізм» не дозволяє. Автор не відважився просто розповісти про шляхетне людське почуття, він увів соціально-громадсько-колгоспний елемент у оповідання. «Трав-

невої ночі» — оповідання двоплйнове, але один сюжет не допомагає розвиткові другого, настільки він штучно введений.

Подібне до «Травневої ночі» є оповідання і «Такий характер». Жінка з важким характером. У родині немає спокою. Вміщується... комуніст — і все влаштовується. »І хочеш ти, Олено, чи не хочеш, але й у такі справи ми будемо втручатися, бо на те ми комуністи«, — говорить один із героїв, і це звучить так фальшиво, що соромно й прикро стає за письменника.

Тим більше прикро, що Анатолій Шиян стояв раніше значно вище, як письменник, майстер художнього слова, гострого сюжету, стриманого і насиченого думкою діялогу. У збірці — неначе на згадку про того Шияна — опубліковано оповідання, написане ним ще в 1938 році »На острові Вірючому«. В нім Микола Ремез рятує потопачого орнітолога Столяренка, забувши про ненависть до нього, породжену ревностями. Характери персонажів у цій оповіданні розкриті не всебічно, однак свіжо, по-новому, через саму зовнішню дію; мова образна і соковита, описи моря і шторму такі, що їм може позавидувати не один письменник, не лише слов'янський.

Мовчить критика. Мовчить читач. Мовчить література.

К-а

НОВА ЗБІРКА ДЛЯ ДІТЕЙ

Українськомовні видавництва в УРСР не можуть похвалитися ні кількістю, ні якістю видань для дітей. Один із кращих авторів дитячої літератури — Платон Воронько останнім часом замовк. Не чути і Г. Бойка, ані Наталі Забіли. Те, що все таки видається в цій ділянці, дуже часто не витримує ніякої критики не лише з огляду на політичні гасла, а й з огляду на мистецтво як таке.

Молодий поет **Василь Шевчук**, ще кілька років тому студент Київського університету, видав тепер у в-ві »Молодь« першу збірку поезій для дітей під заголовком... »У труді зростаємо«. Гасло, яке не так потрібне дітям, як самому початкуочому поетові. Особливості дитячого світосприймання вимагають від поета крайньої конкретизації образу, чіткості, лаконічності виразу, уникнення прикметників-епітетів тощо. Московські чекісти в Україні вимагають від поета брати теми, якими мало цікавиться дитина, бо ж дитячий вік — це не вік праці, а вік гри (можливо часом і у формі праці). В. Шевчук, пишучи на тему праці, не оминув колгоспів і радгоспів. Деякі вірші, проте, присвячені праці без »колгоспних« атрибутів. Але і в них помітна ще творча слабкість автора, якого неспинила вимоглива рука літературного редактора (адже з політичної сторони збірка ніби »благонадziejна«...)

У найкращому вірші збірки («Сніг») оповідає поет про дитину, яка розкидає сніг біля хати:

Буде йти з артілі
В надвечір'ї мати,
Хай по стежці білій
Підійде до хати.

18

У цій короткій творі він уникнув советської гасловості й політики у поезії. І ще в кількох («Диво», «Коваль», «Овес»), попри те, що і вони — всі на тему праці, що є втомлюючим для дитини (однотонність тематична). Але в більшості віршів — цвітуть »Мої буряки«...

Такі, що як копала,
Хоч я вже й не мала,
Два разом підіймала,
А нести не могла.

Мистецьки збірка настільки низького позему, що вся її вартість хіба в документальному свідченні про існування дитячої праці в УРСР.

У. К.

ХРОНІКА КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ В УССР

* У Тібілісі (Грузія) вийшла книга «Грузинські письменники — Радянській Україні». Всі твори у книзі присвячені Україні. На жаль, більшість із них — це советські агітки. Проте є й кілька мистецьких, позбавлених агітаційного налету, творів, у яких говориться про справжню любов грузинського народу до українського (твори С. Чіковані, С. Чілая та інших).

* Латиський письменник А. Упіт, у відповідь на листи з України, в яких повідомляється письменники про великий успіх його творів, відповів відкритим листом. А. Упіт у відповіді, між іншим, пише: «Нехай живе і квітне у великій советській сім'ї прекрасна Україна і її славний талановитий народ». Тим приємніше колись буде отримати такого листа, без епітетів «советський». Факту нав'язування дружби між поневоленими Москвою народами не можна недоцінювати.

* Державна публічна бібліотека УРСР одержує примірники кожного видання і всі видання інших республік російською мовою. За 1953 р. фонди бібліотеки поповнилися 485.573 примірниками друкованої продукції. Книжки надходять до бібліотеки (Київ) із 36 держав. Як бачимо, статистичний відділ бібліотеки навмисне не по-

дає кількості книжкової макулатури російською мовою.

* У Києві відбулася наукова конференція, скликана Відділом суспільних наук та Інститутом Літератури. У Конференції взяли участь українські, білоруські і киргизькі науковці. Було заслухано й обговорено 10 доповідей, присвячених, — як повідомляє журнал «Вітчизна» за липень 1954, «творчості Тараса Шевченка, його зв'язкам з великою російською культурою». Отже, фальсифікація Шевченка продовжується.

* Олексія Шовкуненка, відомого українського мистця-малювача, нагороджено в зв'язку із 70-річчям з дня народження орденом і надано звання «народного художника СРСР» (не Української РСР, а Советського Союзу!). Що означає «народний художник СРСР», про який народ мовиться?...

* Українська кіностудія хронікальних фільмів випустила новий пропагандивний короткометражний фільм «Після трудового дня» (сценарії П. Тернюка і В. Гончара, режисер Р. Фоценко). Фільм показує Київську музичну школу, в якій навчаються робітники заводів і фабрик без відриву від виробництва. Більшість музичних творів, що їх виконують учні школи — російські.

Л. Димчук

ХРОНІКА МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ В УССР

* «Семен Палій» — повість Мухометкі про період гетьманування Івана Мазепи, випустило видавництво «Радянський письменник» (Київ). У повісті цілковито фальшиво навіяно всі без винятку історичні події того часу.

* 90-річчя з дня народження поета Павла Грабовського, заслання і в'язня царських російських тюрем, скромно і тихо відзначено в Києві літературним вечором. Доповідач Кісильов оминав тему заслання і причини заслання, звертаючи більше уваги на лірику Грабовського і його вірші на соціальні мотиви.

* Кримський драматичний театр прибув на гастролі до Києва. Попри формальне приєднання Криму до УССР, — цей театр ставить у приміщенні російського театру ім. Л. Українки і, звичайно, «общепонятною» мовою...

* Львівський Український драматичний театр повернувся з гастрольної подорожі в Азербайджані. Вистави в Баку пройшли з немалим успіхом. «Лісову пісню» Лесі Українки, що йшла українською мовою, перекладали на російську й азербайджанську мови спеціальні перекладачі; переклади було роздавано глядачам.